

PETR FIALA / O potřebě demokratické politiky

PIERRE MANENT / Krize liberalismu

MARTIN HORÁČEK / Krajina a architektura
v socialistickém Československu

HANS MAIER / Vykupujte čas...

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

LENKA DAŇHELOVÁ / Rodinný strom

JIŘÍ HANUŠ / Kurtz: srdce v temnotě nitra

PAVEL ŠVANDA / O takových věcech si pro sebe mlčím

JOSEF MLEJNEK / Odešel polský dramatik
Sławomir Mrożek

Rozhovor s malířem JIŘÍM ŠTOURAČEM

Ročník V. (XXIV.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

4/2013

host

měsíčník pro
literaturu a čtenáře
www.hostbrno.cz

česká i překladová beletrie
recenze knižních novinek
eseje o kultuře a literatuře
rozhovory a tematické bloky
aktuální reflexe
literární historie
nezavedená literatura

využijte klasické
či elektronické
předplatné

E-shop: obchod.portal.cz

www.portal.cz

Miloslava Striová

Děti, které se rodí v srdci

Příběh adoptivní a pěstounské maminky

Knižka vypráví o dětech, které si do života přinesly různé problémy a genetickou zátěž. Život s nimi nebyl a není procházkou růžovým sadem a knižka popisuje „jiné“ rodičovství s otevřeností a zároveň v sobě nese naději pro všechny, kdo by rádi dítě osvojili nebo přijali do pěstounské péče a bojí se, zda to zvládnou.

brož., 176 s., 275 Kč

Anselm Grün, Jan-Uwe Rogge

Když se děti ptají na Boha

Spirituální výchova v rodině

Bytostným přesvědčením obou autorů je, že touha po dokonalosti ve výchově vede jen ke stresu u dětí i u rodičů, že je třeba dělat ve výchově také chyby a učit se z nich. Předávání hodnot, jako je víra v Boha a duchovní život, vede skrze příklad, empatii, rituály, ale také přiznání vlastních chyb a jejich vzájemné odpouštění.

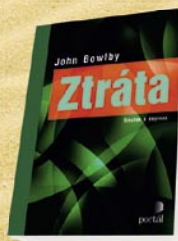
brož., 168 s., 309 Kč

Torey L. Hayden
Sebranka

Čtivý příběh čtyř dětí, z nichž každé si už stihlo prožít svoje, a jejich učitelky, která občas překročí hranice své profese a do jejich osudů se vžívá více, než by se od ní čekalo, osloví čtenáře předchozích knih Torey L. Hayden. Kniha je určena zájemcům o skutečné příběhy s psychologickou tematikou a lidem, kteří se věnují práci s dětmi s handicapem a poruchami chování.

brož., 264 s., 379 Kč

John Bowlby
Ztráta

Smutek a deprese

Třetí díl trilogie *Vazba – Odloučení – Ztráta* se týká problémů žalu a zármutku a obranných procesů, jež se mohou objevit jako důsledek úzkosti a ztráty. Bowlby předložil důkazy, podle nichž je možné mnohé formy neuróz a poruch osobnosti připisovat buď absenci mateřské péče, anebo přerušení vztahu dítěte a mateřské postavy.

váz., 424 s., 799 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

Editorial: Fifty Shades of Grey

Padesát odstínů šedé. Čtenář se nemusí lekat. Tento editorial není o dnes zřejmě nejčtenější knize světa, ikonickém dílku nového literárního žánru, tzv. mommy porn (porna pro mamky), ale o něčem zcela jiném. Je o jednom čerstvém padesátníkovi, impozantně prošedivělém, s „mrštnými malými šedými buňkami mozkovými“, jak s oblibou říkával slavný belgický detektiv Hercule Poirot. Náš dlouholetý kolega, kamarád a spoluzakladatel CDK Jiří Hanuš (1963) oslavil před pár týdny významné životní jubileum. Redakce by mu na tomto místě ráda popřála hodně sil a především poděkovala za vše, čím obohatil každého z nás jednotlivě a také naše čtenáře. Jeho články, studie, úvahy a rozhovory vycházejí na stránkách časopisů CDK (*Proglas, Revue Politika, Teologie & Společnost, Teologický sborník, Kontexty*) již téměř dvacet let a nepochybně patří k tomu nejzajímavějšímu, co zde bývá otiskováno. A dá Bůh, že tomu tak bude i nadále, neboť je velmi čilým autorem s obrovským „mezižánrovým“ záběrem, sahajícím od literatury přes teologii a historii až k současné politice a společenským problémům. Řečeno s trochou nezbytné nadsázky – existuje-li na intelektuálním poli nějaký nadstandardně potentní, tajemný a všestranný Mr. Grey, jenž má prsty téměř ve všem, nebo alespoň v lecčems (!), pak je to nejspíš Jiří Hanuš.

Čtenáře asi napadne, kde se u našeho kolegy bere onen nekonečný gejzír nápadů a aktivit. Vysvětlení je překvapivě jednoduché. Uplatňuje v CDK to, co Peter Berger kdysi nazval „vídeňskou metodologií“: pozvěte pár chytrých lidí do dobré kavárny, a dříve nebo později vymyslí něco zajímavého. V jihomoravských souvislostech to znamená, že řada aktivit CDK vznikla či byla promyšlena při inspirativních setkáních nejen v kavárnách a restauracích, ale také ve vinných sklepech. Na nějakém takovém místě kdysi nejspíše vzešla myšlenka vybudovat v CDK odbornou „teologickou sekci“, jež má dnes za sebou již dvacet let úspěšné činnosti. – A v křesťanském prostředí získala renomé respektované, ekumenicky otevřené a myšlenkově provokující instituce, samozřejmě především díky neutuchající aktivitě a organizačním schopnostem svého zakladatele.

Jiří Hanuš se jako jeden z mála akademických historiků dlouhodobě věnuje oboru „církevní dějiny“. Napsal na toto téma řadu knih a článků, prosadil na filozofické fakultě v Brně církevně historickou specializaci pro zájemce z řad magisterských studentů historie. Zasloužil se o vydání několika desítek překladů zahraničních knih v oboru teologie a církevních dějin – oborů, které se po komunistické době temna jen pomalu dostávají na úroveň běžnou v západní Evropě.

Kromě církevních dějin se Jiří Hanuš zabývá především dějinami 19. století a dějinami historiografie, napsal řadu prací zejména z oblasti moderních českých dějin. Jako autora, spoluautora či editora ho na webových stránkách CDK najdeme podepsaného pod téměř čtyřiceti knižními tituly! Velmi sympatický je jeho zájem o kulturní historii 19. století a zejména romantismus. Je vášnivým čtenářem poezie a literatury, ostatně jeho zajímavý cyklus o „kanonických“ románech 19. století můžete nyní pravidelně číst na stránkách *Kontextů*.

A jak se u všestranného Mr. Greya snáší profese historika s rolí občasného politického komentátora? Nepochybně velmi dobře, neboť si při svém zaujetí pro veřejné dění dokáže udržet nezbytný odstup od své odborné profese. Nestraší zatvrzele komunismem či jinými přízraky minulosti, ale všímá si nebezpečí nových, zatím skrytých. Jak správně říká, pokud si lze vzít z dějin nějaké poučení, pak především to, že v osudech lidí a národů se znovu a znovu dějí nové věci a vždycky hrozí nová nečekaná nebezpečí. Proniknout do vlastní přítomnosti a uvidět případné hrozící problémy vyžaduje opravdu něco jiného než pouze pohled zpět do spleťtých a temných uliček historie.

Pověstná je i pedagogická dráha Jiřího Hanuše. Jako vysokoškolský profesor se nezdráhá využívat všech možných didaktických prostředků. Asi nejproslulejším se mezi studenty historie stal tzv. larp (Live Action Role Play), kostýmová hra, při níž hráči improvizují podle předem daných charakteristik postav a náčrtů děje. Během takové hry osobně ztvárnil roli vlídného jezuitského misionáře. Hra byla situována do Paraguaye 17. století a Jiří Hanuš při ní získal pro křesťanskou víru několik indiánských duší a přivedl na pokání jednoho portugalského lovce otroků.

Očekávali bychom, že úctyhodný profesor historie, navíc se zalíbením v historii křesťanství, „ožije“ zejména při návštěvě Věčného města – Říma, centra jeho badatelských zájmů. Když se tam ale před několika lety se svým mladším kolegou vypravil, ožíval tak maximálně v podvečer v nějaké útulné kavárně. Přes den to bylo horší – již krátce po příletu se začal vzpírat navštěvovat další a další překrásné baziliky s vystavenými poklady a ostatky s tím, že už „žádné kosti vidět nechce“. Pak ale přesto fascinovaně hleděl na stříbrný relikviář s paží sv. Františka Xaverského – ostatek ruky, jíž tento misionář pokřtil tisíce Asijců. Nakonec si dojem z města císařů a papežů napravil v katakombách. Bylo vidět, jak mu před očima ožívají tisíce let staré příběhy, jak se noří do dávných dob a především, jak vzdává hold dávným Římanům, kteří své křesťanství žili naplno, a to bez všech vnějších okázalostí, výhod a vlivu. Po takovém křesťanství – navíc konfesijně nerozděleném – Jiří Hanuš touží; jemu chystá svou vědeckou a redaktorskou prací cestu.

- red -

Texty /

PETR FIALA

O potřebě demokratické politiky 3

MIROSLAV CVRČEK

Je stabilita na rozbouraném moři žádoucí? . . 12

PIERRE MANENT

Krise liberalismu 18

MARTIN HORÁČEK

„Buldozerové plánování“ a ničení
strukturálního řádu. Krajina a architektura
v socialistickém Československu 28

HANS MAIER

Vykupujte čas... 37

Rozhovor /

JOSEF MLEJNEK

Člověk stojí před tajemným prostorem.
Rozhovor s malířem Jiřím Štouračem 47

Portrét /

JOSEF MLEJNEK

Nejde-li vlastní psaní, je lépe
mlčet – nebo překládat. Rozhovor
s Lenkou Daňhelovou 54

LENKA DAŇHELOVÁ

Rodinný strom 60

Literatura /

LUCIE TUČKOVÁ

Nebylo tam vůbec nic ... nejkrásnější
místo světa. Bohuslav Reynek ve Francii . . . 64

BOHUSLAV REYNEK

Jitřní voda 69

JIŘÍ HANUŠ

Kurtz: srdce v temnotě nitra 73

JOSEF MLEJNEK JR.

Opomíjená psychoanalýza totalitarismu.
Román Kallocain Karin Boyeové 78

Básníci čtou básníky /

PAVEL ŠVANDA

O takových věcech si pro sebe mlčím 83

Vzpomínka /

JOSEF MLEJNEK

Odešel polský dramatik Sławomir Mrożek . . 87

Nad knihami /

VÁCLAV KLAUS

Zamyšlení nad knihou Nicholase
Wapshotta „Keynes – Hayek“ 91

JIŘÍ HANUŠ

Hluboká, ale Problematická 94

Polemika /

LUBOMÍR KOPEČEK

Reakce na Jiřího Weigla
aneb Problém lidského zapomínání 96

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník V. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIV.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Jiří Štourač: U studny, 2012 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

O potřebě demokratické politiky

PETR FIALA

Nespokojenost se stavem české politiky a s českou politickou kulturou není nová. Ostatně netýká se jen české společnosti, také jiné evropské země procházejí obdobím „politické únavy“. Málokde je však rozdělení mezi politikou a společností tak hluboké jako u nás. Nedůvěra v klíčové instituce demokracie, pocit všeobjímající korupce a bezútešného stavu politické kultury dosáhly míry, která nás musí znepokojovat. Není přitom až tak důležité, zda tyto pocity společnosti odpovídají realitě nebo jsou vyvolány médii či vznikají z nerealistických očekávání. Nálada společnosti totiž zpětně utváří politiku, vymezuje prostor a podmínky, v nichž lze demokratickou politiku realizovat.

Recepty, které jsou na obtíž demokratické politiky nabízeny české veřejnosti (ale v různých podobách i občanům jiných evropských zemí), situaci neřeší, jen ji zhoršují. Společnost jsme protkali sítí kontrolních mechanismů a preventivních opatření, volíme stále častěji, v každých volbách hledáme nové strany nebo alespoň nové tváře, máme rádi, když politika předstírá, že není politikou, a věříme, že ji můžeme nahradit administrativně-právními postupy, ať už to jsou úřednické vlády nebo „naddemokratické“ evropské struktury. Všechno dohromady však politiku ještě více ochromuje, výkon politiky se zhoršuje a naše nespokojenost roste. Často slyšíme, že demokracie je příliš mnoho, že demokracie národního státu je slabá a neobstojí v globální konkurenci, že svoboda je k ničemu, když ji nedoprovází prosperita apod. Leckdo by demokracii lehce odložil jako šaty, které už vyšly z módy.

Oslabování důvěry v demokracii je však něco, s čím se nemůžeme smířit. Je zapotřebí připomínat a hájit základní principy demokratické politiky. Už jen proto, že nic lepšího nemáme a nejspíše ani lepší, důstojnější a rozumnější způsob organizace společnosti ani nevymyslíme.

Obhajoba demokratické politiky

S politikou je to trochu jako s přírodou kolem nás. Potřebujeme ji, ale v některých dějinných obdobích jsme na to připraveni zapomenout nebo se natolik necháme okouzlit něčím novým, že bychom byli ochotni to i popřít. Přírodu potřebujeme nejen z biologického či fyziologického hlediska, ale – jak víme poté, co odeznělo naše jednostranné nadšení z technologického rozvoje všeho druhu – také z mnoha kulturních, intelektuálních a vlastně i psychologických důvodů. Když jsme přišli na to, že města bez stromů a parků jsou nepříjemná, že země bez zachovalé krajiny je škaredá, že ovlivňování přírody skrze umělé postupy, chemickou pomoc a genetické úpravy je sice užitečné, ale od určité hranice i pro nás samé škodlivé, když jsme si uvědomili, že chceme mít kolem sebe zeleň všeho druhu a čistou vodu v řekách, a vedle měst taky venkov – začali jsme překotně vymýšlet, jak životní prostředí kolem nás chránit. Místo rozumného a vyváženého přístupu se ale mnozí nechali strhnout k extrémům, které sice možná do jisté míry přispívají k ochraně přírody a jejímu návratu k původnímu stavu (i když vlastně nevíme, jaký byl, protože většinou žijeme v kulturně přetvořené a lidskou činností utvářené krajině), ale jež současně komplikují náš život až k nesnesení. Přírodu potřebujeme, musíme ji i chránit, ale rozumně, na základě osvědčených postupů, v neustálém hledání kompromisu mezi potřebami člověka a možnostmi přírody kolem nás. Podobně je tomu s politikou.

Politiku také nezbytně potřebujeme k životu. Bez ní je lidská společnost nepředstavitelná, člověk bez politických institucí a institucionalizovaných procesů nedokáže regulovat moc, utvářet vztahy podřízenosti a nadřízenosti, řešit konflikty potřeb a zájmů. Nemusíme nutně věřit politicko-antropologické tezi o člověku jako nedokonalém nebo nedokončeném živočichovi,

jemuž chybí určitý typ instinktů, který jiným živočichům brání v likvidaci vlastního druhu, ale můžeme se spolehnout na zkušenost: od nepaměti se lidská společnost organizovala na politickém principu.¹ Jiná dějinná a doložitelná zkušenost nám ukazuje, že pravděpodobně z hlediska výkonu dlouhodobě neefektivnější, pro většinu lidí nejspravedlivější a nejsnesitelnější, je nějaká forma demokracie. Od řeckých demokracií přes italské městské státy až po moderní demokratické země 20. století můžeme sledovat pozoruhodné propojení rozvoje, prosperity, vzdělanosti a kultury, opravdové „skoky v bytí“,² ale také pozvolnou únavu a tragické konce společností, jež podléhaly barbarštějším dobyvatelům nebo krátkodobě uvěřily tomu, že mají svěřit moc nějaké autoritativní síle, aby pozdě přišly na to, že nic nemohlo být větším omylem. Demokratický politický řád je totiž velmi křehký, vyžaduje stálou pozornost, má vysoké transakční náklady a samozřejmě není dokonalý. Je jen nejlepší ze všech špatných řešení, která máme k dispozici, abych parafrazoval známý Churchillův výrok.³ Přesto občas dost lidí napadne, že demokracii nepotřebujeme, a dokonce, že celá politika je něco mimo naše životy, je otravná a bylo by lépe, kdybychom ji neměli. Když takový názor převáží a přestaneme se o politiku starat, dopadá to jako s přírodou: jakmile je prostředí okolo nás ohroženo, začínáme si všimnout toho, jak moc přírodu potřebujeme, a začínáme hledat radikální řešení, abychom zachránili, co se dá. Ale ani v ochraně přírody, ani v ochraně politiky žádná radikální a spásná řešení nefungují. Co je účinné, máme už dávno vyzkoušeno a položeno před nás. Stačí jen nepropadat na jedné straně pocitu, že politika je něco, co se nás netýká a co nepotřebujeme, ale aktivně o ni pečovat. Současně však na straně druhé nedovolit, aby nám politická aktivita natolik zakryla obzor, že už nevidíme nic jiného. To je totiž spolehlivá cesta, jak se přiklonit k politickým extrémům.

Demokratický politický řád

Demokratickou politiku je dnes potřeba znovu hájit. Důvod poněkud paradoxně spočívá v jejím úspěchu. Moderní západní demokracie dokázaly vytvořit a zajistit blahobyt, jaký nemá v historii lidstva období, a to

jak svou kvalitou, tak i šíří, protože z něj mohly těžit téměř všechny vrstvy společnosti. Uprostřed téměř kontinuálního růstu a celkového zajištění, bez válek, existenciálních krizí a se stále se zvyšujícími sociálními výhodami se dalo snadno zapomenout na to, že takový stav není v historické perspektivě nic přirozeného, ale že jde o výsledek pozoruhodného výkonu západní civilizace, jenž mimo jiné úzce souvisí právě s demokracií. Nesnažící se společnost ale nemůže přežít a bez starosti o demokracii nelze žádnou demokracii udržet. Ve chvíli, kdy se zdálo, že západní model demokratické společnosti a tržního hospodářství bude všude vítězit,⁴ objevily se přinejmenším tři související problémy, které postupně vyvolávají stále větší napětí i v evropských společnostech.

1. Demokracie se ve světě navzdory předpokladům nijak zvláště nešíří, na rozdíl od kapitalismu ve smyslu hospodářského mechanismu. Dynamicky se rozvíjející státy mimo Evropu používají buďto jiné formy řízení společnosti, nebo uplatňují vnucené či převzaté mechanismy většinového rozhodování, aniž by horizontálně rozvíjely občanskou participaci – naopak je propojují s kastovním, rodovým nebo sociálním rozdělením společnosti. Quasi demokracie slouží jako legitimizace autoritativních režimů nebo jako prostředek radikálních hnutí k ovládnutí společnosti. Jako by se nám vracela teze, že demokracie našeho typu, která není pouhým většinovým rozhodováním, může opravdu fungovat jen v určitém kulturním prostředí utvářeném konkrétními hodnotami a (náboženskými) představami. V mnoha jiných kontextech působí spíše jako karikatura sebe sama, nebo dokonce jako cesta k moci pro diktatury, které se namísto vojenské síly legitimizují právě podporou zmanipulované většiny, ale jejichž faktická politika se od autoritativních režimů minulosti liší jen málo.

2. Souběžně s poznáním, že všichni nebudou sdílet náš způsob života a svět se sám od sebe nestane bezpečným místem, přišlo rozčarování z toho, že ani vývoj evropských společností neprobíhá směrem ke stálému rozvoji nekonečných možností, dokonce ani ne po spirále, ale že růst sociálního zabezpečení, bezplatných výhod a bezprecedentní péče státu o všechny naráží na demografické, ekonomické, sociální, ale i kulturní hranice a že ho není možno udržet. Bez ohledu na to,

jestli si myslíme, že rozsáhlé sociální zabezpečení, tzv. bezplatné zdravotnictví, školství, dlouhé dovolené, jistě důchody jsou správně nebo ne (tedy zda jsme spíše nalevo či napravo v politickém spektru), museli jsme rozeznat, že na to jako společnosti už nemáme.

Důvod je jednoduchý, a dokonce ani primárně nesusouvisející s hospodářským růstem nebo výší exportu. Na jedné straně se zvyšuje počet těch, kteří mají nárok na sociální výhody,⁵ na straně druhé se snižuje množství těch, kteří na tyto služby peníze poskytují.⁶ Stát navíc přebírá stále nové funkce, které musí také nějak zaplatit. Není snadno sdělitelné širším vrstvám společnosti, že na zabezpečení ze strany státu musíme mít prostředky, že to není něco samozřejmého. Obtížně se vysvětluje, že fakt, že na sociální výhody v plném a stále větším rozsahu nemáme, není jen výsledkem špatných politických rozhodnutí. Politika selhává, myslí si lidé, nedokáže nám zajistit to co dříve. Do toho ještě přišla hlubší finanční a posléze i ekonomická krize, která s tím ale v mnohém souvisí.

3. S poznáním, že demokracie nevyhrává a svět se nestává bezpečným rájem, a že z ráje se nakonec sami vyháníme, protože na něj nemáme, přišlo rozčarování z globalizace a hlavně integrace. Na první pohled rozumná myšlenka otvírání a propojování evropských zemí se ukázala z mnoha různých důvodů problematická. Ve chvíli, kdy se evropské sjednocování rozšířilo skoro na celou Evropu a kdy se od fáze spolupráce a sdílení v některých oblastech přešlo k hluboké integraci, se ukázalo, že se věci spíše zhoršují, že překotné propojování vede nejen k méně efektivním funkcím, ale také k problémům s identitou, ztotožněním se apod. Protože ale mezitím evropské společnosti začaly uvnitř (byť ne deklaratorně) trochu pochybovat o univerzální platnosti demokracie a protože uvěřily, že kdyby to dělaly lépe, může jejich růst být nekonečný, a protože současně viděly, že v některých zemích se hospodářský rozvoj snoubí s nedemokratickým režimem, přestaly si nenápadně lámat s demokratickou politikou hlavu.

Na evropské politické rovině se stále více rozhoduje na základě nejasných postdemokratických postupů, jež jsou odůvodňovány různými potřebami. Na národní rovině se politické reprezentace staly de facto politickou třídou, jež je sice formálně rozděle-

na do politických stran, ale která již v mnoha směrech není významněji ideově rozlišena. Politika kapituluje před byrokracií, právem, chytla se do pavučiny, kterou si společnost sama upletla. Na krizi důvěry i krizi ekonomickou reagujeme stejnými postupy, které stojí u jejího zrodu: administrativním řízením, posilováním některých špatně aplikovaných amerických vývozních artiklů, k nimž patří rovnost všech za všech situací nebo nepojmenování věcí pravými jmény, ochromením státu rozšiřujícím se katalogem práv a opatření (protikorupčních, transparentních, ochranných a dalších) a stále důkladnější integrací. Občané v řadě zemí reagují naštestí pozvolna, ale bohužel předvídatelně: buďto se s vývojem smiřují za příslib zabezpečení dosavadního blahobytu, nebo se přikláníjí k radikálním hnutím, která slibují rychlé zázraky, jimž nemohou dostat. V obou případech se demokratická politika oslabuje.

Obrany politiky se pší už dlouho. S Bernardem Crickem, autorem jedné z nejznámějších z nich, kterou napsal už začátkem šedesátých let,⁷ jsem měl možnost o tom kdysi i diskutovat. Jeho práce mi ale na přelomu osmdesátých a devadesátých let nepřipadala příliš důležitá. V prostředí protikomunistických aktivit bylo vše tak či onak politické a porevoluční atmosféra vyprázdnila spíše divadla a koncertní sály, zatímco politika byla na chvíli každodenní starostí i radostí společnosti. Představa, že je nutné hájit politiku, že je potřeba psát pro západní svobodné země něco o významu politiky, političnosti našeho světa, o etickém rozměru politiky apod., nám tehdy připadala zvláštní.⁸ Svobodný svět měl pro nás samé pozitivní atributy, kromě těch skutečných i ty idealizované.

Idealizovanou se ukázala právě představa o samozřejmosti demokratické politiky. Stejně jako mnoho jiných politologů jsem proto i já před časem něco jako „obranu politiky“ napsal. Je obsažena v knize *Politika, jaká nemá být*.⁹ Je stále jasnější, že se jako politologové nemůžeme soustředit jen na analýzu politických fenoménů, na popis struktur a procesů, ale že máme úkol znovu a znovu vysvětlovat, proč politiku potřebujeme, jakou ji potřebujeme a co je nutné dělat pro to, aby takovou byla. Tento úkol není nikdy dokončen, protože jedním z paradoxů moderních demokratických společností je, že když fungují, přestávají se o jejich

mechanismy občané zajímat. Pak ale demokratické společnosti ztrácejí to nejdůležitější, co mají: aktivní občany, kteří jsou přesvědčenými demokraty.

Praktický konzervatismus

Existuje názor, že některé vynálezy, technologie, věci, které používáme, dosáhnou jakéhosi optimálního stupně vývoje a už je není možné, rozumné nebo efektivní dále rozvíjet. Příklady takových věcí vidíme každodenně kolem sebe dost, jedním z nich jsou třeba auta. Automobil jako individuální dopravní prostředek má karoserii, čtyři kola, motor, pár dalších věcí, a v tomto smyslu je stejný od té chvíle, co začal být hromadně používán. Samozřejmě, že vše je nyní v detailech lepší, mnohem lepší, ale základní charakteristiky zůstávají obdobné. Není výhodné mít šest kol, není možné nebo užitečné se vznášet nad zemí, pro auto není lepší, když bude ve tvaru koule, není s ním možné jezdit o mnohem rychleji než před padesáti lety. Dokonce kvůli hustotě provozu jezdíme spíše pomaleji. Základní princip auta zůstává zatím stejný, je vyhovující, vše ostatní v celku nedosahuje stejných parametrů, i když jistě vznášedlo nebo aerodynamická kapsle by mohly mít nějakou výhodu v jednotlivosti, dohromady budou pro daný účel nevýhodné, nebo dokonce nebezpečné. Což sice nevylučuje, že jednou se budeme přepřevovat na zcela jiném principu, ale nyní nevíme jak. Proto se vcelku rozumně masově držíme aut v té podobě, v jaké je známe, a provádíme jen kosmetické úpravy. Podobně je to s letadly, vlaky nebo elektrickými holicími strojkami, prostě s tisíci dalšími věcmi kolem nás. Jsou funkční, dobře slouží, není rozumné je měnit.

Stejně tak bychom měli postupovat, pokud jde o politické instituce, strukturu politiky a uplatňované procesy. V evropských zemích jsme vytvořili fungující demokratické politické systémy v rámci národních států, jež stojí na principu reprezentace a parlamentní demokracie. Nic lepšího nemáme, protože právě reprezentativní parlamentní demokracie uplatňovaná v národním státě v sobě obsahuje několik výhod, je dobrým a vyváženým průsečíkem mnoha požadavků na kapacitu politického systému a současně odpovídá hodnotovým vzorcům, na nichž se utvářela moderní západní společnost.

Jenomže tato pravda je dnes často zapomínána nebo i záměrně popírána. Zastupitelská demokracie je z jedné strany permanentně oslabována evropskými integračními procesy, a to mnohem více nepozorovanými, ale systematickými byrokratickými a právními zásahy než mediálně viditelnými integračními posuny, při nichž se státy vzdávají části své suverenity. Zevnitř je rozkládána novými parciálními ideologiemi, které nás zahrnují problematickými, ale silně působícími nápady, od politické korektnosti až po myšlenku, že máme neustále všechny a všechno permanentně sami volit a že se máme neustále vyjadřovat v referendech, lidových hlasováních apod. Tento dvojí útok, vždy umně zakrýván zdánlivou péčí o demokracii a snahou vylepšit to, co údajně nefunguje, postupně podryvá důvěru v reprezentativní demokracii, rozkládá autoritu parlamentu a vede k oslabování jakékoli vlády. Výsledkem není lepší politika, ale směs byrokraticko-právních postupů, nepřehledné prostředí, zmatek, který nahrává tomu, čemu se snažíme zabránit: korupci a vzrůstající nespokojenosti s politikou.

Východisko z této situace je jednoduché. Zachovávat základní principy parlamentní demokracie, nevylepšovat, nedoplňovat, neměnit. Stejně, jako je toto řešení jednoduché, tak je obtížné přijatelné, a pro část lidí dokonce i složité pochopitelné. Dávno jsme totiž akceptovali levicový diskurs permanentní změny, neustálých reforem, každodenních politických reakcí na médiích nastolenou politickou agendu, kdy jeden krok stíhá druhý dříve, než vůbec víme, jak předcházející změna v praxi funguje. Zde ovšem vzniká rozpor, který vede k odcizení. Společnost totiž sice není mentálně konzervativní, je přesvědčena o potřebě a hlavně možnosti neustálého pokroku ve všem, ale většina lidí je přirozeně individuálně konzervativní, bez ohledu na to, zda si to sami přiznáváme nebo ne. Jednoduše řečeno, většina z nás nemá neustálé změny vlastně ráda, dokonce se s nimi nedokážeme ani vyrovnávat. Pozvolné změny v rámci kontinuity jsou nutné a dobře stravitelné, ale permanentní změny řádu i pravidel jsou jednou z příčin neutěšeného stavu společnosti, zmateného prostředí a naší nespokojenosti. Vracet do politiky řád a stabilitu není otázka politického rozhodnutí, je to nutnost.

Přednosti parlamentarismu a zdravý rozum

Mluvím-li o základních principech parlamentní demokracie, zmiňuji něco, čemu všichni intuitivně rozumíme, ale co si málokdy přesně formulujeme. Příčinou je mimo jiné i to, že v každém politickém systému se vlivem rozdílných historií a mentalit jednotlivých společností objevují rozličné praxe, a to i v případě, že definice politického řádu je shodná nebo podobná. Jednoduše řečeno, zcela totožný text ústavy by ve dvou různých zemích vedl k do jisté míry odlišné ústavní praxi. Nicméně, a to je důležité, tyto rozdíly donedávna nepostihovaly základní nastavení parlamentní demokracie, které spočívá v tom, že lid vládne prostřednictvím svých zvolených zástupců. To platí jak v tzv. prezidentském, tak i parlamentním systému.

Parlamentní i prezidentský systém jsou totiž jen verzemi parlamentarismu, tedy takového politického systému, kde shromáždění volených zástupců občanů má zákonodárnou pravomoc nebo, jak upřesnil Hans Kelsen, kde je takový (státní vůli vytvářející) orgán volený lidem podle všeobecného a rovného volebního práva, tedy demokraticky.¹⁰ Rozlišování mezi parlamentním a prezidentským systémem vlády je až druhotné, ale ne bezvýznamné. Vychází z popisu dvou konkrétních politických systémů, parlamentního britského a prezidentského v USA. Politické systémy ostatních demokratických zemí leží, když to trochu zjednodušíme, na škále, která je z obou stran ohraničena právě těmito ideálně typickými modely. V praxi je to ovšem tak, že naprostá většina evropských demokratických zemí má parlamentní politický systém, v některých ojedinělých případech lze hovořit o polo-prezidentském systému (např. ve Francii), jehož výlučnost ovšem není nesporná.

Pro rozlišení obou základních typů byla politology vytvořena celá řada kritérií, ta nejpodstatnější souvisejí s tím, nakolik je vláda závislá na parlamentní většině. V prezidentském systému je tato vazba minimální, čistý parlamentarismus naopak přináší dokonce personální propojení vlády se zákonodárným sborem. Za nejpodstatnější se však nepovažuje způsob ustavení vlády – jak se to někdy mylně diskutovalo v posledních týdnech u nás –, ale to, že v parlamentním politickém systému může parlament odvolat vládu, resp. ji

vyslovením nedůvěry kdykoli přinutit k demisi. Parlamentní většina je tedy pro vládu určující, což je i případ České republiky. Pro rozlišení naopak není důležité, zda je prezident volen přímo, či nepřímo, i když přímá volba nepochybně přináší silnější typ legitimity. Potíž s politickými systémy je ale v tom, že u nich vždy musíme stejnou měrou zohledňovat ústavní normu i praxi, jak jsem se o tom již zmínil. Francouzský prezident měl větší faktickou moc než jeho kolegové kupříkladu na Islandu či ve Finsku, i když formální vymezení jeho ústavních pravomocí bylo slabší.

Rozdílná „logika“ fungování prezidentského a parlamentního systému by měla vést k opatrnosti při přimíchávání prvků jednoho systému do druhého. Přímá volba prezidenta sice sama o sobě nevytvoří z parlamentního prezidentský systém, ale zcela jistě změní „legitimační poměry“, tedy neúměrně posílí politickou pozici prezidenta a také politizaci prezidentského úřadu. To se děje v České republice, přímá volba a zvolení jednoho ze tří nejvýraznějších politiků polistopadové éry vede k pokusu o rozšiřování prezidentské moci, a tedy i k dočasné destabilizaci politického systému.¹¹

Zavedení přímé volby prezidenta vychází z rozšiřujícího se omylu, že ke zlepšení politiky přispěje, budeme-li jako občané neustále dotazováni na názor a budeme-li permanentně výkon politiky ovlivňovat. Jenomže právě úspěch i mimořádnost řešení, které nabízí parlamentní demokracie, spočívá v tom, že se zde vhodným způsobem kombinuje většinové rozhodování, a tedy projev vůle lidu (volby) s výběrem limitované skupiny občanů, kteří mají námi poskytnutou legitimitu, aby za nás rozhodovali. Mají více času, možností a v ideálním případě i schopností, aby rozhodovali odpovědně. Máme přece možnost zvolit takové, jimž věříme, že dobře vyberou příští zdroje energie nebo správně nastaví výši daní. Neexistuje jediný důvod, proč bychom o tom všem měli rozhodovat všichni, seznamovat se s detaily problémů a často zaujímat názor k něčemu, na co nemáme dostatek času, informací, poznání či sil a co v dnešním komplexním světě nejde obsáhnout při běžném zaměstnání apod.

Není ani důvod, abychom prezidenta, jehož moc je (měla by být) v parlamentní demokracii limitovaná, symbolická, stvrzující, trochu podobná konstitučnímu monarchovi, měli volit všichni a ke komunálnímu,

regionálním, parlamentním, senátním, evropským ještě přidávat další volby. A to ještě slyšíme návrhy, dokonce i od stran, které se deklarují jako pravicové, že budeme přímo volit starosty, hejtmany apod. Budiž, můžeme pokračovat k soudcům, policistům (v některých amerických státech to sice není neobvyklé, ale jde tam o zcela jiné uspořádání společnosti, na což zapomínáme), učitelům apod. Zdravý rozum říká, že to není rozumné, populární to možná bude.

Reprezentace, participace a legitimita většin

S posunem od reprezentativní k „permanentní demokracii“ souvisí i nebezpečná myšlenka odvolávání politiků, když se nám nebudou líbit. Stejně tak je ale neodůvodněný požadavek, aby se v průběhu volebního období změnila vláda, která má většinu v parlamentu, jen proto, že je nepopulární. Realizace tohoto nápadu by totiž ve svém důsledku znamenala, že by se nikdy nic důležitého nepodařilo prosadit, protože řada kritických rozhodnutí, které zajišťují bezpečnost státu, hlídají jeho prosperitu nebo se snaží jen vyrovnat výdaje s náklady, je z povahy věci nepopulární a ve chvíli, kdy jsou prováděny, se netěší většinové podpoře. Právě v tom však spočívá výhoda reprezentativní demokracie nad všemi ostatními systémy: správná, byť nepopulární rozhodnutí lze v rámci daného právního řádu provádět, současně však politici vědí, že se z nich budou odpovídat a že v přesně stanoveném čase mohou být od moci odstaveni. To ale neznamená, že se v průběhu volebního období nemají občané vyjadřovat, že nemají být aktivní, že nemohou nesouhlasit s tím, co právě vláda dělá. Mohou a mají, podstatné ale je, na základě jakých většin a ve které chvíli dochází ke klíčovým politickým rozhodnutím.

Účast občanů na politickém životě, politická participace, je pro demokracii velmi důležitá. Mezi její podstatné formy patří aktivity v rámci občanské společnosti, ale třeba i názory v médiích a další projevy politických postojů. Rozumná politická reprezentace je neignoruje, ale zohledňuje ve své politice. Vlády v demokratických zemích však nekončí uprostřed volebního období proto, že jsou neoblíbené, dokonce ani pod tlakem demonstrací, nebo proto, že si to přejí vlivné zájmové skupiny. Pokud k tomu v několika

ojedinelých případech v poválečné Evropě došlo, považovalo se to spíše za výraz hluboké krize politického systému než za správné vyslyšení hlasu občanů. Nálady a názory se mění, postoje občanů k vládě se dají zjišťovat různě důvěryhodnými průzkumy a mediální obraz vlády je jistě důležitý. Není však rozhodující. V parlamentní demokracii jsou oprávněni rozhodovat o osudu vlády pouze zvolení zástupci lidu, tedy poslanci. Proto jsou volby „institucionalizovanou“ politickou participací a mají výsadní postavení: jejich výsledek určuje, které strany budou v parlamentu, jak budou silné, a tedy i to, jak bude vypadat vláda. Od většiny jiných způsobů projevení politického názoru se volby liší přísnou formálností postupu: občan se musí zaregistrovat a musí také fyzicky (vhozením hlasovacího lístku do volební urny) vyjádřit svoje rozhodnutí. Jen tak si totiž můžeme být jisti, co opravdu jako společnost v politice chceme.

Konkrétní volby však nemají obecný politický dopad, ale stanovují pouze obsazení těch mandátů, pro něž jsou určeny. Ve většině evropských zemí projevují občané svou nespokojenost s vládou tím, že v tzv. volbách druhého řádu (politologický termín pro regionální, evropské a další typy voleb) zpravidla upřednostňují opozici a oslabují vládní strany. Výsledek však pro vládu nemá žádné přímé důsledky. Podobně je tomu např. s prezidentskými volbami, které stanovují, kdo bude v čele státu, ale v parlamentní demokracii neurčují složení vlády. Jednoduše řečeno, žádný druh politické participace, ani žádné jiné volby nemohou rozhodovat o tom, jak bude vypadat vláda. Tu určují pouze parlamentní volby, na jejichž výsledku je závislé stranicko-politické složení zákonodárního sboru. Změna vlády se v západních demokraciích děje na základě pluralistického stranického systému, jak zní jedna z učebnicových definic.¹²

Role politických stran jako klíčových institucí demokracie není v této souvislosti zmiňována náhodně. Volby jsou sice určující, ale ve většině politických systémů není o složení vlády rozhodnuto už při vyhlášení volebních výsledků. Ve fragmentovaných systémech dochází k vytvoření vládní většiny až po volbách, přičemž klíčovou roli nemusí hrát nejsilnější strana, ale ty, které mají koaliční potenciál. Přesněji řečeno jsou to politické frakce v příslušné komoře parlamentu, které

na základě volebního výsledku a povolebního vyjednávání rozhodují o tom, jak bude složena vláda. Padne-li z jakéhokoli důvodu vláda v průběhu volebního období, je opět na politických stranách v parlamentu, aby se pokusily novou vládní většinu zformovat.

Můžeme se ohánět většinami z kdejakého průzkumu, krajskými či prezidentskými volbami, rozpadem toho či onoho politického subjektu, ale neměňme „pravidla hry“, na níž stojí západní demokracie: o vládě z naší ve volbách projevené vůle rozhodují pouze politická uskupení v poslanecké sněmovně, která utvoří většinu. Je to nejen jejich výsadní právo, ale i povinnost. Na úsilí formovat vládní většinu a sestavit vládu nesmějí rezignovat. Naše právo je podporovat či kritizovat jejich politiku, ale naše povinnost je tento základní princip demokratického politického řádu hájit.¹³ Teprve pokud to po všech pokusech politické strany v parlamentu nedokáže, je nutno situaci řešit nikoli dosazením vlády shora (prezidentem), ale novými volbami. Předčasné volby však nejsou vítězstvím demokracie ani parlamentarismu, ale jsou projevem jejich krize. Přesto jsou za určitých okolností nutnou obranou před pokusem nahrazovat při sestavování vlády princip stranického pluralismu jinými legitimitami, jež ve svých důsledcích ohrožují demokratický politický řád.

Vládnutí bez politiky

V této souvislosti připomeňme kritický příznak parlamentní demokracie, který se z neznámých důvodů stal v českém prostředí ideálem, totiž tzv. úřednickou vládu nebo vládu odborníků, kterou tolik vzývají média a kupodivu i někteří politici.

Úřednická vláda ale není v demokracii nic žádoucího. Je příznakem krize, není řešením, je jen posledním možným způsobem, jak dočasně překlenout neschopnost parlamentních politických stran vytvořit vládu, nejlépe jen do nejbližšího možného termínu předčasných voleb. To, co se stalo v české politice v červenci tohoto roku, kdy byla jmenována úřednická vláda v době, kdy v parlamentu byla deklarována vládní většina, je ovšem i v mezinárodním srovnání neobvyklé.

Pojem „vláda odborníků“ nebo „úřednická vláda“ by byl v mnoha demokratických zemích nesrozumitelný, ve většině z nich ani takovou vládu neměli. Proto

se občas upřednostňují označení jako přechodná nebo nestranická vláda. Naznačuje se tím výjimečnost takového kroku. Rekrutování politického personálu, k němuž patří obsazování vlády, je totiž jednou ze základních funkcí politických stran. V parlamentní demokracii je to výhradně parlamentní většina, která utváří nebo toleruje (v případě menšinové) vládu. V čistém parlamentarismu musí být každý člen vlády dokonce poslancem, v jiných parlamentních systémech stačí, když strany rozhodují o tom, kdo členem vlády bude. Politické vytváření vlády patří k základům demokracie, je výsledkem politické vůle, kterou projevujeme ve volbách a již realizujeme prostřednictvím volených zástupců. Je jejich věcí, jak vládu sestaví – oni jediní k tomu mají legitimitu –, je naší věcí, jak jejich snahu ohodnotíme v příštích volbách. Tento princip je pro reprezentativní parlamentní demokracii klíčový a na cokoli jiného bychom měli pohlížet s krajním znepokojením.

Před mnoha lety byl v jednom německém televizním pořadu hostem tamní ministr zemědělství. Na scénu přivedli krávu a diváci se sázeli, zda ji pan ministr dokáže podojit. Uměl to, vyrůstal na statku. Byl to ovšem zábavní pořad a všichni věděli, že to více než zábava není. Ministr zemědělství nemusí umět podojit krávu, nemusí být ani zemědělec, ministrem školství nemusí být nutně učitel a resort zdravotnictví nemusí řídit lékař, být tomu tak často je. Občas se vede v zahraničí polemika, jestli je to vůbec dobře, zda příslušník určitého stavu příliš nehájí zájmy konkrétní skupiny. Ministr má přece spravovat resort v zájmu celé společnosti. V demokracii víme, že nás odbornost ministra nechrání, může být jen výhodou. Co nás chrání před mocí státu, jejím zneužitím, před byrokracií a občas i před námi samými, je spoutání moci a vlády síti institucí a procesů. Ano, chrání nás politika, bez níž nedokážeme organizovat naši společnost. Proto je politická legitimita a identita ministra důležitější než jeho odbornost, jeho politická kompetence je významnější než jeho znalosti. Ministr se podílí na rozhodování vlády jako kolektivního orgánu. Většinu společenských otázek, od výše daní až po míru zabezpečení, nelze rozhodnout odborně a nestranně, protože takové řešení neexistuje. Lze je rozhodnout pouze politicky. Ministr má rozumět tomu, co řídí, ale více než na své odborné stanovisko musí hledět na zájmy

občanů, které reprezentuje. Jaké to jsou, víme pouze tehdy, pokud sestavení vlády předchází politická soutěž, pokud se střet idejí rozhoduje ve volbách, na jejichž základě z rozhodnutí většiny zvolených reprezentantů vlády vznikají.

Vláda odborníků je lákavou, ale podivnou a do jisté míry nebezpečnou českou iluzí. Demokratickou politiku nelze ničím nahradit, nechceme-li se vzdát naší svobody. Pokud se jí budeme vzdávat ve prospěch „odborníků“, budme si jisti, že nám zanedlouho žádní skuteční odborníci vládnout nebudou. Pak už se nás ale na to, jakou vládu si přejeme, možná nikdo ptát ani nebude.¹⁴

Neměňme principy, upravujme mechanismy

Místo oslabování principů parlamentní demokracie bychom se měli soustředit na zlepšení toho, o čem na základě zkušenosti dlouhodobě víme, že nefunguje. Neměňme principy a nezpochybňujme hodnoty demokratické politiky, ale tam, kde praxe ukáže, že něco nefunguje, rozumně upravme mechanismus.

Často slyšíme, že hlavním problémem české politiky je korupce a špatní politikové. Pod to se všichni rádi podepíšeme. Jenomže skutečnost je bohužel složitější a příčiny selhávání české politiky je nutno hledat jinde. Český vládní systém je nebyvale nestabilní, za posledních deset let už máme osmou vládu, Nespokojenost s výkonem politiky, ale i se stavem politické kultury s touto skutečností úzce souvisí.

Délka volebního období parlamentu, kterým je určeno funkční období vlády, nevznikla náhodou. Během čtyř let lze uskutečnit politický program,¹⁵ na jehož základě byly politické strany zvoleny, je možno promítnout do praktické politiky nabídnutá ideová východiska a voliči mají možnost zhodnotit, nakolik byla taková politika úspěšná. Ve dvou případech se tento optimální průběh politického cyklu rozmělnuje: pokud je vládní koalice mnohočetná a příliš ideově rozrůzněná, takže není možné naplňovat srozumitelný pravíkový nebo levíkový program, anebo pokud vláda nemá čas své představy realizovat, udělá jen něco a už na její místo nastupuje zase někdo jiný. V České republice bohužel často platí oboje. Slabá vláda závislá na několika jedincích, ideově nepevné koalice a nejasná struktura moci se stá-

lým střídáním politiků vytvářejí prostor pro různé zájmové sítě napříč politickým a státním aparátem, které jsou vhodným prostorem pro korupční jednání. Nezní to v naší zemi moc populárně, ale pravda to je: silná, ideově vyhraněná politická vláda je lepší ochranou proti korupci než tisíce formálních protikorupčních opatření, která otravují jen ty, kteří by se nečestného jednání nedopustili.

Vlády v České republice zřídka kdy dokončí celé volební období, za dvacet let od jejího vzniku již máme dvanáctou vládu, celé čtyři roky vládly jen dvě. Snadno zapomínáme, že problémy s většinou měly snad všechny. První vláda Václava Klause (1992–1996) disponovala sice 106 hlasy z dvousetčlenné sněmovny, ale byla čtyřčlennou koalicí (ODS, KDS, ODA, KDU-ČSL), druhá Klausova vláda (1996–1997) už byla menšinová, stejně jako vláda Miloše Zemana (1998–2002). Vlády V. Špidly, S. Grosse a J. Paroubka (2002–2006) byly podporovány 101 hlasy, Topolánkova první vláda byla menšinová, druhá (2007–2009) měla za sebou 100 mandátů a někde kolem tohoto čísla se nakonec pohybovala i „většina“ Nečasovy vlády. K vytvoření a udržení vlády v České republice musíte buďto uzavřít dohodu s opozicí (o toleranci, opoziční smlouvu nebo něco podobného), sestavit nejméně tříčlennou koalici a často také získat nějakého „přeběhlíka“, nebo to všechno dohromady. Jen v jednom případě se podařilo vytvořit zdánlivě silnou vládu. Vláda Petra Nečase (zpočátku 118 hlasů) ale stála na podpoře nového politického subjektu Věcí veřejných, který prošel obvyklým osudem podobných formací a rozpadl se. Slabá většina založená na různých nezařazených poslancích láká k opakujícím se pokusům o vyslovení nedůvěry: Klaus ani Zeman ještě nedůvěře nečelili, Špidla jednou, ale už Topolánek a po něm Nečas každý pětkrát. Z mimořádného nástroje se stal standardní způsob práce ve sněmovně. Co kdyby to náhodou vyšlo jako při pádu Topolánkovy vlády? Ale tím je jen stále více podrývána vládní moc a v očích veřejnosti se celý systém vlastně neustále ocitá v politické krizi. Kdo by s tím mohl být spokojen? Kompromis je nutný už při sestavování vlády, občané pak mají pocit, že volební program je jen cár papíru, že s nimi politici nehrají poctivou hru. Ale oni k tomu nemají dost sil. Vlády nenabízejí ani silnou personální kontinuitu. Žádný ministerský předseda s vý-

jimkou Václava Klause nevládl déle než čtyři roky, ani se nevrátil do úřadu, což je ve srovnání s okolními zeměmi neobvyklé. V tom je do jisté míry rozdíl proti zemím, jako je Itálie, které měly dlouhodobě také vysoce nestabilní vládní systém, ale současně vykazovaly vysokou míru personální a politické kontinuity.

Situace, v níž se ocitla česká politika, je do značné míry způsobena nevhodným volebním systémem. Nemůžeme sice říci, že je obecně lepší poměrný nebo většinový systém, ani některá z jeho variant, ale můžeme tvrdit, že některé systémy jsou více či méně adekvátní vzhledem ke struktuře společnosti. Český systém opakovaně vytváří slabé, mnohočlenné a ideově nesoudržné vlády, proto politologové už nejméně patnáct let doporučují jeho úpravu.¹⁶ Za ideální řešení by bylo jistě možno považovat zavedení většinového systému. Problémem ale je, že naše ústava předepisuje volební mechanismus pro jednotlivé komory. Protože není pravděpodobné, že by současný volební mechanismus mohl napomoci vytvořit silné většiny, a ani to, že by se našlo dost sil pro zformování ústavní většiny, je asi nutno hledat jiné cesty, jak úpravy volebního systému dosáhnout, aniž by bylo nutno měnit ústavu. Není snad potřeba převracet ústavní předpisy a měnit systém poměrný na většinový, stačilo by posílit většinové prvky v poměrném volebním systému do poslanecké sněmovny, a věc by byla snad o něco lepší. Ovšem poučeně, protože už jednou změna volebního systému ztroskotala. Neuděláme-li tuto drobnou systémovou změnu, nečekejme zázraky. Předčasné ani žádné jiné volby tuto situaci příliš nezmění, sázka na nové, „čisté“ politické subjekty také mnoho nepřinese, jak se snad už všichni opakovaně přesvědčili.¹⁷

* * *

V politice stejně jako v životě zpravidla žádná snadná řešení nejsou. Politiku zlepšíme jen tak, že se o ni budeme aktivně starat, budeme respektovat osvědčené principy, budeme hájit demokratická pravidla hry a sami se ve svém okolí chovat tak, jak požadujeme po těch, které si vybíráme jako své reprezentanty.

Poznámky:

¹ Srov. Levy, David (1993): *Politický řád*. Praha: Sociologické nakladatelství.

² Dovolil jsem si využít tento výstižný Voegelinův pojem v trochu jiném významu, bez spirituálního rozměru, který je součástí Voegelinovy definice.

³ Churchill v projevu v Dolní sněmovně 11. listopadu 1947 řekl: „Democracy is the worst form of government except for all those others that have been tried.“

⁴ Snad už ani není nutné pořádkem odkazovat na Fukuyamův konec dějin. Ruku na srdce, kdo z nás začátkem devadesátých let alespoň na chvíli neuvěřil v to, že demokracie a volný trh se budou šířit ruku v ruce světem?

⁵ Máme několiknásobně více studujících, vzhledem k prodlužující se délce života a novým léčebným postupům je více těch, kteří jsou zabezpečováni zdravotnickým systémem, a množství možných léčebných postupů a terapií je také vyšší, je mnohem více lidí, kteří čerpají prostředky z důchodového systému, ale to jsou jen některé příklady.

⁶ Populace se nezvětšuje, spíše naopak, stárne a snižuje se počet pracujících, ale tím i příjmy rozpočtu, které je možné rozdělovat. Při tomto vývoji by ani stále vyšší zdanění nakonec neposkytlo pro všechny dost prostředků.

⁷ Crick, Bernard (1962): *In Defence of Politics*. London: Penguin.

⁸ V tomto kontextu nepřekvapuje, že se širší pozornosti nakonec nedostalo Pithartově *Obraně politiky*, která v mnohém převyšovala naprostou většinu tehdejších českých prací o politice. Viz Pithart, Petr (1990): *Obrana politiky*. Praha: Panorama.

⁹ Fiala, Petr (2010): *Politika, jaká nemá být*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. Ovšem „obrana politiky“ je dobře obsažena již v naší knize Fiala, Petr; Mikš, František (1998): *Úvahy o české politické krizi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

¹⁰ Srov. Kelsen, Hans (1933): *O podstatě a hodnotě demokracie*. Praha: Orbis.

¹¹ V této části využívám některé odstavce z článku Fiala, Petr (2013): Kam až může Zeman zajít, záleží jen na parlamentu. *MF Dnes*, 23. 7. 2013.

¹² Srov. např. Beyme, Klaus von (1992): Regierungswechsel. In: Nohlen, Dieter (Hrsg.): *Lexikon der Politik*, Bd. 3., s. 401–404.

¹³ Fiala, Petr (2013): „Umělecký dojem“ vlády nesmí rozhodovat o jejím sesazení. *MF Dnes*, 6. 8. 2013.

¹⁴ Fiala, Petr (2013): Češi naivně věří odborníkům. *MF Dnes*, 31. 7. 2013.

¹⁵ V některých politických systémech se lze setkat i s pětiletým volebním obdobím.

¹⁶ Zde je možno připomenout kupříkladu inspirativní práce Miroslava Nováka nebo nejnověji knihu Kubát, Michal (2013): *Současná česká politika. Co s neefektivním režimem?* Brno: Barrister&Principal. Sám také patřím k těm, kteří o potřebě úpravy volebního mechanismu dlouhodobě píší.

¹⁷ Fiala, Petr (2013): Politika v pasti. Slabé vlády má na svědomí velmi špatný volební systém. *MF Dnes*, 13. 8. 2013.

Petr Fiala, politolog a historik, ministr školství v letech 2012–2013, působí na Masarykově univerzitě.

Je stabilita na rozbouřeném moři žádoucí?

MIROSLAV CVRČEK

Diskuzím o přijetí či nepřijetí eura často dominují nejpodivnější paralely, často z námořního prostředí. Eurozóna má být bezpečným přístavem na rozbouřeném moři, palubou, na které stejně chtě nechtě už jsme (a měli bychom se podle toho chovat), hlavní proudem, kterého je třeba se držet. Všechny tyto paralely se více či méně opírají o argumentaci *stability*. *Stabilita*, to je klíčové slovo. V souvislosti s eurozónou se opakuje od jejího vzniku stále dokola až do dnešních dnů, kdykoliv potřebuje někdo argumentovat ve prospěch záchranných balíků, vstupu své země či prostě k odvrácení pochybností o úspěchu společné měny. Avšak *stabilita* sama nabízí při hodnocení eurozóny mnohem plastičtější obraz i více vodítek pro posuzování, zda je dnes euro pro Českou republiku vhodné.

Listopad 1999, Evropský bankovní kongres, Mario Monti, evropský komisař pro hospodářskou soutěž: „K 1. lednu 1999 byla zavedena jednotná měna v jedenácti členských zemích, což vytváří velkou oblast ekonomické stability, která je nezbytná pro investice a růst.“

Euro má řadu nesporných výhod. Jsou velmi dobře viditelné, a zřejmě proto pro řadu lidí zásadní. Naprosto jednoznačné je to při cestování ze státu do státu. Odpadá nutnost výměny bankovek i strádání nevyměnitelných mincí, odpadá sledování nejvýhodnějšího kurzu. Tenhle druh *stability* se nám líbí. I když ani to už není takový problém – hotovost se dá na místě vybrat z bankomatu a většinou stejně můžete platit kartou. Přesto tady převažuje benefit v podobě pohodlí.

Neměnností kurzu, tedy jeho *stabilitou*, argumentují často i podnikatelé obchodující s cizinou. Také pro ně je hlídání a předvídaní vývoje kurzu koruny jakýmsi nákladem navíc a, jak sami říkají, rizikem, tedy kurzovým rizikem. Ovšem každá mince má líc i rub, i ta

Leden 2001, Hospodářské noviny, článek „Řecko na členství v eurozóně rozhodně vydělá“: „Co Řecko bezprostředně na svém členství v eurozóně získá? Především je to prostředí makroekonomické stability a užívání eura. To zemi zbavuje rizika směnného kursu jeho měnové jednotky, drachmy, a její devalvace. V minulém čtvrtstoletí byla tato měna často znehodnocována.“

evropská. A stejně je to se *stabilitou*. Naším exportérům se nelíbilo dlouhodobé posilování koruny, které pro zahraničí zdražovalo jejich výrobky, čímž se stávali méně konkurenceschopnými. Jenže v jisté fázi krize nabrala koruna opačný směr a během jejího oslabování požadavky na rychlé přijetí eura z podnikatelského sektoru nápadně zeslábly. Druhou stranou téže mince může být i dovoz. Dokola opakovaná fráze o velmi exportní ekonomice opomíjí fakt, že Česko je rovněž velice „importní“ ekonomikou. Jakýkoliv výkyv kurzu koruny tedy do určité míry kompenzuje sám sebe: silnější koruna = dražší vývoz, ale levnější dovoz; slabší koruna = dražší dovoz, ale levnější vývoz. Tady se otevírá velké téma žádoucí a nežádoucí *stability*, které tu probereme v několika částech.

Avšak ještě předtím uveďme další námořní paralelu. Je *stabilita* na rozbouřeném moři vůbec žádoucí? Pokud *stabilizujete* loď v určité výši na rozbouřeném moři, nedočkáte se ničeho jiného než potopení. Je to volnost pohybu, co loď chrání od zaplavení. Samozřejmě ani volnost pohybu neznamena záruku bezpečí. Přesto tu v mnoha ohledech dochází ke střetu flexibility a *stability*, tedy aspoň té *stability*, jak je myšlena při hájení eurozóny.

Stabilita při útoku spekulantů

„Hlavním argumentem pro euro je, že euro je kromě amerického dolaru a možná japonského jenu měnou,

na kterou spekulanti nedokážou úspěšně zaútočit,“ řekl v dubnu, pár týdnů po nástupu do funkce, prezident Miloš Zeman ve Vídni podnikatelům s tím, že by Česko mohlo přijmout euro do pěti let. Národní měny, jakou je i česká koruna, jsou podle něj vystaveny riziku útoku spekulantů. „Soros se stal milionářem právě po těchto spekulacích,“ dodal Zeman a sám zaujal postoj k tomu, co je v takovém případě *stabilita*: „Každý, kdo říká, že národní měna je faktorem *stability*, nechápe, že je vcelku možné, že se může objevit nový Soros. V takové situaci bude měna zničena,“ řekl.

Není to pozice jenom prezidenta Zemana. Citace z jeho projevu však velmi dobře charakterizují a shrnují celou paletu argumentací řady lidí, včetně připomenutí nejslavnějšího útoku na měnu, kterou provedl George Soros na britskou libru v roce 1992. Zeman a spol. v zásadě varují před možností, kdy investor či skupina investorů má k dispozici tak velké množství peněz, že je schopna výrazně pohnout kurzem měny a následně na tom vydělat. Stejně jako Zeman však i další zapomínají na další důležitý předpoklad, který v britském případě sehrál klíčovou roli. Je proto užitečné si celý případ Sorosova útoku připomenout.

Psal se rok 1992, bylo tedy stále ještě relativně krátce po revolucích ve střední a východní Evropě, bylo to období usilovného propojování znovusjednoceného Německa. Mix všech těchto událostí nutně musel vést k jisté *nestabilitě*, k hledání nových rovnováh. Navzdory tomu se země západní Evropy pokoušely o jakýsi pilotní projekt eura, Evropský mechanismus směnných kurzů (ERM), v němž byly národní měny vůči sobě navzájem zafixovány.

Únor 2001, Finský kulturní institut ve Stockholmu, Sirkka Hämmäläinen, bývalá guvernérka finské centrální banky, v té době členka rady ECB: „...institucionální uspořádání uvnitř Evropské unie se zaměřuje na zajištění toho, aby na *stabilitu* orientované politiky byly sledovány i v budoucnu. To platí zejména v případě Evropské centrální banky.“

Fixní kurzy držely státy navzdory faktu, že ekonomický vývoj byl v různých zemích znatelně odlišný. Ekonomické potíže měly mimo jiné Itálie a Británie. A právě na tyto země George Soros se svými společni-

ky cílil svůj útok. Spekulovali na to, že libra a lira musí oslabit vůči německé marce (kdyby kurzy byly volné, dávno by k tomu z logiky stavu ekonomik došlo, navíc Itálie byla devalvacemi liry proslulá).

Nemá smysl zde sáhodlouze popisovat celý proces. Soros si zkrátka půjčoval libry, které obratem prodával za nadhodnocený kurz libry tak dlouho, dokud britská centrální banka vydávající ohromné množství rezerv na udržení kurzu nekapitulovala. Británie pak oznámila opuštění ERM a tato událost se od té doby bere za základ britské skepse vůči společné měně. Sorosův útok velmi výrazně přispěl k tomu, že Velká Británie nakonec do eurozóny nevstoupila.

Březen 2002, Varšava, Tommaso Padoa-Schioppa, člen rady ECB: „Euro je veřejným statkem, který přinese mnoho výhod pro přístupující země. Eliminuje kurzová rizika, povede k nižším úrokovým sazbám a přispěje k nízké inflaci a měnové *stabilitě*. Z tohoto pohledu je pochopitelné, že přístupující země dychtí po tom přijmout euro co nejdříve.“

Byl to tedy útok spekulantů, který odradil zemi k účasti na „*stabilitě*“ jednotné měny, nikoliv naopak, jak Sorosův útok používá v argumentaci prezident Zeman a další.

Také koruna již poznala spekulativní útok. Odehrál se roku 1997, stejně jako v případě Británie v roce 1992. Česko tehdy stále ještě mělo fixní kurz, přestože za situace postupující liberalizace potřebovala spíše kurz plovoucí, stanovovaný silami trhu.

Fixace kurzu či deklarovaná nebo očekávaná snaha udržet *stabilitu*, tedy alespoň přibližně nějaký konkrétní kurz národní měny, je podmínkou pro provedení útoku Sorosova typu. Je podmínkou proto, že je zároveň hlavní motivací pro spekulanty. Jsou to náklady na udržení fixního kurzu dané země (centrální banky), které nakonec končí spekulantům v kapse, jak se to stalo na Zemanem zmíněném příkladu Velké Británie. Volně plovoucí (*nestabilní*, ale *flexibilní*) kurz spekulanty příliš nezajímá.

Zeman má však přesto do určité míry pravdu. Dnes, kdy existuje euro, nelze sázet stejným způsobem na jednu měnu proti druhé v rámci společné měnové dohody, existuje jen jedna. Útok typu Británie 1992 není možný. Respektive je možný pouze u přístupujících

zemí, které stále mají národní měny, ale zároveň se chystají na přijetí eura a mají zafixovaný kurz. Dlouhou dobu to byly pobaltské země, těsně před krizí to bylo Slovensko, ještě předtím Slovinsko. To jsou země, kde bylo možné útok po dobu dvou let provést. A bude to možné, kdykoliv bude v režimu ERM II další země ucházející se o vstup do eurozóny, tedy i Česko, pokud dojde na přání prezidenta Zemana a dalších. V určitém ohledu se dá říct, že dvouleté období fixace kurzu, které žádá eurozóna před vstupem nové země, si bere z obou stavů – národní měna a společná měna – to nejhorší.

Stabilita a úroky z vládních dluhů

Jestliže po vstupu do eurozóny se již není možné stát obětí útoku, který se odehrál na libru, neznamená to, že je vše vyřešeno. Když si postavíte dům s betonovou podlahou ve sklepě blízko potoka, který se občas vzedme, můžete očekávat, že vám podlaha popraská. Stejně tak když zabetonujete (*stabilizujete*) jeden kanál (měnový kurz) vyrovnávání mezi různými prostředími, ekonomikami, pak můžete čekat, že to „zapraská“ někde jinde.

Květen 2002, Kalifornská univerzita, Robert Mundell, nositel Nobelovy ceny za ekonomii: „Jeich nová měna je druhá největší na světě v kontrastu s předchozími malými lokálními měnami. Zafixování směnných kurzů, jak to udělali v roce 1998, a přijetí eura v roce 1999 eliminovalo spekulativní pohyby kapitálu. Před deseti lety měly Portugalsko, Španělsko, Itálie a Řecko kvůli spekulacím vysoké úrokové míry. Nyní jsou stabilní.“

Zcela specifickým příkladem zapraskání jsou úrokové míry, zejména pak sazby úroků, za které si půjčují vlády jednotlivých zemí eurozóny. Také *stabilitu* úroků doprovázenou jejich poklesem, a tedy poklesem nákladů na dluhy, které státy hromadí, si politici několik let pochvalovali. Měla to být jedna z hlavních výhod společné měny – úspora z nízkých nákladů na financování vládních dluhů. A také to tak téměř jednu dekádu fungovalo. Z velkých rozdílů, kdy Němci platili na úrocích nejméně a Řekové zpravidla nejvíce, se staly rozdíly nepatrné. Na odív dávaná *stabilita*

velké měnové oblasti vyvolala dojem, že jedna měna znamená jedno riziko. Jako by na této hladině nikdy nemohlo dojít k rozvlnění.

Říjen 2004, Amsterdam, Joaquín Almunia, evropský komisař pro hospodářské a měnové záležitosti: „Obecně [ekonomická a měnová unie] přináší makroekonomickou stabilitu, ale ještě nepřinesla ekonomickou dynamiku.“

Jestliže ovšem předpokládáme (prakticky) stejnou míru rizika tam, kde je riziko značně různé, pak nemůžeme dojít ke správným závěrům; cost-benefit analýza vede k zavádějícím výsledkům. Takovým výsledkem byly třeba nákupy řeckých dluhopisů, které investoři nakonec museli z velké části odepsat kvůli opakovanému bankrotu země (schovanému pod různé jiné názvy).

Jakmile se na scénu vrátily pochyby o tom, že všechny země eura jsou na tom stejně, vrátily se i vlny na dosud klidnou a *stabilizovanou* hladinu úroků z dluhů. Bouře přišla s novými údaji o řeckém rozpočtovém deficitu, který se poněkud *nestabilně* znásoboval v průběhu jediného roku. To byl konec oslavované *stability* úroků – s Řeckem, s postupující krizí a dluhy šly nahoru i úroky Portugalska, Irska či Itálie.

Neznamená to samozřejmě, že by země mimo euro zůstaly ušetřeny, vůbec ne. Platí ale, že rozhodující jsou jiné věci než společná měna. Ukazuje to i příklad České republiky, kde se úroky z vládního dluhu dostaly pod průměr úroků zemí eurozóny. Stačilo mít menší schodky veřejných financí. Ty se ukázaly být pro *stabilitu* mnohem zásadnější než společná měna.

Česko by si proto mělo dát velký pozor na výzvy k utrácení pod záminkou podpory ekonomického růstu. Tak to dělalo Řecko během minulého desetiletí, skutečně dosahovalo jednoho z nejvyšších růstů HDP v eurozóně, mělo to ovšem i své velké ale, za které teď Řekové tvrdě platí.

Březen 2006, Slovinsko, Joaquín Almunia, evropský komisař pro hospodářské a měnové záležitosti: „Jedním z hlavních úspěchů eura je makroekonomická stabilita, kterou euro Evropě přineslo.“

Stabilita a úrokové sazby ECB

Praskání v podpalubí eurozóny měly na svědomí i jiné úrokové sazby. Ty, které pro celou eurozónu nastavuje ve Frankfurtu Evropská centrální banka (ECB). Že do vzniku eurozóny měly jednotlivé státy různé úrokové míry, mělo své důvody. Vytvořením měnové unie s jednou měnou tyto důvody nezmizely, pouze ztratily jednu možnost, jak se projevit a jak vyrovnat rozdíly mezi zeměmi.

Červenec 2007, Jean-Claude Trichet, šéf ECB: „1. ledna 2008 se euro stane měnou Kypru (...) Toto je krok, který přímo navazuje na vstup země do EU v roce 2004, jenž přinesl stabilitu a trvalé příležitosti pro tento ostrov.“

Tady se musím k něčemu přiznat. Nepatřím mezi zastánce existence centrálních bank. Ani nadnárodních, jako je ECB, ani podivně soukromě vlastněných jako americký Fed, ani těch národních. Centrální banky z podstaty působí jako prvek centrálního plánování. Třeba tím, že určují úrokové sazby, které výrazně ovlivňují výsledné sazby na trhu. Jakékoliv centrální plánování znemožňuje nebo aspoň komplikuje stanovení „správné“, tedy tržní ceny, a tím vytváří nerovnováhy. Stejně je to s cenami půjček (či vkladů), tedy s úrokovými sazbami. Do různých částí země či částí měnových uskupení se hodí jiná úroková sazba. Bylo by neefektivnější, kdyby si ji všude stanovil trh. Centrální banky do toho ale vstupují. Velikost rozdílu mezi stanovenou sazbou centrální banky a hypotetickou tržní sazbou v dané lokalitě je tím vyšší, čím větší jsou rozdíly v ekonomice spadající do gesce jedné centrální banky. Proto to u nás nevádí tolik jako v eurozóně, kde jsou rozdíly ve srovnání se středně velkým evropským státem obrovské.

Květen 2008, Ivan Šramko, guvernér Národní banky Slovenska: „Podle všech dostupných analýz a informací přinese euro stabilitu a přispěje k další akceleraci ekonomického růstu.“

Navzdory tomu, že ekonomická teorie jasně ukazuje rizika důsledků politiky jednotné centrální sazby,

byla *stabilita* úrokových sazeb i v tomto případě oslavována a rizika opomíjena. Schéma působení špatných (netržních) úrokových sazeb je známé. Tam, kde je sazba uměle podhodnocena (typicky to bylo Irsko) se jako rentabilní ukazují investice, které by při tržní úrokové sazbě rentabilní nebyly. Více takto vzniklých investičních příležitostí láká více investorů, a vzniká tak více projektů, které je po splasknutí bubliny třeba odbourat. Eurozóna v tomto případě přímo vytváří *nestabilitu*, tedy prudký růst v jedné oblasti a o to větší následný pokles. Typickými příklady tohoto jevu jsou Irsko a Španělsko.

Stabilita jako oficiální politika

Řečeno se sirem Humphreym Applebyem ze slavného seriálu Jistě, pane ministře/premiére, „s problémem je nejlepší vypořádat se rovnou v názvu a nezatěžovat jím praktickou politiku“. Podle tohoto návodu vznikl Pakt *stability* a růstu (slovo *stabilita* v názvu), který si oficiálně dával za cíl preventivně znemožnit příliš velké vládní zadlužování států v eurozóně, a tím eliminovat či aspoň omezit tlaky na eurozónu v podobě problémů zadlužováním způsobených. To spolu s vynucováním pod hrozbou vysokých pokut mělo zajistit *stabilitu*.

Prosinec 2008, Christine Lagarde, ministryně financí Francie: „Po deseti letech [euro] v pravdě vytvořilo zónu bezpečí a *stability* (...) Z těchto důvodů euro ve skutečnosti prokázalo mylnost některých předpovědí vyřčených proti němu před deseti lety.“

Nemá smysl zde podrobně popisovat proces krachu tohoto předsevzetí, zná jej každý. Jakmile se do rozporu s limity stanovenými v paktu dostaly dvě největší země, pokutování bylo smeteno ze stolu. Krom toho snaha o *stabilitu* vykazovaných čísel vedla v řadě zemí spíše k větší statistické kreativitě.

Eurozónou proklamovaná politika *stability* vyústila v několik dalších použití slova „*stabilita*“ v názvu: Evropský nástroj finanční *stability* (EFSF), Evropský mechanismus finanční *stabilizace* (EFSM) a konečně Evropský *stabilizační* mechanismus (ESM). Jsou to nejrůznějšími metodami vršené balíky peněz určené

na záchranu (*stabilizaci*) předlužených zemí, případně bank.

Prosinec 2008, Otmar Issing, bývalý člen rady ECB: „Euro je stabilní měnou, inflační očekávání byla pod kontrolou od samého začátku.“

I u těchto *stabilizačních* balíčků jde ale o konflikt s flexibilitou. V případě Řecka to bylo nejviditelnější. Skoro čtvrt bilionu eurozónou či Mezinárodním měnovým fondem poslaných peněz skončilo většinou v (často zahraničních) bankách vlastnících řecké státní dluhopisy. Užitečný šok, který by plynul z oslabení národní měny a rychlého získání konkurenceschopnosti, není kvůli zarytému setrvávání v eurozóně možný, ekonomika se tak ponořila do hluboké a trvalé recese. Jakási nominální *stabilita* ve smyslu zabránění šoku z opuštění eurozóny byla nadřazena možnosti rychle přizpůsobit hospodářství situaci. V zápase s obřím veřejným dluhem výrazněji pomohlo až jeho značné odepsání. Ani teď však není jasné, zda to bude stačit – zda se řecká loďka nedostane pod hladinu či zda ji nespálne další vlna, tentokrát z Kypru. Není ani jasné, zda úspory vydrží obyvatelstvo, často stávkující.

Zajímavostí je, že doporučení vnitřní devalvace, tedy znatelného snížení cenové hladiny a restrukturalizace ekonomiky, se částečně uskutečňuje, ovšem v poněkud nešťastném odvětví. Dramaticky totiž roste počet žen i mužů, kteří se začali živit prostitutí. A zároveň cena těla velmi výrazně poklesla. Podle reportáže *New York Times* až na 10 eur, jistá mladá žena nabízela sex dokonce za pět eur. S trochou cynismu se dá říct, že taková je cena práce bez příplatků za včasný příchod do práce či za znalost práce s počítačem.

Leden 2009, Le Figaro Magazine, Jean-Claude Trichet, šéf ECB: „Euro je evidentně výhodou pro ty demokracie, které si zvolily je přijmout. Prokázalo svou stabilitu, svou odolnost proti šokům a svou pevnost tváří v tvář finančním a ekonomickým turbulencím. Během posledních deseti let jsme čelili mnoha testům: prasknutí internetové bubliny, asijské krizi, ropnému šoku... V těchto deseti letech bylo euro klíčovým faktorem v dosažení jednotného evropského trhu a poskytovalo štít proti mezinárodním otřesům.“

Stabilita a obchod

V normálním světě nemůže mít žádná země dlouhodobě deficit v bilanci zboží a služeb. Může ho mít roky, ale nakonec musí něco nabídnout, aby získala měny cizích států a měla čím platit dovoz (pokud tedy poněkud připervertnělý světový měnový systém nedává jedné měně výsadní postavení). Ve světě volně plovoucích měnových kurzů se to děje oslabením měny – vývoz se tím stává pro zemi snazší (levnější), dovoz obtížnější (dražší). Občas tržní oslabení nějak fixované měny nahrazoval administrativní zásah centrální banky, tedy devalvace. Tak či onak, obchod se pohybem kurzu dostával do rovnováhy – průběžně nebo skokově se *stabilizoval*.

Tato *stabilizace* v oblasti s jednou měnou popsáním způsobem fungovat nemůže. Mohla by fungovat

Duben 2009, peníze.cz, Ľudovít Ódor, člen bankovní rady Národní banky Slovenska: „Euro nám přináší stabilitu. V dlouhodobém horizontu je to další konkurenční výhoda, zatímco v kratším období nás nová měna ochránila před bankovními a tržními turbulencemi.“

jinak, dokonce i lépe, ovšem za podmínky, že by vlády nechaly tržní hospodářství bez různých zásahů. V takovém případě by se peníze, dejme tomu eura, stěhovaly ze zemí s obchodním deficitem do zemí s obchodním přebytkem. Menší množství peněz v zemích s deficitem by tlačilo dolů ceny včetně mezd. Mělo by to stejný efekt jako oslabení měny, tedy nižší ceny vůči zahraničí, a tím ztraktivnění zboží a narovnání obchodu.

Ani tato *stabilizace* však v eurozóně z politických důvodů nefunguje. Přednost dostává jiný druh *stability*. Eurozóna zajišťuje financování obchodních deficitů prostřednictvím TARGET2, zúčtovacího systému měnové unie. Tento systém umožnil Řecku být dlouhou dobu v obchodním deficitu a Německu zároveň být dlouhodobě v přebytku. Když Řek nakupuje německé zboží, zaplatí sice skrze banku, ta odešle zprávu o transakci národní centrální bance a ta ECB, stejnou informaci obdrží od Bundesbanky. Přesto ale likvidita z Řecka nemizí – ECB zaznamená jakýsi specifický druh pohledávky u německé centrální banky a dluhu u banky řecké. A tak zatímco pohledávky německé Bundesbanky za ECB loni překonaly 700 miliard

eur, centrální banky jižních států naopak skoro bilion Evropské centrální bance dlužily. Prakticky po celou dobu existence eura se tato nerovnováha prohlubovala, docházelo k čím dál větší *destabilizaci* systému.

Všichni se shodují, že jen díky tomu je zatím možné, že Řecko stále dováží a Německo či Finsko

Červenec 2011, Guy Verhofstadt, šéf Aliance liberálů a demokratů pro Evropu v Evropském parlamentu: „I po začátku finanční krize v roce 2008 euro přineslo *stabilitu* a bezpečí. Vážně pochybuji, že by Evropa bez společné měny byla schopna přestát ekonomickou bouří následovanou kolapsem Lehman Brothers. Evropská unie bez jednotné měny by musela čelit lavině měnových devalvací a depreciací. (...) Evropská unie bez eura by upadla zpátky do situace, ve které získává navrch protekcionismus, jak se to stalo po první světové válce. To by uvrhlo Evropu do dlouhého období ekonomické stagnace.“

má v eurozóně komu prodávat. Názory ekonomů na možné důsledky této *nestability* se však různí. Jedni před systémem TARGET2 varují s tím, že k vypořádání jednou bude muset dojít, což by pro země jako Řecko znamenalo další dluhy (a případné odepsání tohoto dluhu by pro změnu poškodilo země jako Německo). Druhá skupina ekonomů naopak říká, že ve světě papírových peněz je to vlastně jedno – když na to dojde, peníze se natisknou. Ani jedna varianta ale nenaznačuje skutečnou *stabilitu* tohoto systému.

Prosinec 2012, Andris Vilks, ministr financí Lotyšska: „Především to znamená *stabilitu*. [Euro] odstraní veškeré spekulace o devalvací měny.“

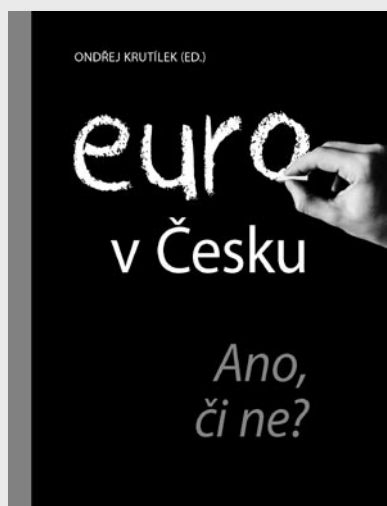
Stabilita do Česka?

Z českého pohledu hrají všechny tyto pokusy o *stabilitu* velkou roli při posuzování o vstupu do eurozóny. Možnosti útoku spekulantů by koruna byla vystavena během fáze ERM II, úroková politika ECB by se jistě neřídila potřebou Česka, byť by se zřejmě příliš nelišily od potřeb Německa. Na druhou stranu už nyní má německá centrální banka s politikou ECB problémy a otevřeně ji kritizuje.

Značnou *nestabilitu* pak do kalkulací přinášejí nákladů vstupu do eurozóny vnášejí *stabilizační* balíčky. Je totiž nejasné, na kolik se vyšplhají náklady členů eurozóny, tedy peníze, které nakonec jednotlivé státy budou muset skutečně zaplatit.

Ukázka ze sborníku *Euro v Česku: Ano, či ne?*, který připravilo nakladatelství Studio Arx pro Skupinu Evropských konzervativců a reformistů v Evropském parlamentu.

Miroslav Cvrček (1982) je redaktorem týdeníku *Reflex*, kde se zaměřuje na ekonomiku (a ekonomii).

Euro v Česku: Ano, či ne?

Eurozóna se v posledních letech radikálně proměnila, závazek přijmout společnou evropskou měnu, který na sebe Česko vzalo vstupem do EU, však trvá. Předkládaný sborník tematicky navazuje na čtyři úspěšná vydání publikace *Euro versus koruna*, která analyzovala příčiny krize eurozóny, a zaměřuje se na její důsledky. Svorníkem obou knih je klíčová otázka, jak by česká politická reprezentace měla o potenciálním zavedení eura vůbec uvažovat.

Publikaci je možné objednat zdarma (po uhrazení poštovného a balného) na www.cdk.cz.

Krize liberalismu

PIERRE MANENT

Letos na jaře publikovala revue *Commentaire* text přednášky, kterou Pierre Manent přednesl v kroužku *Politique autrement* (*Politika jinak*) 8. února 2011, v podobě, v jaké vyšla v sešitech tohoto sdružení v říjnu 2012. Po přednášce následovala diskuse, která autorovi pomohla upřesnit a prohloubit analýzu situace, v níž se nachází Francie a Evropa. Přinášíme mírně krácený text Manentovy přednášky a také několik otázek a odpovědí z následující diskuse.

Liberalismus se prosadil na konci osmnáctého století, protože přinesl nové řešení otázky vládnutí uvnitř evropských politických útvarů a posléze rovněž umožnil vyhnout se dvěma alternativám, charakteristickým pro předcházející staletí evropských dějin – republice oslabované vzájemným soupeřením zájmových skupin na jedné a monarchii utiskované panovníkem nebo jeho aparátem (nebo obojím zároveň) na druhé straně. Teprve poté, co byly objeveny a v praxi ověřeny zastupitelské a liberální procedury, mohla demokracie překonat po staletí trávající nedůvěru vůči ní, vyjádřenou v námitce, že představuje zřízení oslabované vzájemně mezi sebou soupeřícími skupinami, které má být z tohoto důvodu odsouzeno k rychlému rozpadu.

Liberalismus tak v první řadě představoval postupy a způsob vládnutí. V tomto smyslu jej lze vykládat jako transformaci antické řecké nebo římské republiky jejím rozšířením o zastupitelský princip. Tento velký objev dále rozvinuli moderní političtí myslitelé v nejucelnějším dokumentu demokratické a liberální politiky, jímž jsou *Federalist Papers*,¹ které vznikaly při ratifikaci americké ústavy. Lze jej však rovněž vyloučit jako transformaci moderní monarchie prostřednictvím oddělení pravomocí, které zastupitelský systém předpokládá už samou svou povahou. Evropa se tak přiklonila k liberálnímu zastupitelskému vládnutí, protože představovalo spojení dvou velkých možností získaných v evropských politických dějinách: starověké republiky a moderní monarchie. Moderní demo-

kracie obsahuje jednu monarchickou dimenzi, byť nejde o nic jiného než o samotný fakt, že existuje jedna vláda, a ne místní magistráty, a že podněcující a oživující mocí je moc výkonná. Je to právě nástupce monarchie, jenž se stává hybnou silou našich politických režimů včetně americké demokracie, a v jejím případě v mimořádné míře. Liberalismus se jako lepší způsob vládnutí jeví jako konečně nalezené vyřešení obtíží evropských dějin, rozporu mezi republikánskými a monarchickými požadavky.

Liberalismus je politická doktrína

Liberalismus je politická doktrína, což je v rozporu s běžným míněním, které formuloval Carl Schmitt v *Pojmu politična*. Podle něj neexistuje liberální politika *sui generis*, ale pouze liberální kritika politiky. Liberalismus v jeho pojetí neví, co to politika je. Carl Schmitt se ovšem mylí, liberalismus pochopitelně je politickou doktrínou. Jistě, ve srovnání s antickou republikou liberální republika s sebou přináší odpolitizování rozmnožením nepolitických činností spadajících do ekonomické sféry, do oblasti náboženství a oblasti kultury, vyjádřeno obecněji slovy Benjamina Constanta, do sféry „soukromého užívání“. Carl Schmitt vysvětluje, že liberalismus představuje spojení dvou nepolitických prvků, ekonomiky a kultury. Opomíjí skutečnost, že titíž příslušníci společností, kteří pracují a provádějí směnu statků a idejí, si rovněž

vládnou a že si vládnou svobodně. Oni jednotlivci, kteří jsou svobodnými výrobci, svobodnými věřícími nebo nevěřícími, soukromými svobodnými lidmi, vládnou stejně svobodně sami sobě prostřednictvím dosud neznámého liberálního zřízení. Odpůrci liberalismu jsou přesvědčeni, že liberalismus politiku nezná nebo nechápe, ale sklon myslet si něco takového projevují i samotní liberálové; a právě zde se věc poněkud komplikuje.

Liberálové trpí sklonem zapomínat, že liberalismus je naukou o vládnutí, a doktrínu, na kterou se odvolávají, vykládají jako způsob, jak se bez vládnutí obejít, jak vládu nahradit tím, co obvykle označují jako „pravidla hry“ nebo jednoduše jako „mechanismus“. Liberalismus nedůvěřuje vládám nebo obecněji „lidem, kteří vládnou“, a to v jakékoliv oblasti života, ať už jde o politiku, náboženství, společnost nebo rodinu. Proto zavádí mechanismy „*checks and balances*“,² aby byla pokud možno co nejvíc omezena libovůle těch, kdo vládnou. Ale tyto mechanismy jsou podřazeny prvotnímu záměru, jímž je v každém případě zdokonalování vládnutí, výkonu moci, ne jeho oslabování.

Počínaje koncem sedmnáctého století, kdy se v Anglii postupně konsolidoval liberální režim, si Evropa mohla povšimnout, že národy, které se rozhodují pro liberální nebo zastupitelský způsob vládnutí, jsou spravovány lépe a že vláda v těchto režimech dosahuje sledovaného výsledku v plnější míře. Tím, že vládne lépe, ovládá víc. Sluší se připomenout, že přáním nás občanů je mít dobrou vládu a být dobře spravován, ne mít vládu liberální nebo socialistickou, křesťanskou nebo jakoukoli jinou. Přáním občana je být dobře spravován a sám se podílet na dobrém vládnutí, je-li k tomu vybrán svými spoluobčany. Je tomu tak proto, že zkušenost má tendenci dokazovat, že liberální instituce a mravy vedou k lepšímu vládnutí, jsme-li politicky svobodní, liberální. Toto je pravda z dlouhodobého historického hlediska; počátek lze klást na konec sedmnáctého století s anglickou Slavnou revolucí (*Glorious Revolution*), ale ona zkušenost není ve všech dobách vnímána se stejnou intenzitou. Byla období, kdy převažoval pocit, že liberální vláda nedokázala plnit svou funkci a že jiné typy politického zřízení umožňovaly vládnout si lépe. Autoritářské, fašistické a tota-

litní režimy dvacátých a třicátých let minulého století nebyly, mohu-li se tak vyjádřit, pouze následkem zvrácenosti některých evropských národů nebo stran, které v nich získaly převahu, představovaly rovněž důsledek pocitu, že liberální režimy jsou ve stále větší míře neschopny plnit svou funkci a vládnout. Takže když se Raymond Aron v prvním textu, ve kterém promluvil svým vlastním hlasem, postavil proti totalitním režimům, zdůraznil zároveň slabost liberálních režimů a jejich neschopnost zajistit fungování vlády dostatečně energicky.³

Politický liberalismus a liberalismus ekonomický

Tento první bod mne bezprostředně přivádí k poznámce o rozlišování mezi liberalismem politickým a liberalismem ekonomickým. Jde o odůvodněné rozlišení. Řekl bych, že oba liberalismy nespádají do jednoho logického pořádku, a že dokonce, svým způsobem, nespádají ani do stejného morálního pořádku. Je tu pochopitelně dost místa pro různé názory, ale jsem přesvědčen, že politický liberalismus je na prvním místě zcela jednoduše proto, že základním dobrem je být dobře spravován. Je to, jak by řekli Řekové, nejvlastnější dobro lidské přirozenosti.

Dokonce si, a to i za předpokladu, že ekonomická svoboda vytváří stále větší prosperitu – což je v dlouhodobé perspektivě docela dobře možné a žádoucí, ale zároveň je to i téma ke zpochybnění v krátko- a střednědobé perspektivě –, dovolím tvrdit, že hospodářská prosperita nepředstavuje primární dobro. Hospodářský pokrok přináší zjevně negativní následky v podobě ničení přírody, a řečeno slovy Tocquevillovými, v podobě povzbuzení, jež tento pokrok poskytuje demoralizující vášni materiálního blahobytu. Prosperita má velice citelné negativní důsledky, zatímco být dobře spravován, pokud je mi známo, žádné nepříjemné negativní následky nepřináší. Není možné být *příliš* dobře spravován, i když u některých náboženských směrů existuje určitá nedůvěra vůči politice, jež by mohla lidským bytostem poskytovat pocit, že jsou schopny se dobře spravovat samy, a podněcovat je tak k tomu, že budou zapomínat na svůj hříšný stav. Ponecháme-li

však tyto teologické tendence stranou, mám za to, že být dobře spravován je prvotní dobro a že ekonomický liberalismus je dobrem druhotným.

I když je politický liberalismus třeba upřednostňovat před liberalismem ekonomickým – v tom smyslu, který jsem se právě pokusil nastínit, tj. je sám o sobě více žádoucí než hospodářská prosperita –, potom zároveň platí, že jsou oba v určité míře neoddelitelné. Občané, kteří si vládnou sami prostřednictvím svých zastupitelů, se věnují zhodnocování svých talentů, jak říká Montesquieu, na onom poli svobodných aktivit, jaké představuje občanská společnost, jejíž trh představuje pouze jeden z aspektů. A existuje určitý druh shody mezi motivy pobízejícími občana, který se chce spravovat sám, a motivy pobízejícími člena společnosti, který chce zhodnotit své vlohy a svoji nezávislost.

Ekonomická svoboda je nepostradatelná pro politickou svobodu v tom, že poskytuje onen růst, který umožňuje nebo dosud umožňoval učinit jakž takž slučitelnými aspirace velkého počtu lidí s aspiracemi malého počtu. Je to právě tento přebytek, který umožňuje během několika generací smířit společenskou třídu a překonat tak to, co už občas neoznačujeme jako třídní boj, a dokonce vytěžit z tohoto faktu kladné účinky. Hospodářská svoboda tak poskytuje hospodářský růst, který umožňuje dosáhnout jakéhosi souladu a shody mezi malým počtem a velkým počtem lidí; boj s přírodou sehrává roli, již dříve hrály vnější výboje. Byla-li expanze Římské říše, jak to dobří autoři vysvětlovali, zároveň výrazem a řešením třídního střetávání mezi patriciji a plebejci, potom v dějinách Evropy nebo moderního Západu hrál stejnou roli boj s přírodou nebo ekonomický růst. Svobodný trh – a to je patrně to nejvzácnější, za co mu vděčíme, ale zároveň také to nejnebezpečnější – vytváří mimořádnou společenskou energii a zároveň přispívá k její regulaci.

Regulace ekonomické energie

Tato regulace si nicméně nevystačí sama se sebou. Členové společnosti aktivní tímto způsobem a motivovaní trhem musí ještě sami sobě vládnout, což vždycky předpokládá – a to je výraz, který doktrinářští liberá-

lové nesnášejí – určitou „hospodářskou správu“, nebo jak bychom dnes spíše řekli, „hospodářskou politiku“. Ekonomická energie nebo energie produktivní nás staví před problémy analogické těm, které ve starých společnostech vyvolávala energie dobytelská. Nelze se bez ní obejít, ale je třeba ji regulovat. Regulovat ji je však obtížné, neboť ji unášejí vlastní pohyb, a ona se tak vyznačuje sklonem všechna omezení provalit. Příznaky toho jsou moc a autorita, které Trh – čistá a ničím zvenčí *nedeforovaná* konkurence – nad námi získal. Tato konkurence je předmětem náboženského uctívání. Zdrojem tohoto uctívání, které je v mých očích neomluvitelné, je přesvědčení, že konkurence maximalizuje ekonomickou energii a že ona energie je ve svých účincích natolik dobrá, že je bezpodmínečně třeba odstranit všechny překážky, které se jí stavějí do cesty; a jediné tehdy, odstraníme-li této čiré a ničím nezkalené konkurenci z cesty veškeré překážky, ze světa se stane opravdová země hojnosti. Nějaké zábrany a překážky naneštěstí vždy existují, a je proto třeba neustále proti překážkám stavějícím se konkurenci do cesty bojovat.

Protože nejsem ekonom, nebudu se pouštět do čistě odborné kritiky konkurence. Nejdůležitějším bodem je podle mne to, že lidská aktivita je utvářena jinými faktory než konkurenčním mechanismem. Je přípustné chtít vyrábět u sebe doma zboží a statky, jež bychom mohli jinde získat výhodněji – takové chování přivádí doktrináře liberalismu k nepřičetnosti. V pojmech ekonomické teorie jde o špatné zacházení s prostředky, ale lze mít dobré důvody, ať už politické, sociální, morální, ale dokonce i ekonomické, praktikovat v jistých mezích „špatné“ zacházení s prostředky, nebo jak se říká, zacházení „sub-optimální“.

Dnešní podmínky svobodného obchodu

Nejzávažnějším bodem, který je třeba vzít v úvahu, je v dnešní době fakt, že rozsah konkurence velice silně změnil původní podmínky, za kterých formulovali zásady svobodného obchodu první teoretikové liberalismu. Adam Smith při jejich formulaci vycházel z ověřené zkušenosti, že národní výrobci už ze samotného faktu jejich postavení mají výraznou výhodu.

Poskytnout volný přístup zahraniční konkurenci, jak to předpokládá svobodný obchod, by znamenalo probudit z výrobního nebo nevýrobního spánku domácí výrobce nebo domácí produkci, těžící z výhody, již poskytuje monopolní trh. Kromě toho konkurenti, které bral v úvahu Adam Smith, tvořili téměř homogenní skupinu. Adam Smith se zabýval srovnáváním hospodářské bilance Velké Británie, Francie, Nizozemska, tj. zemí, jejichž společenské útvary a ekonomické nástroje byly v široké míře homogenní. V dnešní době možnosti transportu a podmínky komunikace umožňují přímou konkurenci mezi zeměmi natolik heterogenními, jako jsou například Francie a Čína. Dnes se nacházíme v podmínkách, které se značně liší od podmínek, ve kterých byly vypracovávány teorie svobodného obchodu. Nyní nejsme schopni nejen formulovat řešení problému, ale nedokážeme dokonce ani formulovat samotný problém, který máme vyřešit. Nejde už o zlepšování národních ekonomik tím, že je vystavíme přiměřené míře konkurence, protože národní ekonomika jako oblast, v níž se občané cele oddávají své práci, zachází už nějakých dvacet třicet let na úbytě. Zatímco soustředění výrobců v továrně, místu boje tříd, přispívalo k upevňování sdružování občanů v demokratickém národě, naše velké podniky dnes vytvářejí velkou část svých zisků jinde. Politické společenství skutečně už není společenstvím práce, bylo by výstižnější nazývat je společenstvím ne-práce. Naše podniky pracují v Šanghaji, v Bombaji nebo v Dubaji... Ve Francii o sebe necháváme pečovat, pobíráme příspěvky v nezaměstnanosti, pobíráme důchody.

Tím, že připomínám současnou hospodářskou „vykuchanost“ našeho politického organismu, snažím se jednoduše vysvětlit rozpaky a zmatek u sebe sama jako občana. Mám za to, že tváří v tvář tomuto problému jsou liberálové stejně jako antiliberálové v podobné míře málo věrohodní.

Antiliberálové chtějí rehabilitovat hospodářskou protekci a protekcionismus, například tváří v tvář čínské konkurenci. Nic proti tomu nenamítám, ale co uděláme s našimi podniky, když stále se rozrůstající část jejich výrobních aktivit se nachází v cizině? Chtěli bychom něco chránit, ale ono se to už nenachází u nás.

A pokud jde o liberály, tak ti se nás snaží přinutit, jak oni tvrdí, brát svět takový, jaký je, a tedy i s jeho konkurencí. Tvrdí o ní, že je nemilosrdná, v čemž jim můžeme věřit. Ale i my jsme nahlédli svět takový, jaký je, a dospěli jsme k tomuto závěru: kdybychom se podřídili zákonům čiré, a tedy „nezkalené“, nemoderované konkurence, byli bychom už mrtví. Jak bychom jako země, v nichž jsou ceny práce vyšší, protože v sobě zahrnují masivní sociální příspěvky, dokázali čelit konkurenci zemí, v nichž jsou ceny práce nižší, protože je v nich sociální podpora slabá nebo vůbec neexistuje? Rád věřím tomu, že je třeba, jak tvrdí liberálové, skončit s pětaticetihodinovým týdnem, ale i kdybychom nakrásně pracovali týdně sedmdesát hodin, tak za současných podmínek, označovaných za nezvratné nebo neodvratné, budeme pouze oddalovat termín splatnosti. V letech 1914–1918 jsme poslali „bažanty“ do válečného masakru, a právě totéž by chtěli naši liberálové udělat na základě cestovního příkazu Ricardova zákona komparativních výhod. „Bažanti“ už neumírají, ale tráví polovinu svého času v nezaměstnanosti nebo polozaměstnanosti.

Impérium a globalizace

Velice dobře víme, že „soběstačnost“ je nepředstavitelná volba. Kromě toho mi není vůbec známo, jestli jsme vůbec kdy nějakou „soběstačnost“ zažili. V každém případě nůžky mezi ekonomickými aktivitami a společenstvím politické příslušnosti se rozevřely do té míry, že nás ohrožuje nejenom citelné ochuzování, ale také politická rozloženost a morální zmatek. Nemám řešení, ale o něm nemá představu nikdo. Snažím se jen dále pokračovat ve velice všeobecném pokusu zavést jeden lépe vystihující parametr. Shodneme se na společném konstatování, že se naše ekonomické aktivity emancipují od národního nebo státního politického rámce. U tohoto problému neexistuje ekonomické řešení, a to ani v případě, že bychom v praxi my všichni, Američané a Evropané, nějakým způsobem – s odřenými ušima, ale ctinost bývá dílem nouze – dospěli k určitému protekcionismu a snažili se víceméně energicky prosazovat „relokalizaci“. To by bylo jistě velice účinné, ale zároveň nedostatečné,

protože jsme už patrně překročili jistou mez. Řečeno ještě jinak: naše země netrpí jen nedostatkem práce, ale chybí v nich i potřebné kvantum sociální energie v širším smyslu.

Velice mne překvapila snadnost, s níž byly ve Francii zrušeny vojenské odvody. Látková přeměna republiky spočívala v přetváření mladých Francouzů na dělníky a na obránce vlasti. Naši nejlepší specialisté pracují v cizině a z našich vojáků jsou dnes specialisté, kteří pracují rovněž v cizině. Existuje tedy nepřiznávané oddělování energie, již členové společností různých zemí vydávají mimo hranice vlastní země, a energie, jež setrvává uvnitř našich hranic. To je podle mne ten nejdrásavější aspekt toho, čemu se říká globalizace.

Globalizace není *causa sui*, jak říkají filosofové, není příčinou o sobě, alespoň já si to nemyslím. Globalizace je, stejně tak jako řada stránek našich dějin počínaje první světovou válkou, z podstatné části přímým, chtěným a uváženým následkem americké politiky. Spojené státy jsou jednou z evropských zemí, ale poněkud zvláštního druhu.

Evropské země řešily rozpor mezi sociální energií a politickým rámcem národní příslušnosti kolonizací. Dobyly cizí říše a nastolily imperiální protekcionismus, „sazbu“. Liberální ekonomové nemají, jak známo, kolonizaci v lásce: kazí konkurenci. Mají samozřejmě pravdu. Veliká evropská prosperita skutečně nastala po zániku velkých koloniálních říší, a nutnost zajistit prosperitu byla jednou z velkých motivací dekolonizace. Nezapomínejme však na výhody, které ve své době přesvědčovaly naše otce: kolonizace zajišťovala pro určité vyvážené zboží monopolní trh a zaručovala přístup k některým základním surovinám. Vidíme názorně, čím byl evropský národ ve chvíli své vrcholící síly.

Američané nevybudovali podobnou koloniální říši jako Evropané. Dostatečné zadání pro rozvinutí jejich energie představovalo zhodnocení jejich kontinentálního prostoru. Neměli potřebu jít do Afriky, do Asie nebo do Austrálie. Stačilo jim postupovat směrem na západ. Zároveň se však velice rychle, počínaje okamžikem, kdy byl severoamerický kontinent pokrytý, dokázali prosadit v prostředí evropských říší a nastoupit po nich. Vedli války nebo intervenovali jinak, a v řadě

zemí tak vystřídali Francouze a Angličany: v roce 1954 ve Vietnamu, v Íránu roku 1953, v Egyptě roku 1956, v Iráku, v Afghánistánu, seznam si každý může doplnit. Dokonce se chopili iniciativy a už v roce 1854 přinutili Japonsko otevřít se mezinárodnímu obchodu, zatímco Evropané tehdy nepochodili. Jestliže imperiální energie Američanů vystřídala imperiální energii Angličanů, a jestliže dokonce příležitostně nebo spíše rádi a dobrovolně vedli válku, neuchylovali se – snad s výjimkou Filipín – k přímé imperiální kontrole. Jejich *modem operandi* je otevřenost trhů a vývoz kapitálu. Jazyk americké obchodní expanze je agresivní a válečnický. *To pry open markets*: trhy se otevírají stejným otvíračem jako konzervy. Nejde už o budování a obranu chráněné říše; jde o to získat převahu a vládnout na otevřeném světovém trhu.

Takové je nové břemeno spočinuvší na bedrech bílého člověka: otevřít trhy, které jsou dosud uzavřeny. Tento americký projekt zažil své poslední velké vzepětí v osmdesátých a zejména v devadesátých letech, včetně oné hlavní peripetie, jíž byl přístup k čínskému trhu – neodvážil bych se tvrdit, že šlo o otevření čínského trhu. Byla to v zásadě při mimořádně velkém rozsahu repríza nejvlastnějšího cíle opiové války. Američané podobně jako před nimi Angličané odhalili něco, co sami považovali za velké pohoršení, že totiž celé velké části lidstva nejsou příznivě nakloněny směně. Tato peripetie je ústřední, neboť vzhledem k propojení s čínskou hospodářskou reformou jsme svědky rozvratu amerického kapitalismu, nebo kapitalismu fordistického. Namísto vyplácení vysokých mezd schopných kupovat zboží vyrobené ve Spojených státech mají americké podniky tendenci masivně dovážet levné produkty, které vyrábějí v Číně, čímž jakž takž udržují kupní sílu mezd, které jsou nyní stlačovány dolů. Jaká „konzerva“ tím byla otevřena? Přesun výrobních kapacit do Číny je tak veliký, že si tím Američané způsobili hlubokou ránu, o níž již nevědí, jak ji uzdravit: hrozící vnější nerovnováha, obrovský dluh, pohodlně udržovaný Čínou, demoralizující vnitřní nerovnováha. Za poslední léta Spojené státy zažily „oligarchizaci“, která je podle všeho nenapravitelná. Nás Evropanů je pět set milionů, zatímco Američanů jen tři sta milionů, ale naše postavení je určováno postavením Spojených států, které

tvoří osu Západu a také světa, a přinejmenším ještě nějaký čas ji budou tvořit.

Nové postavení světa

Počínaje rokem 1917 svět fungoval na základě amerických nadbytků: nadbytku vojenského, nadbytku finančního, nadbytku morálního, na základě onoho pověstného „amerického optimismu“, optimismu amerického spotřebitele, ochotného kdykoli se zadlužit, aby mohl skoupit výrobky zbytku světa. Během krátké doby se situace změnila. Žádný nadbytek už neexistuje, snad až na vojenskou oblast, ale použitelnost vojenských nástrojů se výrazně snížila. Existují pouze deficity. Američané jsou znehybněni, imobilizováni na velice široké geopolitické, ekonomické i finanční frontě. Náhle zažívají zkušenost slabosti, která má shodné rysy se slabostí nás Evropanů. Obamu jeho odpůrci obviňují z toho, že Spojené státy přivedl na úroveň některých evropských zemí. Je to obvinění znechtivající, ale je pravda, že Amerika a Obama se zkušenost narůstající imobilizace, kterou různé evropské národy postupně prožívaly od padesátých a šedesátých let, snaží rychle zvládnout.

Ať už vykládáme fenomén globalizace jakýmkoliv způsobem, zjišťujeme, že Spojené státy a Evropa, země, které ji vyhlásily a podporovaly, se na konci dvacetiletí jeví jako silně oslabené. Globalizace řízená Amerikou je poslední výraznou podobou kolonizace, tj. západní nadvlády nad světem. Narazila však na své meze. Jsem přesvědčen, že jde o zásadní smysl všeobecné krize, kterou prožíváme, jež je především krizí politickou a neoddělitelně od toho také krizí duchovní, Západ narazil na hranice svých schopností řídit svět. Jak jsem právě řekl, Američané jsou rozloženi a ochromeni na velice široké geopolitické frontě, a my jsme rozloženi a ochromeni s nimi.

Co můžeme dělat v Afghánistánu? Odpověď A je utopická, jde o průvodní utopii liberalismu: Bránili jsme a bráníme tam lidská práva. Odpověď B, která je podle mne pravdivá: Pomáhali jsme – slabě – našim příznivcům na *hranicích* [v originále *limes*, analogie hranic Římské říše]. Co se v současnosti odehrává v Egyptě? Odpověď A, odpověď oficiální, která je

v souladu s principy: Radujeme se z pokroku demokracie v Egyptě. Odpověď B: Třeseme se, neboť se v tuto chvíli hroutí jeden z pilířů západního řádu ve světě a hradba ochraňující Izrael.

Vraťme se však k našemu výchozímu bodu. Svoobodné vládnutí je třeba chápat raději jako transformaci, zdokonalování republikánského režimu než jako připravování světa bez politické vlády nebo světa mimo politiku. A je tedy také lepší chápat politické útvary, liberální nebo řízené liberální vládou, jako následovatele starověkých republik než jako ohlašovatele člověka smířeného mimo politiku. Raymond Aron dal své knize o zahraniční politice Spojených států název *Imperiální republika*. Imperiální republiku máme ve Francii zažitou velice dobře, byla jí naše Třetí republika. Imperiální republika nemusí ani zdaleka představovat nešťastnou srážku se smutnou skutečností, která byla v rozporu s našimi hodnotami, ale představuje spíš klasický typ naší politické formy a našeho politického zřízení. A ještě bych dodal, že také ztělesňuje účinnou pravdu liberálního řádu.

Jestliže ostře napadáme a obviňujeme americkou politiku, jak máme často sklon činit, prozrazujeme tím děsivý nedostatek jasného pohledu na sebe samotné, děsivý nedostatek sebezpoznaní: obviňujeme a napadáme poslední evropskou Republiku. Snažíme se popřít to, čím jsme byli, k čemu už nemáme odvahu být a k čemu už nemáme ani potřebnou energii.

Konec západní nadvlády

Doufám, že vám tyto úvahy nepřipadají příliš odchýlené od pravověrného liberalismu, neboť nástin analýzy, který jsem vám právě přednesl, ať tak či onak v sobě spojuje velice význačné teze Montesquieua, jež je bez nejmenší poskvrnny největším liberálním autorem, jakého znají dějiny liberalismu. Pro Montesquieua je velkou inovací, již se snaží pochopit a již označím – protože tak skutečně zní celý její název – „liberální imperiální republika“. V jeho pohledu jde o Anglii, která představuje šťastnou transformaci římské republiky, z níž se posléze stala římská říše. Ve skutečnosti veškerá evropská politika představovala snahu znovu

nalézt a obnovit tajemství římských občanských aktivit. Podle Montesquieua liberální republika naplňuje římské ambice tím, že snižuje na minimum obtíže stojící v cestě imperiální expanzi. Římané, zdůrazňuje Montesquieu, nevnímali obchod jako konkurenci, ale posmívali se mu. Angličané nejenže se obchodu neposmívali, ale dokázali z něj vytěžit největší možný užitek. Národy, které pěstují námořní obchod, říká Montesquieu, bývají s oblibou pyšné, protože všude mohou napadat a urážet. V tomto smyslu může být americká *Navy* šťastnou následnicí *Royal Navy*. Anglický obchod umožňuje méně explicitní světovou nadvládu, která však není o nic méně efektivní než nadvláda římská. Montesquieu použil velice výstižnou formulaci, jíž charakterizoval Římany. Ti se podle něj „stávali bořiteli, aby se nemuseli projevovat jako dobyvatelé“. Imperiální obchodní republika tím, že osvobozovala a získávala možnosti výměny, mohla dobývat a projevovat se, což se také v širokém rozsahu stávalo, jako konstruktivní, budující. To bylo velké tajemství a velký úspěch anglosaského liberalismu, který tak vytvořil základní osu moderních západních dějin, a tím i základní osu moderních dějin lidstva. Amerika navazuje na anglický pohyb, její impérium se naplňuje bez jakékoli explicitní nadvlády. Americké impérium – používám tohoto pojmu, aniž bych do něj vkládal jakoukoli polemickou nebo pejorativní konotaci –, nefunguje prostřednictvím přímých příkazů, pouze výjimečně, jak tomu bylo naposledy v Iráku, ale spíš ovládnutím podmínek a toku obchodní výměny.

Co se právě odehrává ve Spojených státech amerických? Ve vizi, která trvá zhruba od doby kolem roku 2000, Američané skutečně sebe samé chápou jako prozazovatele Zákona ve světě, který, pokud je „poslouchá“, nedělá nic jiného, než že je poslušen zákonu své vlastní přirozenosti, zákonu svého vlastního rozvoje, čímž dospívá k pravdě svého přirozeného řádu. Nyní se sen rozplynul, a Američané se ptají, co se stalo. Stále bojujeme, my Evropané i my Američané, na hranici (*limes*), a čím déle boj trvá, tím méně jej vedeme s vnitřním přesvědčením. Mezitím uvnitř této hranice postupně sílí tlak obyvatelstva, jehož věrnost a oddanost impériu je pochybná.

Hovoříme umíněně jazykem demokratických a liberálních zásad, abychom tyto zásady chránili. Jsem přesvědčen, že v tom jsme upřímní, ale mám zároveň také pocit, že hovoříme tímto jazykem proto, abychom uchovali ideologický stín naší nadvlády, která se rozplývá. Ostře sledujeme „pokrok demokracie“ ve světě. Je pochopitelné, že i Tunisané, Egypťané nebo Afghánci si stejně jako my přejí, aby se jim lépe vládlo. Budou-li si lépe vládnout, jestliže dospějí k tomu, že si budou vládnout lépe, a dokonce bych řekl, budou-li si jako Číňané vládnout jen o trochu lépe, rozšíří tím svoji nezávislost a svoji moc, jak jsme toho byli svědky už dlouho předtím, v osmnáctém a v devatenáctém století, a síla vyprodukovaná jejich sociálním a politickým pokrokem nebude v žádném případě zcela obětována výrobě a spotřebě produktů obchodní výměny.

Nyní, právě ve chvíli, kdy se Evropané snaží, podle mě zcela nesmyslně, institucionalizovat utopický a apolitický výklad liberálních zásad, objevují lidé na druhé straně *limes* zdroje moci obsažené v práci a ve směně. Čirá a neředitelná, nemoderovaná konkurence byla po dlouhou dobu nijak neskrývanou lší západní dominance. Určitým zvratem, který pro mě zůstává záhadou, se stala ospravedlněním vykuchání střev naší ekonomiky i našeho morálního zmrzačení. Zdroj naší síly se stal maximou naší slabosti a argumentem pro naši abdikaci. Rozkládáme se pod tlakem principu, který jsme sami vnutili světu a který nadále podporujeme jako náš nejvzácnější příspěvek dobru celého lidstva. Jak dlouho? Nevím, máte-li vy na to odpověď. Já ji nemám.

Poznámky

¹ Soubor článků napsaných Jamesem Madisonem, Alexandrem Hamiltonem a Johnem Jayem, které měly přesvědčit voliče ze státu New York, aby ratifikovali ústavu Spojených států amerických.

² Teorie oddělení a vyváženosti mocí, již vypracovali Locke a Montesquieu, doplněná federalisty, ale její původ je pochopitelně staršího data.

³ *États démocratiques et États totalitaires* (Demokratické státy a státy totalitární), referát přednesený v Société française de philosophie 17. června 1939.

DISKUSE: VYBRANÉ OTÁZKY A ODPOVĚDI

Otázka: *Vysvětlil jste, že politický liberalismus umožňuje dobré vládnutí, ale neřekl jste nám nic o tom, co dobré vládnutí je. Vezmeme-li v úvahu zneklidňující situaci, kterou jste nám tu nastínil, můžeme předpokládat, že z toho nutně vyplývá závěr, že nemáme dobré vlády. Nemá dobrá vláda především hlídat ovládnutí ekonomiky?*

Pierre Manent: Pokusím se vysvětlit, co je dobrá vláda. Jsou prvky, jež jsou u zrodu liberalismu podstatné a na nichž se všichni shodneme: vláda musí respektovat obecné svobody, svobodu a bezpečnost každého, svobodu svědomí... To jsou objektivní kritéria dobrého vládnutí a Evropané si mysleli, že vláda, která respektuje svobodu svědomí, je lepší než vláda, která ukládá státní náboženství. Toto bylo nepochybně v dějinách liberalismu to nejdůležitější a o tom se dnes už nediskutuje. Ochrana práv je, mohu-li se tak vyjádřit, tou nejstriktněji liberální stránkou našeho zřízení. Ale je tu rovněž jeho *reprezentativní* stránka, a právě u ní se všechno komplikuje: Co je vláda zastupující a představující přání, požadavky a mínění populace?

Máme pokaždé tendenci si myslet, že naši zastupitelé nás zastupují špatně a že se na nás dopouštějí zrady. Hovoří-li stejně jako my, nejsme spokojeni proto, že hovoří stejně špatně jako my, a hovoří-li lépe než my, nejsme pro změnu spokojeni proto, že máme za to, že námi pohrdají. Jednou ze základních obtíží vlády je tedy přesvědčit občany o reprezentativní povaze jejího konání, vytvořit dojem, že její jednání – jež je možné kritizovat – odpovídá potřebám, které obyvatelstvo uznává jako potřeby celé společnosti, a že řešení, která přináší vláda, jsou obhajitelná. Vidíme zde vazbu mezi konáním vlády a přesvědčující silou, již toto konání působí na obyvatele.

Pokud jde o ekonomiku, mám pocit, že tu došlo k určitému šoku prostřednictvím tržního modelu. Vládlo přesvědčení, že instituce pravidel konkurence vyřešila sama od sebe každý problém ekonomického života. Váhám, jestli vůbec mám něco takového vyslovit, protože se to velice dotýká liberálů, liberalismu a trhu, ale je pravda, že tu existovala bezmezná, absurdní a pří-

mo náboženská víra jak ve výrobní, tak v distributor-skou sílu trhu. Těsně před finanční krizí jsem jednomu svému příteli, jenž je teoretikem liberalismu, řekl, že považuji za úchylné, když správci investičního fondu (*hedge fund*) jeho spravování vynese, přináší mu zpět, jak říkají Američané, peněžitou odměnu větší než jedna miliarda dolarů. A tento vynikající duch, tento jinak uvážlivý člověk, který neměl nejmenší smysl pro finance a ani se o ně nikdy nezajímal, mi odpověděl: „Jestliže tito lidé vydělávají miliardu dolarů, je tomu tak nepochybně proto, že jejich kompetence je natolik zásadní a nenahraditelná, že je jejich odměna zcela namístě.“ Nedalo se mu odpovědět jinak, než jsem mu odpověděl: „Jestliže tomuhle věříš, potom je pro mě záhadou, čemu bys dokázal neuvěřit!“ Je-li člověk do té míry kompetentní, a ještě jednou to zdůrazňuji, do té míry nezainteresovaný a nijak nespřáhnutý se světem financí schopen vyslovit něco tak zjevně absurdního, potom nutně musí být něco v nepořádku. Je to pro mě příznak ochromenosti, spoutanosti jinak skvělých duchů, kteří nejsou nijak ovládnutí hrabivostí.

Toto je slabost liberalismu. Jeho silou je osvobození lidského jednání, ale když pojednává o jednání v teorii, klade důraz na podmínky jednání. Tendenci vepsanou do jeho postupování je, že postuluje nebo přinejmenším umožňuje vznik pokušení, že už samotné vnesení pořádku do podmínek jednání má stejnou váhu jako požadovaný výsledek nebo naplnění žádoucích cílů jednání.

[...]

Je možné evropskou demokracii vyvázet? Počínaje Montesquiueem a Tocquevillem se mělo za to, že se dějiny ubírají způsobem téměř nevyhnutelným směrem k demokracii a že západní model, evropský a americký, nutně pokračuje vpřed. V sedmdesátých a osmdesátých letech se rozvinula nová společnost v Řecku, v Portugalsku a ve Španělsku, potom o něco později ve východních zemích. Také některé země Latinské Ameriky se postupně vyvíjely k tomuto liberálnímu modelu. Ale v současnosti zažíváme trochu zmatek se Středním východem a zdá se, že národy, u nichž dnes oslavujeme jejich pochod k demokracii, si rozhodně nepřejí jít stejnou cestou jako my. Je

mýšlenka nevyhnutelného směřování k větší demokracii odůvodněná?

Vycházíme z předpokladu, že náš model je žádoucí, ale myslím, že se v tom mýlíme. Mnoho Egypťanů, Tunisánů, Afghánců nebo Číňanů uvažuje o řadě aspektů evropského či amerického života jako o něčem šťastném a žádoucím. Ale toužit po některých aspektech evropského nebo amerického života je jiná věc než chtít přijmout politické zřízení, které poskytuje nejenom požitky a výhody, ale vyžaduje také oběti a určitý typ aktivit. Neboť z jistého hlediska demokratický život vyžaduje oběti, disciplínu, jež mnohé společnosti mohou považovat za úsilí, které nestojí za to, abychom je podstupovali. Neumíme odhadnout, a to je možná ještě důležitější, do jaké míry byla prestiž demokracie spojena s prestiží její větší síly. Protože jsme odmítli použití síly, stále zapomínáme, že situace, v níž se nacházela Evropa, vyplývala z výkonu evropské dominance, z evropské síly.

Evropa je tím, čím je, proto, že jsme byli po staletí nejsilnější. V první polovině osmnáctého století Montesquieu tvrdil, že Evropa dominuje nad zbytkem světa způsobem, který nemá v dějinách rovnocennou obdobu, včetně časů Římské říše. Evropská prestiž se pochopitelně opírala o vědu a o lékařství, ale není třeba stavět proti sobě dobrodiní civilizace a zlé následky kolonialismu, jde o prestiž mimořádné síly, a lidé vzděky mimořádnou sílu obdivují, s výjimkou Evropanů, pochopitelně. Od chvíle, kdy ji Evropané již nevykonávají, udržují si od ní cudný, ctnostný odstup. Ale prestiž amerického života se opírá také o prestiž americké moci, o tom tady nikdo nepochybuje. V Evropě očekáváme, nebo bychom se chtěli tvářit, že očekáváme, že ostatní k naší demokracii dospějí, a to právě ve chvíli, kdy my sami prožíváme demokracii velice okleštěnou. Jde o určitý druh nedorozumění, které lze jen obtížně vysvětlit.

Vyvážíme něco málo z našich demokratických ideálů, ale mám za to, že evropská politická forma představuje tajemství, které nelze vyvážet. Nepředáváme jiným národům iluzi, která nutně musí být fatální? A neuspěli Evropané právě proto, že dokázali úspěšně zvládnout (strčit pod víko) boj tříd? Mám za to, že se něco takového ozývá

z prohlášení čínských vůdců: „Potřebujeme osmiprocentní růst, jinak je nemožné udržet sociální smír, a tento náskok před světovým růstem potřebujeme nutně k tomu, abychom zajistili model, který jste vy vytýčili.“

Souhlasím s tím, co jste právě řekl. Ani tady nevidím, jak by bylo možné to dokázat, ale jsem přesvědčen, že národ v podobě, kterou bych si dovolil označit jako klasickou a kterou známe – nebo přesněji řečeno, kterou jsme znali – je skutečně evropským tajemstvím. Určitě existuje velice jemná souhra mezi starým republikanismem, křesťanským náboženstvím a všemi dalšími faktory, které jsou vlastní onomu tak zvláštnímu politickému pohybu, který se odvíjel právě v této části světa. Věřím proto, že existuje specifické evropské tajemství, které Evropané vnímají, když hovoří o stavbě Evropy, a to dokonce i ve chvíli, kdy jim toto tajemství uniká, zapomínají-li na jeho národní matrici.

Pokud jde o boj tříd, máte pravdu. Příklad, který uvádíte, je obzvlášť výmluvný, protože se právě na něm velice dobře ukazuje vztah, který existuje mezi hospodářskou expanzí a převzetím politické kontroly. V diskusi mezi liberály a marxisty existuje jeden neoddiskutovatelný bod: produktivita liberálního zřízení je zcela mimořádná. To marxisté nezpochybnoují. Ale existuje zvláštní a vědomá slepota liberalismu, která se evidentně týká podílu sociální a politické dominance zahrnuté ve fungování liberální ekonomiky. Teze přijala shrnující a redukcující podobu u Lenina v jeho knize *Imperialismus, nejvyšší stadium kapitalismu*, ale je jisté, že boj tříd a kontrola nad ním vyžaduje růst zdrojů. Neboť zdroje použitelné neomezeným způsobem už téměř neexistují, a logika hospodářské expanze zaručující třídní smír vyžaduje převzetí kontroly nad částí světa. Je třeba otevřeně říci, že liberální iluze v tomto ohledu se stala možnou na základě faktu, že Západ měl v rukou monopol hospodářského a sociálního pokroku a že si rozděloval svět tak, jak se mu to hodilo.

Od chvíle, kdy významné části světa, mimo prostor Západu, vstoupily do hry tím, že zmobilizovaly značné lidské masy, bylo zřetelné znát, že využívání přírody, jež nás mělo osvobodit od vykořisťování člověka člověkem, činí naopak nezbytným využívání nových imperiálních dominancí. Zdá se jasné, že Čína – z důvodů,

kteří jste tu připomenul – se chápe neokolonialistické nebo para-koloniální politiky tím, že přejímá kontrolu nad prvotními surovinami a obecně nad prostředky, které umožňují roztáčet její zcela mimořádný stroj.

Ale země není neomezená a není už myslitelné, že by se dalo vyhrát sázkou, na níž spočívá liberální sen, podle kterého nás využívání přírody osvobodí od boje mezi lidmi a od nutnosti dominance jedněch nad druhými. Liberální ekonomika stojí na dominanci Západu. V tom má marxistická kritika pravdu a nelze to ani v nejmenším zpochybnit. Dnes, kdy do hry vstupují různé části světa, se evidentnost vazby mezi využívá-

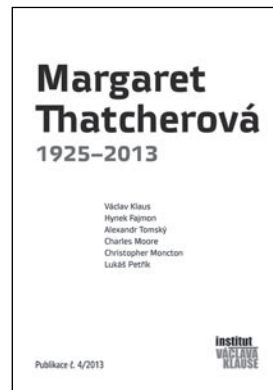
ním přírody na jedné straně a ovládnutím lidí a přejímáním planety do vlastnictví na straně druhé stává den ode dne zřetelnější.

Z časopisu *Commentaire* 141, jaro 2013, s. 91–103, přeložil Josef Mlejnek.

Pierre Manent (1949), působí jako profesor politické filosofie ve Výzkumném politologickém centru Raymonda Arona v Paříži. Je autorem řady děl věnovaných dějinám moderního politického myšlení. Jeho kniha *Lidská obec* vyšla v tomto roce v Centru pro studium demokracie a kultury v překladu Pavly Doležalové.

institut
VÁCLAVA
KLAUSE

Institut Václava Klause nabízí sborník „**Dnešní polemika o včerejší privatizaci**“ (2013), do něhož přispěli **Jiří Weigl, Václav Klaus, Dušan Tříška, Karel Dyba, Ladislav Jakl, Jan Stráský, Tomáš Ježek a Marek Loužek**. Publikace by neměla chybět v knihovně žádného zájemce o českou privatizaci. Slouží nejen jako zdroj informací o příběhu české transformace první poloviny 90. let, ale také o příběhu české společenské diskuse let současných.

92 stran, 100 Kč.

Institut Václava Klause nabízí sborník „**Margaret Thatcherová, 1925–2013**“, do něhož přispěli **Václav Klaus, Hynek Fajmon, Alexandr Tomský, Charles Moore, Christopher Moncton a Lukáš Petřík**. V přílohách jsou úryvky z díla Margaret Thatcherové: projev v Bruggách z 20. září 1988, úryvek z „Roky na Downing Street“ o pádu komunismu a úryvek z „Umění vládnout“ zachycující vzpomínky na Prahu. Předmluvu napsal **Václav Klaus**.

126 stran, 100 Kč.

objednávky na www.institutvk.cz

„Buldozerové plánování“ a ničení strukturálního řádu

Krajina a architektura v socialistickém Československu

MARTIN HORÁČEK

Proč se nám líbí památky a stará města? Proč nás však překvapují novostavby s klasickými sloupy a ornamenty? Jak se v uplynulém století sympatie ke starým – tradičním – architektonickým formám vyrovnávaly s novými potřebami? Co všechny tyto formy spojuje a jak nám mohou nadále prospívat? Jak a proč docházelo k jejich zavržení a ničení? Cestu k odpovědím na tyto a podobné otázky nabízí obsáhlá kniha Martina Horáčka *Za krásnější svět*, jež na podzim vyjde v brněnském nakladatelství Barrister & Principal. Předkládá dějiny tradičionalistické architektury ve 20. a 21. století – první takové dějiny v českém jazyce a dosud nejdůkladnější i ve světovém kontextu. Jako ukázkou přinášíme čtenářům *Kontextů* část věnovanou architektuře a architektům v době komunistické totality, kdy došlo k bezprecedentnímu ničení strukturálního řádu našich měst a devastaci krajiny. V příštím čísle přineseme obsáhlý rozhovor s autorem.

Přitom na počátku vypadalo všechno tak růžově! Válčná fronta a bombardování poškodily relativně malé množství nemovitostí. Jen v pohraničí zůstalo volných přibližně milion konfiskovaných bytů, částečně nebo téměř úplně vybavených nábytkem, nádobím, oděvy, někde s luxusními doplňky; odhaduje se například, že se tu nacházelo padesát milionů svazků knih. Přírůstek obyvatel během čtyř dekád socialismu přibližně vyrovnal úbytek odsunutých sudetských „Němců [asi tři miliony], *Maďarů, zrádců a kolaborantů*“ (citát z Košického vládního programu z 5. dubna 1945). Nová výstavba se tedy hypoteticky vůbec nemusela rozvíjet extenzivně. Stačilo jen doplnit infrastrukturu, zvyšovat hygienický komfort a zkrášlovat. Není divu, že mnozí architekti a památkáři věřili, že nebude třeba radikálních kroků. „*Přístupujeme proto z důvodů hospodářských i kulturních k plánované rekonstrukci, asanaci a dostavbě měst a omezujeme zakládání zcela nových sídlišť, kterých v naší hustě obydlené zemi není ve větší míře třeba,*“ deklarovali v roce 1956 architekti Vilém Lorenc a Otakar Nový za Státní ústav pro rekonstrukci památko-

vých měst a objektů (SÚRPMO), specializovaný útvar vyčleněný vládou ze Stavoprojektu v roce 1954. Spočítalo se, že oproti výdajům za výstavbu na „*zelené louce*“ (pojem už tehdy užívaný) jsou při rekonstrukci veřejné investice na jednu bytovou jednotku přibližně třetinové (příklad Boskovic a Čáslavi), maximálně mírně nadpoloviční (zchátralejší Cheb). Tento závěr potvrzovali také sovětsí autoři, a navíc, podle Jána Svetlíka, „*sú tu iné výhody, ktoré sa nedajú peniazmi vyčíslit. Je to výstavnosť mesta, výtvarná hodnota, ozdravenie štvrtí, prírastok nových bytov a prestavba starých*“.

Legislativní a exekutivní kroky politické garnitury se zdály být s předloženou vizí finančně šetrného a esteticky náročného architektonického provozu v souladu. V roce 1950 vláda prohlásila třicet historických jader měst (22 v Čechách a na Moravě, zbytek na Slovensku) za městské památkové rezervace a zavázala se k jejich obnově na státní náklady do deseti let, počítajíc v to rovněž objekty v soukromém držení. Roku 1956 československý parlament přijal zákon č. 40/1956 o státní ochraně přírody a konečně roku 1958 zákon

č. 22/1958 o kulturních památkách. Formálně tak zaštitil péči o solitérní památky i památkové celky v zemi podporou na nejvyšší úrovni, jaké za předchozích režimů nikdy nedosáhla. Na základě zákona z roku 1958 byla dosavadní Státní památková správa přejmenována na Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP). Nový název odrážel pojetí životního prostředí jako provázaného souboru rostlých i umělých útvarů, v které věřili tradicionalisté a k němuž úvahami o regionálním plánování a emocionálním funkcionalismu dospěla také část architektonické avantgardy.

O čtyřicet let později se nacházelo 1,2 milionu (téměř třetina) bytů v českých zemích (podle sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001) a 650 až 700 tisíc bytů na Slovensku v kvádrových panelových domech, výtvarně chudých (několik málo velikostních a dispozičních typů a unifikované pravoúhlé členění), energeticky náročných (značné tepelné ztráty) a montážně zdlouhavých (ve srovnání s železobetonovou konstrukcí šalovanou na staveništi). Přitom se bytů pořád nedostávalo: sčítání v roce 1991 odhalilo poměr 307 bytů na tisíc obyvatel oproti 400–450 bytů na tisícovku v tzv. vyspělých státech. Převis poptávky nad nabídkou se převrátil až za nového režimu kolem roku 2000. Se zákazem soukromých živností ubylo i maloobchodních a malovýrobních prostor. Náhradou budované státní obchody a továrny se umísťovaly do novostaveb, zpravidla monofunkčních a výtvarně korespondujících

Obr. 1. Socialistický realismus ve výstavbě vystřídala typizace a normalizace: Kladno. Foto: Martin Horáček.

s panelovými domy. Vykližené staré domy mizely – a s nimi mizel rovněž strukturální řád [obr. 1, bar. I].

Tento proces se odehrával též na dalších frontách a s nejvyšším úředním požehnáním. V roce 1956 vydala vláda výnos o demoliciích opuštěného nemovitého majetku, aby prý nehyzdil krajinu a neohrožoval obyvatele. V následujících zhruba čtyřech letech proběhlo největší bourání v dějinách země: podle pokynů lokálních administrativ armáda odstřelovala v pohraničí domy i celé obce. Se zemí bylo srovnáno přibližně tisíc vesnic [bar. II]. Kostelů a kaplí bylo v období 1948–1989 zničeno přes 2 500. Vedle toho po roce 1945 zaniklo přibližně 350 venkovských aristokratických rezidencí. Podobně jako vzpomínané byty po Němcích, zůstaly v řadě případů plné mobiliáře, mnohdy ve starých slozích, a tedy se strukturálním řádem. Mnoho předmětů lidé zničili, ze msty nebo pro zábavu. Z padesáti milionů knih ze sudetoněmeckých domácností stačili Češi do konce roku 1948 podle pověřence Národní kulturní komise zničit pět milionů. Dvacet milionů zabavila NKK. Ze znárodněných hradů a zámků byla rozkradena nebo rozprodána většina vybavení: historička umění Marie Mžuková odhaduje na základě statistik 70 procent, Ivan Muchka dokonce 15/16, tj. přibližně 94 procenta! „Z úst Z. Wirtha jsem vyslechl,“ vzpomíná historik umění Ivo Kořán, „jak jsme po válce posílali celé vlaky starožitného nábytku do Německa, odkud – mnohonásobně přeplacen – se plavil do Jižní Ameriky.“ Další objem tradičně členěných artefaktů prodali do devizové ciziny nehlídaní podnikavci. Obyvatelstvo – i kdyby chtělo – nemohlo tento úbytek vyvážit vlastními nákupy: jednak bylo v padesátých letech ožebračeno měnovou reformou, jednak nemohlo cestovat na Západ. Předměty, které byly nové a dostupné, měly zpravidla již design modernistický. Věci a budovy pocházející z několika let pěstování socialistického realismu nehrály v celkovém objemu výměny jednoho řádu za jiný podstatnou roli. Dokonce i v poměrování s jinými zeměmi východního bloku náleželo Československo k těm, kde se odstranilo nejvíce historického stavebního fondu. Procento panelových domů se uvádí nejvyšší hned po Sovětském svazu.

Městské památkové rezervace zachránil rezervační statut před radikálními změnami, s výjimkou Horního

Slavkova, kde byla postupně zbořena velká část historických budov, takže plošná ochrana pozbyla smyslu [obr. 2, 3]. Městských rezervací se nakonec do roku 1992 „prohlásilo“ celkem čtyřicet (v Čechách a na Moravě; v někdejší rakouském Slezsku není žádná). Další formy plošné památkové ochrany se prosazovaly neochotně. Teprve nový památkový zákon z roku 1987 zakotvil kategorii památkové zóny pro sídla s menším, ale významným podílem cenných budov. Památkové zóny (254 městských k roku 2003, 211 vesnických k roku 2007) a vesnické památkové rezervace (61 k roku 2007) byly, s jedinou výjimkou, prohlášeny až po pádu socialismu. V letech 1956–1966 bylo nadto prohlášeno pět archeologických památkových rezervací, v roce 1971 jedna technická památková rezervace (Adamov – Stará Huť) a v roce 1996 sedmáct krajinných památkových zón.

Plošná ochrana přinášela hlavně estetickou regulaci nových architektonických zásahů podle více méně jednotných a předem daných pravidel. To do určité míry platilo též pro chráněná přírodní území: správy chráněných krajinných oblastí například doporučovaly u novostaveb (zpravidla venkovského typu) v daném území sedlové střechy. V nechráněných územích naproti tomu neplatila žádná předvídatelná a zároveň vymahatelná estetická pravidla – a ostatně ani jiná pravidla podporující kvalitu života. Dokud byly na-

příklad hnědouhelné doly v severních Čechách v držení Němců, resp. židů (Petschkové) a zahraničního kapitálu, těžilo se častěji podpovrchově. Odpady z domácností i chemiček v regionu se vypouštěly do řek. Po roce 1945 se odpady nadále vypouštěly bez čištění do řek, k tomu ovšem přistoupily exhalace z nových elektráren a – což nás zajímá přednostně – povrchová těžba převážila nad dolováním. Rypadla a bagry rozryly krajinu, počítanou velikány německé romantické poezie mezi nejkrásnější na světě. Kvůli uhelné sloji odstranily přes osmdesát obcí, mezi nimi město Most s kompaktním a na památky bohatým historickým jádrem (demolice plánovaná od roku 1955 se vyhnula pouze gotickému kostelu Nanebevzetí Panny Marie, zachráněnému technologicky náročným transferem v roce 1975). Podobné ničení nemělo ve světě srovnání. Památkář Karel Kibic (*1930) v roce 1968, kdy se vzhledem k politickému uvolnění objevila naděje na záchranu města, vypočítal, že varianta se zbouráním jádra a přesunutím všech jeho funkcí vyjde ekonomicky zhruba stejně, jako když se historické centrum nechá být a vytěží se jen uhlí kolem dokola. Nepřesvědčil [obr. 4, 5].

Budovaly se také vodní nádrže, kvůli nimž zaniklo přes sto vesnic, dokonce i v chráněných krajinných oblastech (Jeseníky). Povodně v letech 1997 a 2002 zpochybnily jejich proklamovaný ochranný význam.

Obr. 2. Horní Slavkov – prohlášená a následně zrušená městská památková rezervace. Centrální náměstí Ringplatz na přelomu 19. a 20. století. Historická pohlednice.

Obr. 3. Horní Slavkov, totéž místo v roce 2011. Převážně v padesátých až sedmdesátých letech 20. století bylo ve městě demolováno téměř 400 historických domů. Foto: Martin Horáček.

Proti strukturálnímu řádu pracovaly též reformy v zemědělství – pověstné *rozorání mezí* vedlo k odstranění středního měřítká z geometrie krajinného povrchu, drobné měřítko bylo odstraněno s vykácenými keři a stromy [obr. 6, 7]. Na konci osmdesátých let brněnský ochranář v bilanční zprávě konstatoval: „*Jediný projekt pozemkových úprav pro JZD Měřín na okrese Žďár nad Sázavou znamenal likvidaci 4 232 jedinců vzrostlých stromů, odstranění porostů keřů na ploše 59 000 m² a likvidaci 54,6 km mezí.*“ Scelená pole se stala schůdnějšími pro velkokapacitní sečí a žací stroje, zároveň však ztrácela odolnost proti erozi a škůdcům; odhaduje se ztráta pěti milionů tun ornice ročně. Úbytek přirozené výživnosti se hospodáři snažili nahradit chemicky. Nehledě na zamoření půdy a vody, výnos nebyl úměrný dávkám průmyslových hnojiv: například v Jihomoravském kraji se od roku 1968 do roku 1988 zvýšily o 350 procent, ale úroda narostla jen o 30 až 50 procent. Absolutně vzrostla spotřeba anorganických hnojiv od sezóny 1948–1949 do sezóny 1988–1989 téměř desetinásobně (ze 102 139 tun na 994 626 tun). Mezi léty 1950 až 1985 ubylo v celém Československu 7 120 km² zemědělské půdy.

Ne, že by v kapitalistických zemích neměli tendenci zacházet se světem podobně. Co však oba systémy odlišuje, ba co činí situaci v socialistickém Čes-

koslovensku jedinečnou také v rámci zemí s autoritativním režimem, jsou motivy ke změnám a distribuce zisku. Obojí je totiž velmi obtížně pochopitelné. V kapitalistických zemích usilují investoři o výtěžek; v tomto úsilí jim konkurují jiní investoři, případně další hráči, záleží na síle argumentů či ostrých loktech. Každopádně výtěžek investor použije ve svůj prospěch, k dalším investicím nebo k nákupu předmětů či služeb poskytujících příjemné zážitky. Vzájemné soupeření sobeckých zájmů drží účastníky na uzdě, zabraňuje výraznému vychýlení rovnováhy ve prospěch některého z nich a v podstatě zajišťuje sociální smír. Oproti tomu v *normálních* autoritativních režimech (třeba ve Francii za Ludvíka XV., v muslimských zemích nebo v severní Koreji na počátku 21. století) úzká klika (často rodina) vychýlí rovnováhu ve svůj prospěch a realizuje své zájmy na úkor většiny, jejíž zájmy jsou potlačovány silou. Pochopitelné a lidské (nikoli humánní) na tom je, že rovněž zde jde o maximalizaci zisku, který je převeden do luxusního životního stylu, budování okázalých nemovitostí, nákupu drahých věcí a podobně.

To pro socialistické Československo neplatilo. Země měla po válce ve srovnání s kapitalistickými i socialistickými sousedy (Německo, Rakousko, Polsko) vynikající výchozí podmínky. Rodiny nebo

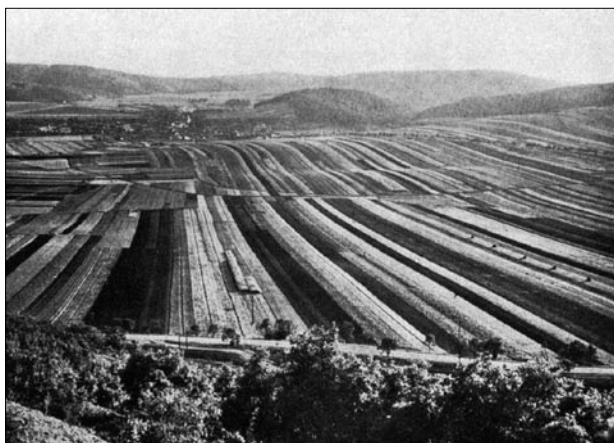

Obr. 4. Náměstí (Marktplatz), Most (Brüx), 1906. Centrum historického města, zbořeného kvůli těžbě uhlí. Gotický kostel Nanebevzetí Panny Marie (na snímku vzadu) a morový sloup z roku 1681 byly přesunuty do náhradní lokality. Historická pohlednice.

Obr. 5. I. náměstí, Most. Centrum nového města, kam byli přestěhováni obyvatelé starého Mostu. Budovy převážně ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století (architekt Václav Krejčí a další). Vlevo radnice. Morový sloup se několikrát stěhoval a na náměstí byl osazen teprve v roce 1998. Gotický kostel byl v roce 1975 umístěn na periferii nového města. Foto: Wikipedia.

jednotlivci mohli snadno přijít k majetku v pohraničí, kam se osídlenci lákali za prací pomocí slíbených přidělů bytů a domů po vystěhovaných Němcích. Noví páni si mohli legálně vzít, co uznali za vhodné, aniž by kvůli tomu museli podstatně omezovat majetkové touhy ostatních občanů. Vůdcové státu ale nežili kdovíjak rozmařile: nezůstaly po nich ani obrovité paláce ani sbírky přepychových aut, kožichů či přeplněné vinotéky ani pověsti o skandálním utrácení za jídlo nebo o jiných výstřednostech. Nic neprotiřečí bývalému generálnímu tajemníkovi Ústředního výboru Komunistické strany Československa Miloši Jakešovi, když novináři slídícímu po pikantnostech odpovídá: „Žádné mejdany nebyly. [...] Když jsme měli oslavy, ... tak [prezident] Husák zorganizoval oběd v Hrzánském paláci, kam přišla cimbálovka nebo podobná muzika, pojedli jsme a za dvě hodiny to skončilo.“ Žádný z československých komunistických pohlavárů neměl manýry Nicolae Ceaușesca nebo Kim Čong-ila; dá se říci, že byli poměrně skromní. Přesto hnali státní ekonomiku ke stále vyšším výkonům, jichž ovšem nedosahovala. Přibližně po dvou dekádách od konce války přestala být schopná konkurence se západní Evropou. Toto propadání se zdálo nevysvětlitelné při pohledu na čísla o nárůstu objemů prací v jednotlivých ekonomických segmentech, například ve stavebnictví. Bilo do očí například srovnání se Španělskem, které mělo ve čtyřicátých letech opravdu bídu,

Obr. 6. Pole před scelením. Okolí Brna (Moravské Knínice), před rokem 1948. Foto: Bedřich Kabrhel.

avšak po roce 1957 zažilo bezprecedentní růst hrubého domácího produktu a životní úroveň, navzdory přetrvávajícímu a nepolevujícímu autoritářskému politickému vedení.

Co vlastně mělo být cílem socialistického hospodářství? Vzpomeneme-li na omezenou a nepřitažlivou nabídku obchodů od potravin přes oděvy, nábytek a automobily po prefabrikované domy, ptáme se nutně, proč programově materialistický režim selhal ve svém nejvlastnějším oboru, totiž v naplňování materiálních potřeb svých občanů. K čemu všechna ta nová sídliště, scelování pozemků a dopování půdy chemikáliemi, když se tím nic nezlepšilo a ani se neuspóřilo? Komu to prospělo? Kdo na tom vydělal? A za co vydělané peníze utratil?

Hledáme-li v architektuře doklady předpokládaně narůstajícího obecného blahobytu, objevíme tyto tři typy:

(1) Vybavení obytných jednotek elektřinou, plynem a vodou. Zde se ovšem navazovalo na dobré standardy první republiky: podle sčítání z roku 1946 mělo vlastní vodovod v Praze 59 procent bytů, v Brně 67 a v Bratislavě 72 procenta, plyn měla ve velkých městech zavedena čtvrtina až polovina bytů a elektřinu téměř všechny.

(2) Nahrazení venkovských a předměstských rodinných domků ze dřeva a nepálených cihel domky z trvanlivějších materiálů. Často vznikaly svépomocí

Obr. 7. Scelená pole. Okolí Brna (Blučina). Foto: Martin Horáček.

I. Vrbno pod Pradědem. Panelové domy nahradily nízkou zástavbu v jádru horského městečka.
Foto: Martin Horáček.

II. Přibližně tisíc vesnic bylo v českých zemích za socialismu zničeno, hlavně v pohraničí nebo ve vojenských újezdech. Na snímku ohradní zeď hřbitova a kříž připomínající zaniklou obec Štolnava v Hrubém Jeseníku. Foto: Martin Horáček.

III. Proluka zvaná Arnika, Mariánské Lázně. Stržením bloku deseti klasicistních domů v roce 1977 vznikla jizva v jinak výtvarně kompaktní architektuře lázeňského města. Foto: Martin Horáček.

IV. Regenerace městského jádra v modernistickém pojetí: Bohuslav Fuchs – Kamil Fuchs, obchodní dům Dyje, Znojmo, 1969–1970. Foto: Jan Vondra.

V. Sokolov: jedno z prvních českých měst, kde byly do historického jádra na místo asanované nízké zástavby vloženy věžové panelové domy (1964–1965). Foto: Martin Horáček.

VI. Frýdek-Místek, nová zástavba
v okolí barokního poutního kostela
Navštívení Panny Marie.
Foto: Martin Horáček.

VII. Kaple Neposkvrněného početí Panny
Marie (1773), Olomouc-Povel. Kaple
původně stála na návsi s řadovými
přízemními venkovskými domy. Většina
z nich byla v osmdesátých letech
20. století zbořena a nahrazena
panelovým sídlištěm s novou uliční
strukturou. Foto: Martin Horáček.

VIII. Adamov, sousedství tradicionalistické
vilky s purizovanou fasádou a bytového
panelového domu. Foto: Martin Horáček.

IX. Mariánské Lázně – jedno z měst, jehož celkový obraz byl za socialismu (až na demolici areálu Arnika) poměrně málo poškozen. Foto: Martin Horáček.

X. Brutalistický solitér v kompaktní tradicionalistické zástavbě: Jaroslav Otruba, Gagarinova (dnes Vřídelní) kolonáda, Karlovy Vary, 1971–1975. Foto: Martin Horáček.

a s minimálními výtvarnými ambicemi. Proti dosavadnímu strukturálnímu řádu se nejvíce prohřešily uskakováním od uliční čáry (nepočítaje demolice harmoničtěji členěných starých budov), jinak výtvarné novátorství kutilů držela na uzdě hlavně omezená nabídka hotových doplňků (okna, dveře, obklady soklů, střešní krytina). Za normalizace se staly populárními dva druhy typových domků, brutalistický šumperák (od roku 1967, projekt Josef Vaněk) a tradicionalističtější OKAL (západoněmecká licence, dřevěné prefabrikáty ve výsledku podobné vernakularistickým pokusům avantgardních architektů z konce třicátých let) [obr. 8]. Jejich masové rozšíření (opět způsobené nedostatkem jiných alternativ) vneslo, zvláště v prvním případě, do prostředí estetickou disonanci, na druhou stranu udrželo nové celky ve slohové jednotě, která – v kombinaci s rozšířenou zahrádkářskou zelení – nepůsobí nevládně. Jelikož se pro soukromou výstavbu nerada přepouštěla zemědělská půda, zůstával urbanismus nových ulic rodinných domů sevřený. Proszovaly se také řadové domy. Všechna tato pozitiva vzala za své po roce 1989. Nové čtvrtě s luxusními rezidencemi pro bohaté lidi za socialismu nevznikly. Honorace obsadila prvorepublikové vily (třeba Miloš Jakeš bydlí v Praze na Hanspaulce), úhrnem se však oddělovala od *pracujících* mnohem méně než elity v kapitalistickém světě či jiných autoritativních státech.

(3) Kancelářské budovy pro podniky zahraničního obchodu, hotely a podniková rekreační střediska. První dva typy jsou z pochopitelných důvodů protežované a drží si nadprůměrnou úroveň designu všude ve světě, nelze z nich tudíž usuzovat na míru obecného blaha. Více poučení poskytují objekty pro společnou tuzemskou rekreaci v přírodě. Třebaže se tu občas drasticky spojují futuristické objemy s rustikálním mobiliářem, většinová populace dostala vzácnou příležitost trávit čas v obklopení atypickým designem a v čistotě, na kterou se u hromadného obytného a pracovního prostředí obvykle moc nedbalo. Jako estetická rekreační zařízení svého druhu sloužila také přibližně stovka hradů a zámků, zpřístupněná k návštěvníckým prohlídkám. Z této skupiny bylo několik, kde se počítalo se zahraničním publikem, nákladně ob-

Obr. 8. Řadový rodinný domek systému OKAL 78/28/S, dodavatel RD Jeseník. Historický nabídkový leták.

noveno, případně dovybaveno starožitnostmi svezennými odjinud (Konopiště, Bouzov, Vranov nad Dyjí) [obr. 9]. Tyto hrady a zámky měly fungovat coby výkladní skříň socialistické péče o kulturní dědictví; domácím návštěvníkovi však častěji připomínaly socialistickou nepéči o životní prostředí vůbec a povzbuzovaly v něm, jak varoval Jiří Kroha, sympatie k minulým pořádkům a také odpor vůči *moderní* architektuře, ztotožněné s *krabicemi* a *buldozerovým plánováním*.

Dějepis architektury může k odpovědi na otázku, kam se poděly ekonomické výnosy z extenzivní hospodářské restrukturalizace Československa za socialismu, přispět jen poznatkem, že v kvalitě výstavby, měřené ve všech třech Vitruviových kategoriích *utilitas*, *firmitas* a *venustas*, se rozhodně adekvátně neprojevíly. Zajisté byla chyba v socialistické ekonomice jako takové, založené nikoli na vyvažování individuální nabídky a poptávky, nýbrž na centrálním řízení a formálním plnění norem, jež fakticky zajímalo málokoho, mělo však podstatnou úlohu komunikační, ba symbolickou. Fungovalo jako prostředek a výraz mocenské subordinace. Takový systém je udržitelný jen pomocí hrozby násilí shora, bez ní přirozeně podlehne vnitřnímu rozkladu. Kde je systém vyhodnocen jako absurdní a slabně motivace pro jeho podporu,

9. Státní zámek Konopiště. Někdejší rezidence následníka rakouského trůnu Franze Ferdinanda von Österreich-Este se za socialismu stala jedním z nejpoblábnějších českých turistických cílů. Poněvadž byla hojně navštěvována i devizovými cizinci, prezentovala se jako vzor socialistické péče o kulturní dědictví. Foto: Martin Horáček.

nastupuje sabotérství s vidinou skromného, ale bezprostředního a hmatatelného zisku. Individuální činnost a podnikavost, které se sebral prostor v legální sféře, prorazí v šedé zóně – formou rozkrádání státního majetku, dále pašeráctvím, korupcí a černým obchodem s cizí měnou či nedostatkovým zbožím, v lepším případě jen nekonečnou vynalézavostí v metodách, jak obelstít *ty nahore* a prosadit alespoň částečně vlastní zájem předstíráním poslušnosti.

* * *

Jde o minulost příliš nedávnou na to, aby byla pitvána bezbolestně. Profesionální architekti byli její součástí. Jejich aktivity přinesly ty nejviditelnější a také nejtrvalejší výsledky, nepočítáme-li obecné mentální adaptace, například obtížně vykořenitelný návyk ke dvojí morálce. Když se architektů-pamětníků zeptáte, kdo zavinil panelová sídliště a všudypřítomnou řemeslnou nekvalitu výstavby, obvykle si stěžují na nepřekonatelný tlak monopolních stavebních podniků. Urbanista Jiří Hruza (1925–2012), který důsledně prohlašoval sídliště okolo tradičních měst za „nesprávná“ jak v padesátých letech, tak za normalizace, s odstupem vzpomínal: „Představa, že to v jednotlivostech rozhodo-

*vali politici, je trochu laická. Ve skutečnosti tou nejstrašnější lobby byly státní stavební organizace... Pro ně bylo nejjednodušší, když vše bylo z jednoho panelu... Už jen například barevný panel byl z jejich hlediska obrovský problém. Říkalo se tomu jeřábový urbanismus. Postavit jeřábovou dráhu není laciné a jednoduché, a když už tam stála, chtěli toho kolem ní smontovat co nejvíc.“ Stejně poměry zavládly při rekonstrukcích starých objektů. Podle historičky umění Kláry Kubičkové (*1936) „aj tu skoro prevládla snaha ‚schátralé‘ historické detaily a materiály vymieňať za ‚nové‘. Úlohu v tom hrali hlavne hry s rozpočtom – pri väčšom objeme plnenia plánu mali niektorí pracovníci väčšie prémie“. Budiž. Byli tedy architekti (a všichni uživatelé odbytých a zprzněných budov) obětmi oněch *některých pracovníků*? Jak to, že lobby takových lidí u mocných byla – nebo podle vysloveného měla být – úspěšnější než lobby architektů, kteří coby členové levicové avantgardy pomáhali režim budovat a kteří se starali o podstatnou věc, totiž o jeho vizuální reprezentaci?*

Architekt Miroslav Masák (*1932), který se přátelil s disidenty, neváhal obvinít příslušníky profese z oportunismu a laxnosti: „Vadilo mi to, co se zde od padesátých let odehrávalo. I v osmdesátých letech, kdy už o nic nešlo, zůstali architekti mezi přikrčenými.“ Těž architekt se nicméně neostýchal navrhnout gigantický monolit lázeňského domu na místo bloku deseti (!) klasicistních domů, stržených v roce 1977 v samém jádru drobně modelované zástavby Mariánských Lázní [bar. III]. Brněnský architekt Bohumil Babánek (1896–1963) si v padesátých letech stěžoval na „*neúctu řemeslníků ke starým věcem*“. Podobný postoj byl nicméně rozšířen též mezi architekty. Někdejší Masákův kolega z libereckého ateliéru Sial, architekt Stanislav Švec (*1939), vzpomíná na studia v šedesátých letech, konstatoval, že „*tenkrát byl náš vztah k historické architektuře trochu okrajový vzhledem k ostatním učebním oborům, které nás orientovaly spíš k futurální podobě architektury*“. Slovenský architekt Antonín Stuchl (*1921) na základě vlastní zkušenosti soudil: „*Funkcionalismem vychovaní architekti se svými solitéry nemohli pochopit význam kompaktních městských prostorů pro společenský život obyvatel... S tímto přetrvávajícím názorovým chaosem se nevyrovnala ani šedesátá léta.*“

Řada takových architektů se ale prosadila v památkové péči, kde hledali únik nejprve před diktátem socialistického realismu a následně před diktátem prefabrikace – což nikdy nebylo tajemstvím. Patřili k nim čelní protagonisté prvorepublikového regionálního plánování Bohuslav Fuchs nebo Emanuel Hruška (1906–1989), později, v letech 1980–1988, předseda Klubu Za starou Prahu. Na celostátní konferenci o přestavbě historických měst a jejich jader na zámku ve Smolenicích v roce 1955 Hruška poznamenal: „*Ved' my všetci, keď sme boli mladí architekti, boli sme pre dezurbanizáciu a teraz sme pre záchranu jadier.*“ Díky těmto názorovým veletočům se tvořiví duchové dostali ke kreativnější práci a získali jakési antipanelákové alibi. Avšak historické dědictví použili jako experimentální materiál pro kompoziční cvičení v přiřazování geometrické abstrakce ke strukturálnímu řádu. S nevyhasínajícím avantgardistickým étosem protestovali proti „*pseudohistorismu*“ (Bohuslav Fuchs, 1969), „*esteticko-charitativnímu názoru*“ (Jaroslav Rössler, 1954) a „*filmové romantice*“ (Emanuel Hruška, 1962), čímž se rozuměla hlavně syntetická památková péče ve wagnerovském pojetí. Zejména díky účelově vykládané *Benátské chartě* potom prosadili vágní, na uliční čáru a *objemy* omezený kontextualismus za oficiální metodu státní památkové péče při dostavbách historických objektů a vyplňování proluk. Příležitostně (a brzy – již od šedesátých let) zveřejňované pochybnosti o tom, zda těchto pár kritérií postačuje pro uspokojivý *dojem*, realitu příliš neovlivnily [bar. IV].

Vynucené zapletení modernistických autorů s památkovou péčí má dva důsledky, které přetrvaly konec socialismu:

(1) Lpění na několika apodiktických, nefalzifikovatelných tezích, jež pro renomované architektky, odchované generací aktivní v padesátých až osmdesátých letech a věřící na *Zeitgeist*, představují teorii památkové péče: například že kontextuálnost nespočívá v „*napodobování*“ (Josef Pleskot) nebo že tzv. dnešní doba má „*právo*“ projevit se novou „*vrstvou*“ (Roman Koucký), respektive vést *dialog* s historií.

(2) Akademickou kritikou šířený názor, že „*renovace jsou zřejmě nejsilnější stránkou naší polistopadové architektury*“ (Miroslav Masák, podobně Rostislav Švá-

cha). S tímto stanoviskem zde není třeba polemizovat, pouze ho nelze vnímat jako vyznamenání – spíš jako důkaz toho, že relativně jednodušší úlohu projektování na zelené louce čeští architekti obecně zvládají hůře. Proč dopadají renovace lépe? Není to tím, že teprve památkářský dozor a vytříbené tvarování zasažených historických objektů pozvedává vlastní práci architektů na vyšší estetickou úroveň? Genetická souvislost s popsanou situací v padesátých letech je zřejmá.

Pomyslná mapa míst s největším úbytkem strukturálního řádu v českých zemích se zhruba překrývá s mapou sídel a oblastí, které jsou v poslední době opakovaně vyhodnocovány odborníky i obyvateli jako nejproblematičtější z hlediska kvality životního prostředí a života celkově. Spolehlivým indikátorem je také malá přitažlivost pro cestovní ruch. Nejvíce se proměnily severozápadní Čechy a severní Morava, nejméně Čechy východní a jižní. Řád se nejvíce oslabil v centrech hornického a chemického průmyslu (Most, Ústí nad Labem, Sokolov, Chomutov, Česká Lípa, Kladno, Kralupy nad Vltavou, Ostrava, Orlová, Frýdek-Místek) [bar. V, VI, VIII]. Přitom samotné průmyslové provozy se se strukturálním řádem nemusely, stejně jako továrny z počátku 20. století, dostávat do zásadního rozporu (například chemičky s odkrytým, filigránsky jemným a dekorativně zauzleným vedením trubek v duchu high-tech). Industrializace a s ní související přesuny obyvatel byly hlavními, ne však jedinými příčinami přestaveb. V hanáckých městech Olomouc, Prostějov a Přerov byly původní periferie vesnického typu nahrazeny sídlišti proto, že stát chránil před zábořem úrodnou zemědělskou půdu a bránil roztahování výstavby přes hranice již zastavěného území [bar. VII]. Relativní celkovou harmonii si z větších měst udržela ta, kde stavební boom proběhl již v 19. století nebo před válkou a kde nedostatek financí, neschůdnost terénu nebo osvěcenost místních politických vůdců zabránila plošné výměně starších budov za nové (Brno, Opava, Liberec, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Mariánské Lázně) [bar. IX].

Specifický případ představovaly bodové intervence do historických jader, jinak chráněných rezervačním výměrem anebo pověstí oblíbeného turistického střediska. Měly manifestovat přítomnost nových (socialistických)

pořádků, takže se pro ně vyžadovalo nehistorizující pojetí, ale zároveň nesměly příliš rozkládat dochovanou strukturu (aby nevypadaly vandalsky). Pro architektury vyhýbající se sídlištěm a zároveň napínající *Benátskou chartu* na Prokrustovo lože *futurální podoby architektury* to bylo ideální zadání. Ne náhodou se ocitly ceněné solitéry českého brutalismu ve vyzývavém sousedství s drobnými měšťanskými domy, nebo dokonce středověkými či barokními kostely (Gagarinova kolonáda v Karlových Varech, architekt Jaroslav Otruba, 1971–1975; dostavba Národního divadla v Praze, Pavel Kupka a Karel Prager, 1973–1983; obchodní dům Dyje ve Znojmě, Bohuslav Fuchs se synem Kamilem, 1969–1970; obchodní dům Prior v Olomouci, Jan Melichar, 1972–1983) [bar. X]. Do podoby moravských měst zasáhly takové stavby razantněji než v Čechách (vedle jmenovaných například Priory v Jihlavě nebo Prostějově).

Naprosto specifický je případ severočeských Teplic, města s malebným krajinným rámcem a dříve ojedinele vysokým standardem architektury. Navzdory potvrzenému lázeňskému statutu a mezinárodnímu věhlasu se zde bouraly hned od konce války až do sklonku osmdesátých let celé ulice včetně dominant (secesní kostel) a části centrálního náměstí. Náhrad-

ní výstavba, přes mechanické držení uliční čáry, vnesla do prostředí vzorce naprosto nesourodé se stávající tkání, dokonce i ve srovnání s *regeneracemi* (jak se tomu říkalo) v jiných československých městech. Vzhledem k tomu, že si budovy v rámci svých vlastních kritérií drží relativně vysokou úroveň (koncertní dům a kolonáda od Sialu z let 1978–1986 získala Grand Prix na mezinárodním bienále architektury v bulharské Sofii), stala se procházka po Teplicích školní lekcí o rozdílu mezi souborem esteticky snesitelných domů a městem jako celkem v duchu civic art; jinak řečeno, že mnoho stromů ještě nedělá zdravý a fungující les [obr. 10, 11].

Z ukázky byly vypuštěny poznámky s odkazy na prameny a literaturu.

Martin Horáček (1977), historik a teoretik architektury. Studoval dějiny umění na Univerzitě Palackého v Olomouci, nyní působí na Ústavu architektury Fakulty stavební VUT v Brně a na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty UP v Olomouci. Zabývá se architekturou 18.–21. století, památkovou péčí, historiografií a teorií umění. Je autorem knihy *Přesná renesance v eské architektuře 19. století: Dobová diskuse o slohu* (2012).

Obr. 10. Teplice, gymnázium (architekt David Ferber, 1893–1894) na kopci Mont de Ligne. Domy v popředí lemovaly Mlýnskou ulici. Historická pohlednice.

Obr. 11. Teplice, Mlýnská ulice po asanaci. Drobnou zástavbu měly nahradit velkokapacitní lázeňské domy. Jeden se začal stavět, avšak nebyl dokončen. Jeho torzo tvoří od devadesátých let podnož školní budově. Foto: Martin Horáček.

Vykupujte čas...

HANS MAIER

Křesťanství „načrtlo“ i čas. A to trojím způsobem: za prvé tím, že ho umožnilo vnímat jako pomíjivou, konečnou, jedinečnou lhůtu, jakožto jednu provždy, jež nezná žádnou revizi, žádný návrat a žádné opakování, a proto staví člověka do zcela osobní zodpovědnosti za jeho život. Za druhé – v protikladu – tím, že v pozemském čase zachovalo čas věčný: ve vzpomínce na „věčnou slavnost“, při níž se lidské srdce otvírá Božimu příchodu a křesťanské společnosti zpívá chvalozpěv nebeské liturgie. To vše, za třetí, na pozadí prorocky naznačené souvislosti minulosti, přítomnosti a budoucnosti: v této časové linii, jež sahá od Adama až po konec časů, tkví původ všech představ nenávratné posloupnosti pokolení – historie. Těmito slovy začíná známý německý politolog, historik a „politik ve výslužbě“ Hans Maier své pojednání o čase, které vkomponoval do své o knihy o tom, co přineslo křesťanství nového naší kultuře a civilizaci.

*Čas je vzácnější než
tisíc věčností.*

ANGELUS SILESII

Čas jakožto lhůta, čas jakožto slavnost

O „znameních času“ je v Novém zákoně řeč na dvou místech:

Matouš 16,2–3: On však jim odpověděl: „Večer říkáte: ‚Bude krásně, je pěkný západ.‘ A ráno: ‚Dnes bude nečas, slunce vychází do mraků.‘ Vzhled oblohy umíte posoudit, a znamení časů nemůžete?“

Lukáš 12,54–56: Také zástupům řekl: „Když pozorujete, že na západě vystupuje mrak, hned říkáte: ‚Přijde déšť‘ – a bývá to tak; a vane-li jižní vítr, říkáte: ‚Bude vedro‘ – a bývá. Pokrytci, umíte posoudit to, co vidíte na zemi i na obloze; jak to, že nedovedete rozpoznat tento čas?“

Mluví se tu o dvojích znameních: o znameních na obloze (a na zemi) a o znameních času. Obojí nejsou vůči sobě stejněho druhu, i když je mezi nimi souvislost. Čistě znamení na obloze se zdá být jednodušší, než vykládat znamení času. To první představuje starou

dovednost, jež je každému důvěrně známá – v druhém úkolu však lidé, k nimž Ježíš mluví, selhávají a selhávají v něm do té míry, že Ježíš reaguje s hněvem a napomenutím („Pokrytci...“). Očividně existuje mezi čtením znamení na obloze a chápáním znamení času kvalitativní rozdíl. Můžeme ho vyložit takto: Pro čtení znamení na obloze existují osvědčené vzory, pro znamení času nikoli. Co znamenají znamení na obloze, ví člověk z nekonečně se opakujících pozorování. Každý zná spolehlivost pranostik, jež se zakládají na této zkušenosti. Něco podobného však pro výklad znamení času chybí, a tak poznání a pochopení v této oblasti za čtením znamení na obloze zaostávají.

Jak vzniká tento rozdíl? Důvod je jednoduchý: pravidla lze pouze odvozovat z něčeho, co se opakuje. Tak se opakuje den a noc, ranní červánky a vznik mraků v pravidelném pořadí – není tedy těžké uvádět do souvislosti znamení psaná přírodou a vyvozovat závěry z toho, jak se objevují a mizí. Historický čas se však nikdy neopakuje stejným způsobem. Dějinné události jsou jedinečné. I když může mezi jednotlivými událostmi existovat příbuznost – stále znova se v běhu času děje něco nového, co dosavadní zkušenosti vyvrací. Kde však chybí rytmus opakování, tam lze stěží sbírat zkušenosti, a už vůbec nelze stanovovat

zákonitosti – v tom tkví nedostatek veškeré filosofie, jež se snaží typizovat průběh událostí a vyřešit „hádanku historie“. Není tedy Ježíš, ptáme se poněkud zmateni, vůči svým posluchačům nespravedlivý? *Mohou* vůbec znamenat čas rozpoznat, ověřit a vyložit, když těmto znamením chybí jakákoli jednoznačnost?

Jedno je jisté: „ověření“ (dokimazein, probare) znamená času předpokládá mnohem větší a cílenější námahu, než jaká je nezbytná k pozorování přírodních znamení. Jelikož zde jsou zainteresováni lidé samotní – nepozorují pouze jevy na obloze a na zemi, aby z nich vyvozovali závěry. Žijí v čase, participují na dobových událostech, ovlivňují je a mění je – oni *jsou* uprostřed těchto událostí, ony by bez nich nebyly. Tak jako příroda získává svou podobu opakujícími se pravidelnostmi, tak ji získává čas lidským jednáním. Tak přesahují starosti a péče den, tak může slib předjímat budoucnost, tak může rozhodné jednání určit trendy nebo dát událostem nový směr; zkrátka to, co se u přírodních jevů odehrává mezi nebem a zemí, to se v čase a historii odehrává mezi lidmi. V očekávání, naději, starosti, ve slibu a naplnění se formuje podoba času – to nás učí Nový zákon. A v čase – nikoli v nějakém magickém nebo mytickém bezčase – se odehrává spása člověka. Kdo chce spásy dosáhnout, musí dbát na znamení času, musí projevit nejvyšší bdělost a pozornost, neboť blahoslavený je služebník, kterého pán při svém příchodu zastihne bdělého!

Není náhodou, že se kolem slova o znamení času v Lukášově vyprávění objevují četná poučení, jež se týkají zacházení s časem. To jsou v bezprostřední blízkosti podobenství o fíkovníku,¹ o hořčičném zrnu² a kvasu³, jakož i naléhavá nabádání k bdělosti („Syn člověka přijde v hodinu, kdy se toho nenadějete“).⁴ Je zde s větším odstupem též příběh o bohatém sedlákovi, který shromáždil všechno své obilí a úrodu do nových, větších stodol a chce si užívat života – a k němuž promlouvá Bůh: „Blázne! Ještě této noci si vyžádají tvou duši, a čím bude to, co jsi nashromáždil?“⁵ A konečně se jako kontrast k nabádání k bdělosti objevuje odkaz na ptactvo nebeské a lilie polní, kteří nesejí, nesklízejí, nepředou a netkají – a kteří přece obdrží a jsou živeny nebeským Otcem. „Oč větší cenu máte vy než ptáci!“⁶ Být pozorný pro spásu, být připraven pro Pána

– očividně nevylučuje uvolněnost, snívou lehkost při sledování pozemského blaha, naopak v Novém zákoně se sotva setkáme se zaměstnaností, zatvrzelou pracovní morálkou a neustále plánující starostí o budoucnost. Jakkoli je čas důležitý jakožto medium spásy, v penězích a práci ještě není „konvertován“. Jistý příděch antického klidu a oddechu ulpívá na Novém zákoně: ve spolužití apoštolů („...kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém...“),⁷ v bohoslužbách a svátcích a v neposlední řadě v láskyplně slavených (a láskyplně popisovaných!) hostinách, od svatby v Káni až po Poslední večeři. Samozřejmě, nejsou to žádná homérská hodování, lidé si tu nesedají k „chutně připraveným pokrmům“, prostě se tu nehýří a nehoduje, ale ještě méně je to typ „veselého svátku“, jak jej slaví moderní pracující člověk po „kyselém týdnu“, protože si po denní námaze smí a může „něco dopřát“. Svátky a slavnosti jsou v Evangelii ještě něčím absolutním, a nikoli kompenzací. Spočívá na nich odlesk „věčné slavnosti“. Tak se může rovněž čas někdy zastavit v čisté Boží přítomnosti – takže apoštolové chtějí okamžik zadržet a na hoře Tábor stavět stany, jeden pro Ježíše, jeden pro Mojžíše a jeden pro Eliáše.⁸

Kdo se ptá na čas a jeho interpretaci v Evangelii, musí vidět a zvážit obojí: novou závažnost času v příběhu spásy, blízkost království Božího, jež k nám chce přijít a vzniknout mezi námi, postoj přísné připravenosti a bdělosti, jenž z toho plyne – a současně velké odlehčení, které pro život z této spásy vyrůstá, osvobození od tlaku času a plánování termínů, lehkost před Bohem, novou slavnostnost života. Ten, kdo zná jednu nutnost, může se oprostít od všeho, co není nezbytné. Kdo hledá svou spásu v bázni a roztřesenosti, může s pozemskými záležitostmi nakládat velkoryse. Takto viděno, je zacházení křesťanů s časem paradoxní: je pro ně na jedné straně něčím navýsost významným a vybraným, „ušlechtilější než tisíc věčnosti“, jak říká mystika, jelikož se v něm jednou provždy uskutečňuje spása. Má být „vykoupen“, jak říká Pavel; jelikož „nastaly dny zlé“.⁹ A na druhé straně je pro křesťana k dispozici v plnosti, ba v nadbytku, nemusí s ním škudlit a šetřit, může jím plýtvat, jako by nebyl utvořen z pozemské látky, jako by byl on sám už předzvěstí a zároveň tušením „věčné slavnosti“.

Dějinný čas

V křesťanských obcích prvotní církve se pomalu vytváří nové vědomí času. Jasnějších forem nabývá poté, co se křesťanství vynořilo ze skrytosti, roztržitosti a pronásledování – když se stalo veřejným jakožto *religio licita* v Římské říši. Křesťanské vědomí času je vedeno názorem, že svět má počátek a konec a že křesťan žije ve světě, ale je zároveň už občanem jiného, věčného eonu. Jak je to formulováno ve starokřesťanském *Listu Diognetovi*: „Vy (křesťané) obýváte města Řeků a jiná města, jak to každému vyměřil osud, a přizpůsobujete se místním mravům v oděvu, stravě a ostatním způsobu života... Každá cizina je vám vlastní a každá vlast cizinou... Dlíte na Zemi, avšak váš způsob života je v nebi.“¹⁰

Především v oblasti biblických dějin se utváří ona souvislost událostí a jejich výkladu, který spojuje židovský a křesťanský svět. Vedle Starého zákona vystupuje Nový zákon. V Ježíši Kristu „je čas naplněn“, v jeho díle se uskutečňuje to, „co zvěstovali proroci“. Časová linie křesťanské paměti sahá od Abrahama (Adama) a proroků až k Ježíšově smrti, zmrtvýchvstání a budoucímu příchodu. Lze hovořit o prorocky vykládané historii.

Z teologického hlediska byla nejdůležitějším záchytným bodem pro vznikající křesťanské vědomí času myšlenka vlády Kristovy nad prostorem a časem.¹¹ Povznesení Krista „nade vše“, jeho vláda nad nebem a zemí, postava Krista Krále, „z něhož vše povstalo a my skrze něj“¹², obraz Syna Božího jakožto „dědice všehomíra“¹³ – toto všechno zahrnuje časovou linii danou v biblických textech, ukazuje však i přes ni. Odtud se otevřela možnost uvést celou světovou historii do christocentrického řádu – počínaje stvořením světa a vyvolením izraelského národa, vtělením a Kristovým utrpením přes dobu církve až po nové stvoření na konci všech časů. Slova o Kristově královské vládě zrelativizovala absolutní nárok pozemských říší a vládců. Osvobodila křesťany od tlaku politických závislostí. Tak mohl být Kristus jakožto věčný král postaven proti pomíjivým vládcům pozemským. To muselo mít v dlouhodobé perspektivě důsledky i pro křesťanské chápání času.

Rané křesťanství, jež mělo ještě blízko ke svému původu ze židovství, nalezlo své chápání času nejprve v horizontu biblické tradice. Později k tomu přistou-

pily helenistické, římské a regionální časové orientace. Pak vystoupil do popředí všeobjímající vztah ke Kristu – nejprve *teologicky*, jakožto relativizace římsko-císařské sebestřednosti, jakožto poukaz na jediného vládce, jenž si zaslouží toto jméno: Krista; později rovněž *historicky*, jakožto příslib nové doby pojmenované po něm.

Ve vzniku vlastního, křesťanského času se odráží změněný postoj křesťanů k „tomuto světu“. Jestliže jim byl zpočátku vzdálený, cizí a lhostejný, stává se spolu s dogmatickým upevněním křesťanství od 4. století a se vznikem křesťanské společnosti ve východním a západním Římě stále důležitějším. Křesťanství se stává, obrazně řečeno, těžší, klesá hlouběji do poměrů. Tak jak se vnořuje do *světa*, tak se ponořuje i hlouběji do času. A tak už se brzy nepohybuje jen výhradně v dochovaném „čase jiných“ – vytváří si čas vlastní. Přesněji řečeno: vědomí času, jež v něm bylo od počátku, se osvobozuje od běžných vzorců a rozvíjí vlastní podobu: v novém letopočtu i v novém utváření roku; ve zpřítomnění událostí spásy stejně jako ve svátcích mučedníků a svatých.

V rámci časového běhu určeného židovským týdnem a římským měsícem a rokem se stává *neděle* novým centrem křesťanského kalendáře: první den po sobotu. Zpočátku (především v Jeruzalémě) je s ním ještě spjatá, později se osamostatňuje a stále více souteží s židovským pořádkem svátků.¹⁴ O jejím původu a stáří existují různé teorie;¹⁵ jedno se však zdá jisté, totiž že slavení neděle bylo zakotveno ve velikonočních událostech; obce se v každém případě obracely ke zjevení Ježíše první den po sobotě. Prvotní křesťané nazývali toto shromáždění se zvěstováním a eucharistií *dnem Páně* – pojmem, v němž je obsažena vzpomínka na smrt, zmrtvýchvstání a nový příchod Krista. Rozhodující bylo pravidelné opakování tohoto pamětního dne – dnešní znalci liturgie hovoří o „týdenní pasše“ –, jeho začlenění do rytmu roku, do stále se vracejících shromáždění mladých křesťanských obcí. Den uctívání Ježíše se měl pravidelně slavit a být stále znovu zpřítomňován. Zpřítomňování bylo základním principem staré liturgie – církve neslavila historickou událost, nýbrž Zmrtvýchvstalý v ní byl přítomen zcela nehistoricky, když se shromáždila v jeho jménu. Tak, jak to zavádí

starokřesťanské modlitební zvolání, obnovené druhým vatikánským koncilem: „Tvou smrt zvěstujeme, tvé vzkříšení vyznáváme, na tvůj příchod čekáme.“

Očekávání, památka, zpřítomnění – v těchto horizontech se konstituovaly církevní svátky a církevní rok. Podle svého původu byl svátek církve „svátkem bez konce“. Origenes pouze vyslovil široce rozšířené mínění, když řekl, že k zavedení jednotlivých svátků došlo jen kvůli „nezasvěceným“ a „začátečnickům“, kteří nejsou ještě schopni slavit „věčný svátek“. ¹⁶ V liturgické slavnosti se církev neotvírala jen lidem, účastnila se i liturgie nebeské: Boží sláva se měla odrážet v lidských tvářích. V eucharistii obnovená Boží hostina s lidmi zpřítomňuje to, co nepominulo, to co je myšleno jako *dnes* v *hodie* vánoční vigilie nebo jako *den před* v *qui pridie* Zeleného čtvrtku. ¹⁷ Tím se spojuje příroda a historie, historický čas je připojen k času přirozenému. Historickým událostem by měl být zajištěn ve vzpomínce „co možná nejbližší návrat přirozeného času“. ¹⁸ Potud spojoval vznikající křesťanský kalendář lineární a cyklické časové pořádky: jedinečné bylo narození, smrt, zmrtnýchvstání, nanebevstoupení Páně – cyklicky se opakovala vzpomínka na ně.

Vznik kalendářního řádu svátků a svátečních období byl jistě rovněž součástí historizace: patos „velkých svátků“ se stal součástí doby; vznikla plnost slavností, které rozdělovaly přirozený běh času; kromě svátků Páně se přidaly svátky svatých jakožto připomínka *mirabilia domini in servis*, zázračných činů Pána na jeho služebnících. Avšak toto všechno bylo zároveň součástí rozvoje církve v čase. Především na Západě teď vystoupila do popředí myšlenka vtělení: tak jako Bůh tím, že se stal člověkem, vstoupil s člověkem do bratrství těla, tak s ním vstoupil i do bratrství *času*; tak jako každé slavení eucharistie udržovalo živou vzpomínku na Velký pátek, Velikonoce, Nanebevstoupení, ¹⁹ tak odrážely svátky Páně a svatých v církevním roce svaté dění v historii. I zde „se církev vnořila do času“. Stále delší období se stala přístupnými pro reflexi. Svět přestal být pro křesťany pouhým náhodným prostředím cvičení ctnosti jako ve starším křesťanství poznamenaném myšlenkou konce časů: byl vtažen do dějin spásy. Křesťanství začalo objímat svět a společnost. Ohlásila se „orientace na dějiny spásy ve světě západní církve“ ²⁰.

Zde byl křesťan vyzván novým způsobem k zachování důvěry ve spásu, k činnosti „dokud trvá den“, a tím se pro něj stal čas a hodina, počet a zúčtování důležitým a významným.

Křesťanská zkušenost času je komplexní skutečností. Je příliš jednoduché redukovat ji na protiklad cyklického antického a lineárního židovsko-křesťanského modelu, jak to dělal Nietzsche ve svých pozdních spisech. Rovněž ve velice rozvinuté řecko-římské filosofii času existují návrhy linearity. Rovněž opačně žijí ve vzpomínkách a myšlenkách, bohoslužbě a církevním roce pravidelně se vracející, cyklické elementy. Tak tvoří podobnosti a rozdíly v dialogu křesťanských a profánních zkušeností času mnohem širší spektrum, než sugerují populární jednoduché modely a srovnání.

Křesťanský čas a „čas světa“

Z křesťanského času působí mnoho vlivů na „čas světa“. Mohli bychom jmenovat mnohé příklady. Tak se stává časová linie od Adama po Krista modelem pro posloupnost událostí jako takovou – z příběhů ve Starém a Novém zákoně se stává historie jediná, dějiny spásy člověka. Stále znovu byly dějiny světa konstruovány v analogii k dějinám spásy. Toto trvá od historických teologií doby církevních otců až ke středověkým spekulacím o „říši ducha“, která historii přesahuje a uzavírá. V moderních filosofických dějinných konstrukcích zaznívá tato tradice, pokračuje v nich a mění se: myšlenka pokroku, perfektnosti, naplnění v rámci historie se rozvíjí z takovýchto souvislostí, a rovněž její protiklad: myšlenka brzkého a strašného apokalyptického konce. Ať jsou akcenty kladeny jakkoli: jediná historie, která se týká všech, nikoli jen jednotlivých národů, existuje až od té doby, kdy se křesťanství obrátilo se svým poselstvím „na všechny“. Tak se stává myslitelnou idea *lidstva* – a tedy jedné historie, jež přesahuje historii jednotlivých národů, jednotlivých lidí. ²¹

V pomalém procesu však vzniká i jednotný světový čas. Čas se vymaňuje z područí jednotlivých míst, sociálních skupin, jež jsou jeho nositeli. Rolf Sprandel připomněl tuto skutečnost: „Až do 14. století byl čas pro všechny lidi rozdělen vyzváněním kostelních zvonů v čase modliteb. Doby modliteb byly vázány na

východ a západ Slunce. Se změnami délky dne v průběhu roku se měnily i délky hodin. Ve 14. století byly poprvé do věží italských radnic vestavěny hodiny. Tím započal přechod k abstraktnímu času šedesátiminutové hodiny. Občanský život potřeboval stabilní časové jednotky a nadšeně přešel k této novotě. Církev však ještě na mnoha místech setrvala u starého dělení času. Existovala italská města, kde platil rozdílný čas v kláštřích a mimo ně.²²

Dnes si umíme jen stěží představit rozdílné místní časy, ačkoli existovaly kupř. ve venkovských oblastech ještě hluboko do 19. století. Jednotný světový čas se stal dávno skutečností, časové jednotky jsou všude stejně dlouhé, i když den začíná v New Yorku, Tokiu, Moskvě a Paříži v různou dobu. Avšak můžeme si na chvíli představit, že by čas „nepatřil“ pouze hodinovému strojků, nýbrž i lidem, a to různým lidem, skupinám, společenstvím. Pak by vznikaly různé zmatky. Avšak určitý elementární poznatek by se vrátil do paměti, že má totiž čas i sociální komponentu, a to takovou, co má co do činění s věkem, původem, individualitou a skupinovou příslušností lidí.²³

Moderní čas je časem počítaným. Začíná mechanickými hodinami, jež byly vynalezeny koncem 13. století (neví se přesně kdy a kde) v Evropě.²⁴ Samozřejmě existovaly už předtím nástroje k měření času – sluneční hodiny, vodní hodiny, přesýpací hodiny, svíce s časovým značením atd. Ale mechanické hodiny fungující na základě vřetenové zarážky s váhovým nosníkem byly vynalezeny až ve středověku (což byla ostatně v oblasti aplikované mechaniky neobyčejně kreativní doba!). Byly vynalezeny v okruhu klášterů, které uměly rozdělovat čas a toto své umění zprostředkovávaly druhým. Byly vynalezeny pro potřebu obchodníků, kteří ještě vystupňovali pečlivé zacházení s časem – mimo kláštery a kostely, samozřejmě k jiným účelům. (Zde můžeme připomenout, že v této době padl – nebo byl alespoň zmírněn – kanonický zákaz úroků; *pro* tento zákaz existovaly dříve dva argumenty: staré aristotelské „peníze nevyvádějí žádná mláďata“ a novější křesťanské „s časem se nesmí obchodovat a vydělávat peníze, protože čas patří všem“. Oba argumenty nyní odpadly.)

Mohlo být přesné, neklamné měření času mechanickými hodinami vynalezeno pouze v křesťanské civi-

lizaci? Každopádně tu vynalezeno *bylo*. Jistě to souvisí s kulturou dělení času, která se rozvinula od počátků křesťanství především v kláštřích. Konjunktura hodin však brzy začala podléhat vlastním zákonům – hospodářským, vědeckým, uměleckým, módním. Naposled se objevily hodiny v křesťanském kontextu, když evropští jezuité v osmdesátých letech 16. století přenesli při své misii hodiny do Číny – hodiny jim dokonce otevřely brány císařského paláce v Pekingu. V zájmu své misijní práce přijali jezuité později do svých řad vyučené hodináře. Až do rozpuštění misijní stanice v Číně vedl vždy jeden jezuita hodinářskou dílnu a sbírku císaře. I František Xaverský měl už roku 1550 předat hodiny Yošitaku Ouchi, guvernérovi Yamaguši – podle obecně zastávaného názoru to byly první mechanické hodiny evropského původu v Japonsku.²⁵

Hodiny jsou výrazem vlády nad časem. Rovněž křesťanský kalendář, křesťanský letopočet vyrostl z vládařského nároku: Kristova vláda nad světem byla pro křesťany popudem přezkoumat orientaci na císařský letopočet – vývoj, který později vedl ke vzniku vlastního letopočtu. Od roku 525 je doloženo počítání „post Christum natum“, po Kristově narození.²⁶ Ve středověku se pouze sporadicky objevuje počítání „ante Christum natum“, před Kristem. Teprve v novověku, přesněji v osvícenství, se stalo běžným i počítání dozadu – příčiny tkvěly ve větší preciznosti oproti značně odlišným datům pro stvoření světa. Zatímco ještě Bossuet pracoval s obojím počítáním, používal Voltaire „plně“ počítání (po Kristu a před Kristem). Událost Kristova narození se tak dostala do středu historie, křesťanský letopočet vložil „čas do času“. Tak to zůstalo kupodivu až dodnes. V oblasti obchodu a komunikace platí křesťanský letopočet dokonce globálně – a to i v oblastech s jinými letopočty (Čína, islámské země atd.) se podle něj počítá.

Urychlování času – smršťování času

Zkušenost času a znamení času – současnost nabízí mnohostranný a zčásti zmatený obraz. Na jedné straně zažíváme, jak se kulturní důsledky křesťanství v mnoha oblastech stupňují (mnohdy odtrženy od svého původu). Na druhé straně mizí ochota k přijímání a předávání

tohoto dědictví (dokonce i mezi křesťany). Na jedné straně umožňuje technická civilizace, aby *všichni* lidé, a v žádném případě pouze křesťané, pocítili neúprosnou linearitu dějin – pouze lidskou zodpovědnost ve „světském světě“ (Johann Baptist Metz). Na druhé straně se člověk děsí svých činů, jež se mu odcizily. Vedla nová závažnost času a chvíle k přetížení lidstva? Byly křesťanská teocentrika a antropocentrika, bylo odstoupení od přírody, jež bývala zažívána jakožto posvátná, ve prospěch lidské vlády a kultury pro člověka příliš? Kladnou odpověď na tyto otázky naznačují pokusy mnohých současníků osvobodit se z tradice chápání času, jež byla iniciována křesťanstvím (a již civilizace vyhrotila) – a přiklonit se ke starým a novým kosmologiím, k esoterice a New Age, k představě návratu, znovuzrození, nového začátku.

Ještě jednou se čas za našich dnů zrychlil – do tempa, jež by bylo pro předchozí generace nepředstavitelné. Nadzvuková letadla, vesmírné expedice, akční filmy, politická a hospodářská integrace ve vteřinové rychlosti, rytmy techno, stejně monotónní jako rychle ubíhající – to vše ukazuje, jak dnešní čas ztratil veškerou útulnost. Jan XXIII. říkal návštěvníkům, kteří naléhali na rychlá rozhodnutí: „Cum tempore, cum tempore!“ Chtěl, aby si člověk nechal čas na rozmyšlenou – věda, že čas může mnohé problémy vyřešit, když se mu k tomu dá šance. Dnes by bylo „cum tempore“ spíše varovným výkřikem, poukaz na tempo, časový tlak, signál, že „countdown běží“. Čas se dnes, jak se zdá, smršťuje stejně jako prostor.²⁷ Země, globální vesnice, žije, jak se zdá, v neustále trvajícím přítomnosti – jen v návalech nostalgie se člověk obrací do minulosti, nebo zabrousí do budoucnosti ve fantaziích ve smyslu science-fiction.

Jak by se dnes divil takový Augustin, kdyby slyšel o vylepšené vteřině; ve svých meditacích o času přece dospěl k otřesnému závěru, že fyzický čas není měřitelný.²⁸ V roce 1974 se atomová sekunda stala základem tzv. „koordinovaného světového času“ (UTC). Poslechněme si znalce, Heinze Zemaneka: „Pro kalendář... má toto vylepšení výrazné důsledky: den už nemá 89 400 sekund, každopádně nikoli každý den. Jeho délka se musí zásadně měřit, tím spíše délka roku. A odchylky mezi UT a UTC zasa-

hují tak říkajíc i náramkové hodinky: mezi lety 1973 a 1980 se v každé novoroční noci vkládala jedna sekunda, aby se zajistil souběh mezi atomovými hodinami, které definují sekundu, a během Slunce. Každý rok má tedy jeden den s 86 401. sekundou. Za sto padesát let bude možná zapotřebí další přestupná sekunda na rok. ... Poněkud přehnaně řečeno: vrátili jsme se do situace starých Babylóňanů. Sice už neohlašujeme novoluní ani přestupný měsíc, ale přestupná sekunda musí být ohlášena a akceptována. Tato malá sekunda za rok se nezdá být žádnou světodějnou záležitostí. Mezitím však vzrostly i naše obecné nároky na přesnost. Přestupný měsíc se chová k přestupné sekundě jako přestupná sekunda k 400 nanosekundám – počítačová technika je dávno pod touto mírou.“ Zemanek nabízí také pohled do budoucnosti: „Digitální technologie se stále rozvíjejí ve smyslu pokroku směrem k ještě kratším časovým jednotkám. To, co začalo v radarové technice mikrosekundou (= 10^{-6} s, miliontina sekundy), dospělo dnes k nanosekundě (= 10^{-9} s, miliardtina sekundy) a v dohledné době se bude operovat pikosekundou (= 10^{-12} s, biliontina sekundy). Pikosekunda se chová k sekundě jako jedna sekunda k plným 30 000 rokům.“²⁹

Proti těmto výrokům o rychlosti, smršťování času a digitální časové technice postavím jako kontrast jedno pozorování: Po desetiletí probíhá v naší civilizaci něco, co bychom mohli nazvat „objevením pomalosti“. Titul knihy Stena Nadolny vyjadřuje dobový pocit, který se vymyká tlaku „stále vyše, stále rychleji“, jenž chce zcela vědomě vyzkoušet jiná, mírnější tempa, jenž chce zachytit okamžik a ponořit se do něj. S touto nově objevenou chutí na pomalé pohyby se můžeme setkat na mnoha místech: nejvýrazněji v hudbě, jež se od Beethovena po Brucknera, Messiaena, Ligetiho výrazně zpomalila, avšak rovněž v divadelních hrách, pantomimě, od určité doby dokonce i ve filmu. Je to nejen vyčerpání po zběsilém zrychlení dějin v posledních 150 letech, nejen nostalgický obrat ke klidnějším dobám – objevení pomalosti souvisí i s vlivem východní meditace a kontemplace, s dotykem kultur v globalizovaném světě. Rovněž všudypřítomnost ekologického tématu v západní civilizaci s tím souvisí. V hospodářství, kultuře a politice bylo nově objeveno téma péče,

poručnictví. Je příznačné, že byly v minulém století znovu oživeny staré ochranné úkoly státu, poté co po roce 1945 téměř zmizely pod funkcemi dynamickými – toto spektrum sahá od ochrany životního prostředí až ke (globálnímu) potírání zločinu, od starosti o veřejné bezpečí až po mnohostranný systém sociální péče.

Hudební skladatel Hans Zender hovoří v jedné mnichovské přednášce o „alternativách k představám o čase evropské hudby“. Mluví o konstruktivistickém a logicky uzavřeném myšlení evropské avantgardy, jež ho ovlivnilo, a o rostoucím vnitřním odporu vůči němu. Otevřený estetický horizont, neomezená svoboda bez jakýchkoli příkazů, nedostatek kulturního řádu – to vše už není pocítováno coby štěstí a šance, jak tomu bylo ještě v šedesátých a sedmdesátých letech. „Totální neurčenost“ všeho, „úplná kontingence všech znaků“ zanechává i zklamání, ba i bolest. Proto je pochopitelný příklon k jiným kulturám, jež nejsou determinovány evropským pojetím času. Zender to líčí takto:

„Svět japonského Zenu... mne velmi silně ovlivnil, a zde – nikde jinde – jsem poprvé vycítil alternativu k evropské představě o čase. Když jsem tu a tam dotazován: ‚Jak jste se dostal k tomu, že se zabýváte touto cizí kulturou? Jaký jste k tomu měl osobně podnět?‘, pak mohu – opět zcela bezbranně, subjektivně – dát pouze jednu jedinou odpověď: není to primárně zájem estetický, nýbrž jsem právě v okamžiku, kdy jsem zažíval evropský nihilismus velice silně jako osud evropské kultury, znovuobjevil v japonské kultuře něco, co v Evropě degenerovalo a zmizelo, totiž spiritualitu. Evropská spiritualita jak se zdá kvůli... procesu degenerace metafyziky v Evropě rovněž zmizela. Jsem pevně přesvědčen, že zmizela jen zdánlivě, avšak živá je – pro mě rozhodně – i dnes v Japonsku, zvláště v okruhu Zenu. Zde existuje určitý druh spirituální bdělosti, jež není vystavěna na metafyzice, tzn. ani na logice a na všech důsledcích metafyzického myšlení, jež však prostě spočívá v zažívání nicoty, avšak ve smyslu produktivní ‚prázdnoty‘. Nic můžeme chápat jako strašlivý konečný bod smrtícího procesu, můžeme ho však pojímat i jako zárodek veškerého budoucího života. A přesně toto je chápání japonského Zenu, takže zde je opěrný bod – tedy právě ve sféře, kde už znakovost umění, ať je to hudba nebo literatura, nehraje téměř

žádnou roli. To je pak, domnívám se, prostor, ve kterém se mohou kultury nakonec setkat. To je prostor mystické zkušenosti, jež je téměř beze slov, jež je společná celému lidstvu a jež je právě proto nezávislá na kulturních znacích, které vytvořila každá kultura pro sebe, a které jsou zase proto velmi protikladné a nutně působí vzájemná nedorozumění.“³⁰

V dalším textu Zender komentuje skladbu, kterou napsal po své první návštěvě Japonska. Jmenuje se „Muji Nokio“, píseň o ne-písmu. „Komponoval jsem tu dva kompoziční proudy. Je vystavěna jako barokní concerto grosso. Je zde jedna část, která je velice bodová a absolutní – dalo by se říci, že vyrůstá z tradice sériového myšlení, a pak je tu druhý komplex částí, který krouží v sobě, který hudebně formuje cosi takového jako nekonečný čas...“ První kus „jde – tak jako plyne západní čas – stále dopředu. Jde přímo, vede k stále novým postavám a zážitkům. Ten druhý čas krouží v sobě samém, má v sobě něco statického, otáčí se zpět k sobě a stává se hudebním obrazem svého druhu. Před posluchače se staví přítomnost jakožto tak říkajíc věčná přítomnost, zatímco ostatní hudba má definici času, jenž jde tak říkajíc stále dále z minulosti do budoucnosti. Takže směr šípu oproti kruhovému pohybu.“³¹

Lineární a cyklický čas

Šíp a kruh – kdo by nerozpoznal v šípu křesťanskou časovou linii, jež se rozšířila až do myšlenkových postupů metafyziky, ba i do estetických fenoménů, jakými jsou seriálová technika komponování? Proti ní stojí pohyb v kruhu, který kolísá v sobě, v němž není nic ukončeno, který nemá žádný viditelný začátek, žádný neodvolatelný konec, v němž lze vše revidovat. Není pochyb o tom, že tato druhá podoba času fascinuje mnohé západní intelektuály, především umělce – díky ní touží uniknout před ztrátou smyslu, pouhou rychlostí a samopohybem, v nichž je západní kultura, jak se zdá, stále beznadějněji polapena.

Mnozí se nezastaví u estetického sblížení s východním myšlením, východní kulturou a náboženstvím. Vystoupí svou celou existencí z onoho „jednou provždy“ křesťanské zkušenosti času. Existuje mnoho cest.

Načrtnu tři nejdůležitější z nich: jmenují se 1. návrat, 2. znovuzrození, 3. znovuvytvoření.

Věčný návrat téhož vnesl s vyzývavou průrazností do evropského myšlení pozdní Nietzsche – filosof, který podle vlastního doznání chtěl „filosofovat kladivem“; v době, kdy platila evoluce a pokrok téměř za články víry. Nepřehlédnutelný je přitom jeho polemický vztah ke křesťanství. Pro Nietzscheho se z křesťanského spojení časů slibem a naplněním stává historie resentmentu, neblahé zřetězení hříchu, pomsty a trestu. Chce *ji* vyhodit do povětří tvůrčí vůlí: vůlí nadčlověka. Tato vůle trpí tím, že se nemůže vrátit zpět. Otrásá mřížemi času a jeho „bylo“.³² Chce včera-dnes-zítro, šíp času, linii času ohnout do kruhu návratu, takže by už neexistovala minulost a budoucnost, nýbrž pouze věčná přítomnost. Tak může čas běžet zpět a to, co bylo, „už není kamenem, který není schopen odvalit“. Vůle k moci tvoří novou minulost, přítomnost a budoucnost, *protože* je chce; tvoří je tak, *jak* je chce. Tak se má člověk zbavit ducha pomsty a skřípění zubů, kterým zkazilo křesťanství časnost. Vůle se má stát sobě samému „vykupitelem a tím, kdo zvěstuje radost“ – nikoli v nějakém jiném nebo přicházejícím eonu (Nietzsche ho nazývá zadním světem), nýbrž zde a nyní.

Nietzscheho „řecká volba“, jeho návrat k „Velké přírodě“, k „Věčnému návratu“ byla kritizována s dobrými argumenty. Hubert Cancik poukázal na to, že Nietzsche zúžil antiku na protikřesťanský a antimoderní antipól. „Učinil antiku archaičtější, historičtější, mytičtější, vyloučil historické, subjektivní a utopické momenty, momenty přírodní přehnaně vystupňoval.“³³ To však nezabránilo tomu, aby se na Nietzscheho efektní zjednodušení neodvolávali až do dneška stále znova různí myslitelé – i tak nároční jako Gershom Scholem, Karl Löwith, Jacob Taubes. Především protiklad antického cyklického a židovsko-křesťanského lineárního myšlení našel příznivce a stal se téměř teorem, bez ohledu na skutečnost, že – jak jsem ukázal výše – existují i lineární časové konstrukce v antickém myšlení a cyklické v myšlení křesťanském.

Zatímco Nietzscheho učení působilo na intelektuály (a změnilo dobové klima!), pronikala myšlenka *znovuzrození*³⁴ od počátku do širokých společenských kruhů. Dnes se o ní živě diskutuje i mezi křes-

ťany. Před lety už Jacques Le Goff ve své knize *Zrození očištěnce* (1981) upozornil na to, že myšlenka očištěnce, jak se rozvinula od vrcholného středověku, připomíná alespoň ve své formální struktuře východní představy o očišťování – jakkoli jakožto přísné zúčtování pozemského života patří do historie individualizace křesťanských nauk na Západě. Pokud jde o děti, které zemrou v nedospělém věku, navrhl Karl Rahner otázku, zda by nemohlo být katolické učení o očišťování v očištcích chápáno tak, že by pro ně mohla existovat „posmrtná historie svobody, jelikož taková historie v jejich životě selhala“. Položil otázku, zda by „nemohl být myslitelný opakovaný pozemský život pro ty lidi, kteří v tomto pozemském (nebo prvním) životě nedospěli ke konečnému osobnímu rozhodnutí“.³⁵

Ať je to jakkoli: akademické přednášky a kurzy o tao a nesmrtnosti, o Tibetě knize mrtvých, o védantě, o putování duší a reinkarnaci patří dnes k trvalé nabídce vzdělávání dospělých a rovněž na vysokých školách, v seminářích, v médiích jsou na postupu. Toto téma objevila psychologie a psychoterapie, v přírodní medicíně existuje léčba návratem do minulých životů, během níž je pacient uveden do stavu podobného spánku v bdělém stavu a je přiváděn k příčinám svých symptomů nebo problémů.³⁶ Tyto terapeutické metody si osvojují moudrost východních náboženství – a proto se jim v USA říká i reinkarnační terapie (*reincarnation therapy* nebo *past life therapy*).

Konečně *apokatastasis* – starý ne-čas dogmatické teologie od dob církevních otců. Carl Orff esteticky nově zpřítomnil myšlenku „znovu-přinesení“ ve svém pozdním díle *De fine temporum comoedia* (1973). Pochází, jak známo, od Origena, v jehož myšlení zaznívaly antické ideje periodicity běhu světa. Tento problém se zúží, pokud ho vztáhneme pouze na otázku věčnosti pekelných trestů. Skrývá se za ním širší problematika Božího příslibu spásy, jenž platí i pro ty „poslední“. Otázka, zda všichni – i ti poslední – dosáhnou jednoho dne spásy, zajímala po pietistech racionalismu i velké teology našeho století, např. Karla Bartha a Hanse Urse von Balthasara. Skutečnost, že se opět ocitla ve středu zájmu teologie, patří k obrazu mnohostranných pochyb, na něž dnes narážejí staré rychlé odpovědi na otázky Boží vůle stran spásy.³⁷

Co zůstává

„Zde stojím, ubohý blázen...“ Co má říci prostý křesťan na toto panorama nových (nebo starých) problémů, otázek, postojů a sklonů? Má zkoušet nové cesty, i když ho možná odvádějí ze středu, z křesťanského „jednou provždy“? Nebo je má, u vědomí přísného biblického nabádání k ostražitosti a bdělosti, odmítnout?

Jisté je, že křesťanské linie času se nemůžeme jednoduše vzdát – ani ji nemůžeme ohnout do kruhu. Útěky ze souvislosti „včera, dnes a zítra“ by nejen zpochybnilly křesťanské pojetí času, nýbrž i kulturu odpovědnosti, strukturu veřejného skládání účtů, jež se s ním historicky pojí.³⁸ Jak by se měla zdůvodnit politická a sociální povinnost skládat účty, kdyby namísto lineárního pokračování nastoupilo věčné opakování v kruhu? Neplatila by pouze vůle, nestalo by se z každého práva přednostní právo mocných, neocitli bychom se nutně ve společnosti, v níž není nic pravda a vše je dovoleno?

Kdo toto zjistí, nemusí být slepý vůči potížím, s nimiž se dnes křesťanská zkušenost času nezřídká potýká. Byla mnohdy překryta paradigmatem pokroku a zbavena svého osobního a historického charakteru. Křesťanská změna v horizontu Boží budoucnosti je však stále něčím víc než jen formálním pohybem vpřed podle zákona „větší, vyšší, rychlejší“. Je pohybem k určitému cíli, ke konci. Čas má svůj počátek a konec. Křesťan ví, že je konec vždy blízko. Nedůvěřuje programům dosažení dokonalosti v rámci historie. Ví, že pokrok – který vítá – nemůže pokračovat do nekonečna, jelikož svět spěje ke svému konci, protože bude dohnán časem Božím.

Fakt, že se veškeré pozemské konání děje s „eschatologickou výhradou“ (Erik Peterson), osvobozuje křesťana ve všech světských oblastech pro věcná a pragmatická řešení. Profánní rozhodnutí nemusí zdůvodňovat a ospravedlňovat teologicky. Může využívat autonomie světských věcných oblastí. Tím jsou politika (a veřejný život vůbec) vyňaty ze staré identifikace s náboženstvím a kultem. Křesťan umí rozlišovat mezi věčnou spásou a pozemskými dobry. Jelikož nebeské umění zaujímá jeho nitro, může se na profánním poli hospodářství, politiky, kultury pohybovat lehce a bez nátlaku.

Při vši přípravě na konec (ba v této přípravě samotné!) může být čas pro křesťana svátkem. Je jím především tam, kde se otvírá Božímu příchodu – kde společenství slavících zapěje nebeskou liturgii. Svátky přicházejí a mizí s časem. Chtěly by trvat dlouho, nejraději věčně. Tak jsou bohoslužby, svátky a slavnosti odrazem „věčné slavnosti“. Vyvíjí se z nich církevní rok jako velké repetitorium dějin spásy – jakožto neustálé opakování dějin spásy – jakožto stále opakování toho, co je jedinečné, za účelem zvěstování a posilování ve víře. Nedělí, církevními svátky proniká tato sváteční kultura až do naší přítomnosti.

Ke křesťanské zkušenosti času nepatří jen starost a bdělost, „vykoupení času“ s ohledem na zlé dny a očekávaný konec. Patří k ní i zásadní důvěra v péči nebeského Otce, který živí ptačtvo nebeské a lilie polní. Právě dnes by měly být bdělost a křesťanská vážnost doplněny křesťanskou lehkostí a radostí. Jenom tam, kde se obojí setkává, může křesťanské vnímání času získat v budoucnu novou zář a přitažlivou sílu.

Toto křesťanské vnímání času zahrnuje řadu prvků a různých forem – i takových, mezi nimiž vládne napětí. Souvisí to s historickým vývojem, který jsme analyzovali. Křesťanství totiž vždy znamená rozpuštění a vyjití, stále převážení na nové břehy, řecké, římské, germánské, moderní – jedním slovem inkulturaci. Je jasné, že křesťanské představy o čase dvou prvních tisíciletí vzešly z filosofické tradice starého světa. Je možné, že v třetím tisíciletí zapustí nové kořeny v půdě jiných kultur. Možná tam budou moci polní lilie kvést svobodněji než v evropském světě žijícím ve stínu apokalyptických úzkostí.

Poznámky:

¹ L 13,6–9.

² L 13,18–19.

³ L 13,20–21.

⁴ L 12,40.

⁵ L 12,16–21.

⁶ L 12,24.

⁷ Mt 18,20.

⁸ Mk 9,2–10

⁹ Ef 5,16.

¹⁰ *Diognetbrief*, vyd. Klaus Wengst (Schriften des Urchristentums, sv. 2, Mnichov 1984); *An Diognet*, přeložil a komentoval Horacio E. Lona (= Kommentar zu frühchristlichen Apologeten, sv. 8), Freiburg 2001.

¹¹ K tomuto a k následujícímu textu srov.: Hans Maier, *Die christliche Zeitrechnung*, Freiburg 2008.

¹² 1K 8,6.

¹³ Žd 1,2–5.

¹⁴ Hermann Reifenberg, *Fundamentalliturgie*, sv. II, Klosterneuburg 1978, s. 243 nn.

¹⁵ Willy Rordorf, Ursprung und Bedeutung der Sonntagsfeier im frühen Christentum, in: *Liturgisches Jahrbuch* 31 (1981), s. 145 nn.

¹⁶ Citováno u Josefa Piepera, *Zustimmung zur Welt. Eine Theorie des Festes*, 1964, s. 53; rovněž Frere Roger, *Ta fete soit sans fin*, 1971, s. 15 nn., 130 nn., zde odkaz na Athanasia: „Le Christ ressuscité fait de la vie d'homme une fete continue“ (s 131). Základní údaje k „svátku nové doby“ v liturgii Jean Corbon, *Liturgie aus dem Urquell*, 1981, s. 146 n.: „Pro ty..., kteří s Kristem už vstali z mrtvých, je rok vtažen do synergie věčné liturgie, on sám je ‚liturgický‘... Vycházejí z Velikonoc, je v šířících se kruzích proměněn liturgií, stává se posvátným. Jako transparentní znamení dne vzkříšení se každá část jeho průběhu stává odrazem liturgické plnosti.“

¹⁷ Srov. Corbon (viz pozn. 16), s. 48, pozn. 7: „Kdo zapomene na velikonocní liturgii, už neví, že ‚plnost času‘ stále znovu proniká do našeho starého času, aby z něj učinila ‚dobu poslední‘. Takový člověk upadá do doby před vzkříšením, způsobem ‚prázdne víry‘. Absolutizuje se prostorové schéma: Bůh je ‚nahore‘, člověk ‚dole‘ – zatímco Boží království je přece už zde, mezi námi a v nás.“

¹⁸ John Henning, *Literatur und Existenz. Ausgewählte Aufsätze*, Heidelberg 1980, s. 43.

¹⁹ K tomu John Henning, Der Geschichtsbegriff der Liturgie, in: *Schweizer Rundschau* 49 (1949), s. 50 nn.

²⁰ August Strobel, *Texte zur Geschichte des frühchristlichen Osterkalenders*, 1984, s. 153.

²¹ Především kultura lidských práv je založena na myšlence jediné lidské přirozenosti, která přesahuje národy a rasy; srov. Hans Maier, Überlegungen zu einer Geschichte der Menschenrechte, in: Peter Badura, Rupert Scholz (eds.), *Wege und Verfahren des Verfassungslebens (FS Peter Lerche)*, Mnichov 1993, s. 43–50 (48 n.).

²² Rolf Sprandel, Die Geschichtlichkeit des Naturbegriffs. Kirche und Natur im Mittelalter, in: Hubert Markl (eds.), *Natur und Geschichte* (Schriften der Carl Friedrich von Siemens Stiftung 7), Mnichov – Vídeň 1983, s. 237–261 (254).

Obecně k tématu sociálních časových kategorií: O. Rammsted, Alltagsbewusstsein von Zeit, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 27 (1975), s. 47–63; W. Bergmann, Das Problem der Zeit in der Soziologie, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 35 (1983), s. 432–504; A. Meier-Koll, *Chronobiologie*, Mnichov 1995; Elisabeth Erdmann, Hans Kloft (eds.), *Mensch – Natur – Technik. Perspektiven aus der Antike für das dritte Jahrtausend*, Münster 2002; Joachim Klose, Kalus Morawetz (eds.), *Aspekte der Zeit*, Münster 2004.

²³ Náramkové hodinky jsou nepostradatelným prostředkem orientace. Osobně kladu jakožto přesný člověk důraz i na vteřinovou ručičku. Avšak náramkové hodinky jsou i lstivě vymyšleným poutem – vzdalují mě mému osobnímu času. A v průběhu roku je víc než omluvitelné, když ženy v domácnosti (především ony!) často nastavují hodiny napřed, „aby měly ještě trochu času“. Toto nevinné přání je prakticky tím posledním, co v našem časově uniformním světě zbylo ze středověké plurality časů.

²⁴ Carlo M. Cipolla, *Gezählte Zeit. Wie die menschliche Uhr das Leben veränderte*, Berlin 1997.

²⁵ Tamtéž, s. 89–116.

²⁶ Podrobnosti i k tomu, co následuje, v mé knize o křesťanském letopočtu (srov. pozn. 11), s. 23 nn.

²⁷ Hermann Lübbe, *Zeit-Verhältnisse. Zur Kulturphilosophie des Fortschritts*, Graz 1983; tentýž, *Zeit-Erfahrung. Sieben Begriffe zur Beschreibung moderner Zivilisationsdynamik* (= Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 5/1996), Stuttgart 1996.

²⁸ Augustinus, *Confessiones*, I XI, c. 21–29; k tomu srov. Jules Chaix-Ruy, *Les dimensions de l'etre et du Temps*, Paříž 1953; Étienne Gilson, Notes sur l'etre et le temps Cheb Saint Augustin, in: *Recherches augustiniennes* 2 (1962), s. 205–223; Kurt Flasch, *Was ist Zeit? Augustinus von Hippo. Das XI. Buch der Confessiones. Historisch-philosophische Studie*, Frankfurt 1993.

²⁹ Heinz Zemanek, *Kalendář a chronologie. Bekanntes & Unbekanntes aus der Kalenderwissenschaft*, Mnichov 1987, s. 103–114 (109 n.).

³⁰ Hans Zender, *Alternative zur Zeitvorstellung der europäischen Musik* (přednáška v Bavorské akademii krásných umění, vyslovená 21. 4. 1998; autor mi dal laskavě k dispozici zvukový záznam), s. 7 n.

³¹ Tamtéž, s. 8.

³² Tak už v *Zarathustrovi*: „Je prokletím času, že neběží zpět. ‚To, co bylo‘ – tak se jmenuje kámen, který nemůže být odvalen.“ (Friedrich Nietzsche, *Tak pravil Zarathustra*, Vyšehrad, Praha 2013, přel. Otokar Fischer.)

³³ Hubert Cancik, Die Rechtfertigung Gottes durch den „Fortschritt der Zeiten“. Zur Differenz jüdisch-christlicher und hellenisch-römischer Zeit- und Geschichtsvorstellungen, in: *Die Zeit. Dauer und Augenblick*, Mnichov – Curych 1989, s. 257–288 (262).

³⁴ Krátký přehled: Dominique Viseur, *Das Leben nach dem Tod in den großen Kulturen*, Mnichov 1995; Trutz Hardo, *Das große Handbuch der Reinkarnation*, Mnichov 1998.

³⁵ Karl Rahner, Fegefeuer, in: *Schriften zur Theologie* XIV, Curych aj. 1980, s. 435–449 (448).

³⁶ Hardo (srov. pozn. 34), s. 11 n.

³⁷ Hans Urs von Balthasar, *Kleiner Diskurs über die Hölle*, Ostfildern 1987. Dále poukážme na antropologii Romana Guardiniho, v níž se dědičný hřích objevuje jakožto „zničení lidského díla“; viz Gunda Brüske, *Anruf der Freiheit. Anthropologie bei Romano Guardini*, Padeborn aj. 1998, zvláště s. 262 nn.

³⁸ Srov. William J. Hoye, *Demokratie und Christentum. Die christliche Verantwortung für demokratische Prinzipien*, Münster 1999, s. 33 nn., 37 nn.; Manfred Brocker, Tine Stein (eds.), *Christentum und Demokratie*, Darmstadt 2006; Tine Stein, *Himmlische Quellen und irdisches Recht. Religiöse Voraussetzungen des freiheitlichen Verfassungsstaates*, Frankfurt 2007.

Úryvek z knihy *Welt ohne Christentum – was wäre anders?* (Herder, 2009), kterou připravuje k vydání Centrum pro studium demokracie a kultury. Přeložila Anna Halasová.

Hans Maier (1931) je německý politolog a historik, byl ministrem školství a kultury v bavorské vládě. Pracoval na mnichovské univerzitě.

Člověk stojí před tajemným prostorem

Rozhovor s malířem Jiřím Štouračem

JOSEF MLEJNEK

JIŘÍ ŠTOURAČ (nar. 1960 v Novém Městě na Moravě) studoval v letech 1979–1984 na pražské Akademii výtvarných umění obor malířství. V roce 1994 obdržel stipendium italské vlády ke studiu renesančního freskového malířství, v letech 1990–1994 působil na AVU jako asistent v ateliéru kresby. V současnosti žije s ženou Marií a jejich čtyřmi dětmi v Bystrém u Poličky.

K novému rozhovoru jsme se sešli skoro po deseti letech. Vypravil jsem se za malířem do Bystrého u Poličky, kde se poměrně nedávno usadil se svou ženou a dětmi. V nedalekém Novém Jimramově zrovna týden předtím otevřeli v tamní soukromé galerii výstavu jeho posledních prací. Komorní výstavě dominují dvě velká plátna, která mají společné téma – poznání. Člověk nahlíží svět, od kterého jej odděluje průhledná přepážka. Brání mu v neuváženém vzmachu, chrání jej před pádem? Poznání, údiv poznávajícího, cudný úžas s rukou na ústech, bázeň, to jsou Štouračovy přístupy a zároveň i témata od počátku. Navíc jeho obrazy v sobě vždy mají zvláštní vznešenost, slavnostnost, která k nim není přidávána zvenčí, ale vyzařuje zevnitř, jako kdyby se postavy i věci právě vrátily do své nejpůvodnější, elementární podoby. A není koneckonců podle starobylé definice krása zářením pravdy? Z malířových velkých pláten, ale nejenom z nich, také z jeho zátiší a drobnějších prací, cítíme rovněž nesamozřejmost našeho přebývání ve světě i toho, co v tomto světě užíváme a za co máme děkovat. Věci a bytosti tu nejsou samy od sebe, ale jsou – a mají být – samy v sobě. V určitém smyslu se dá říci, že Štouračovo umění je *anachronické*. Ale není tomu tak proto, že by patřilo nebo hledělo někam do starých časů. Je takové pouze a výlučně proto, že řečeno slovy Czesława Miłosze mívá „trochu výš a ne níž, než nalézá se člověk“. (jfm)

Delší dobu jsme se neviděli a já si tě pořád situuji do Nového Města na Moravě. Jak dlouho už jste v Bystrém? Co vás vedlo k odchodu sem?

Byly to teď přesně tři roky. Hlavním motivem bylo to, že jsme bydleli v bytovce. Byt jsme zdělili po mé mámě, a když v roce 2000 zemřela, snažil jsem se co nejdříve odtamtud odejít. V dětství jsem vyrůstal na venkovských statcích, tak jsem se ve městě nikdy necítil moc dobře.

Měl jsi tam přece ateliér?

Vždycky jsem si musel něco pronajímat mimo vlastní byt. Se ženou jsme se snažili najít na Vysočině dům, kde bychom se mohli usadit. Trvalo nám to hodně

dlouho, a nakonec jsme vhodné místo našli až tady v Bystrém. Bystré leží na okraji Vysočiny, v části, kterou jsem znal od dětství. Máme v okolí rovněž příbuzné, neměl jsem pocit, že jdu do nějaké cizoty. Dětství jsme s bratrem prožívali na tátově statku dvacet kilometrů odsud, ve vsi zvané Švařec. V jiné obci, rovněž dvacet kilometrů odsud, ale jiným směrem, žila naše babička.

Jsi tedy v krajině svého dětství?

V podstatě ano, kousek za kopcem žije teta, za ní jsme s mámou jezdívali, víceméně to tu z dětství důvěrně znám.

Jaká bude po úpravách definitivní podoba domu?

Nebude to tak honem, protože nemáme na všechno peníze. Stavět by se dalo nepřetržitě několik let, ale nechci a ani nemohu věnovat stavbě tolik času. Ale je nutné opravit zdi okolo dvora, a teď přes prázdniny chci dokončit přestavbu ateliéru. Celá jeho hlavní stěna bude prosklená.

Bude v ateliéru víc světla?

To především, navíc nemám jak stěhovat obrazy ven a musím je tahat přes okno v kuchyni a přes střechu garáže u sousední fary. Prosklená stěna bude mít zároveň dveře, jimiž se bude moci chodit na dvůr.

Je pro vás důležité, že jste „blízko kostela“?

To byla také jedna z věcí, která ovlivnila naše rozhodnutí. Z předních oken se můžeme dívat na barokní kostel sv. Jana Křtitele. Byl postaven v osmnáctém století, stavbu financoval šlechtický rod Hohenemsů, po kterých zůstal v Bystrém také zámek. Bystré je taková větší vesnice, i když má statut města. Kostel je neočekávaně velký, což je zřejmě dáno tím, že tehdy stavbu kostela financoval bohatý šlechtický rod. Je to hezký kostel s dochovaným barokním vybavením interiéru a s původní barokní opukovou dlažbou, léty prošlapanou, s původními lavicemi a se spoustou kvalitních barokních obrazů.

Kdy jsi v poslední době měl nebo budeš mít větší výstavu?

Letos jsem vystavoval v Brně v Galerii Platinium, příští rok bych měl mít výstavu v Topičově salonu v Praze, teď mám výstavu v Novém Jimramově, kterou jsi právě viděl.

Tě dominují dva obrazy, Večer a Mnich, které mají společné téma: člověk nahlíží svět a vztahuje se k němu. Nejde v nich však o „logické“ poznání světa, ale spíše o určitou osmózu, již naznačují dlaně ženy a mnicha přitisknuté k průhledné překážce, jež je od světa odděluje. Jaký je výtvarný rodokmen obou obrazů?

Jde o obrazy z roku 2012, přesněji o obrazy v loňském roce dokončené. Patří k nim ještě druhá varianta obrazu *Žena u studny*, kterou jsme dneska také viděli v Jimramově. Všechny nepochybně vznikly v nějaké

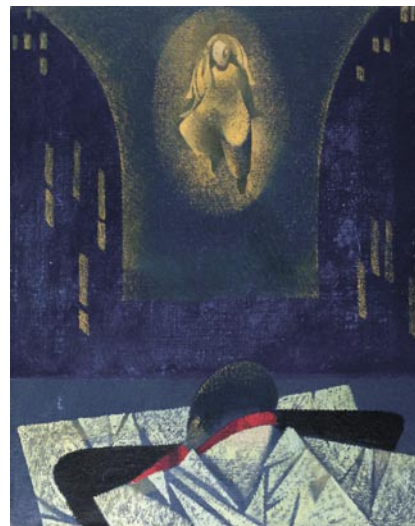
souvislosti s mými dosavadními figurálními obrazy. Obrazy *Mnich* a *Večer* patří k sobě. Jde v nich o pocit člověka stojícího před tajemným prostorem, před časovým úsekem vlastního života. Člověk do tohoto prostoru hledí s jistou otázkou a snaží se ho nějakým způsobem dotknout. Prostor je naplněn oběma postavám neznámou skutečností, která je očekává. Všechny motivy hledám v zásadě intuitivně, i ta základní gesta. Nejsm schopen je vysvětlit úplně přesně.

Ale říkáš velice výstižně a přesně, že se člověk otvírá poznání světa v jeho tajemství.

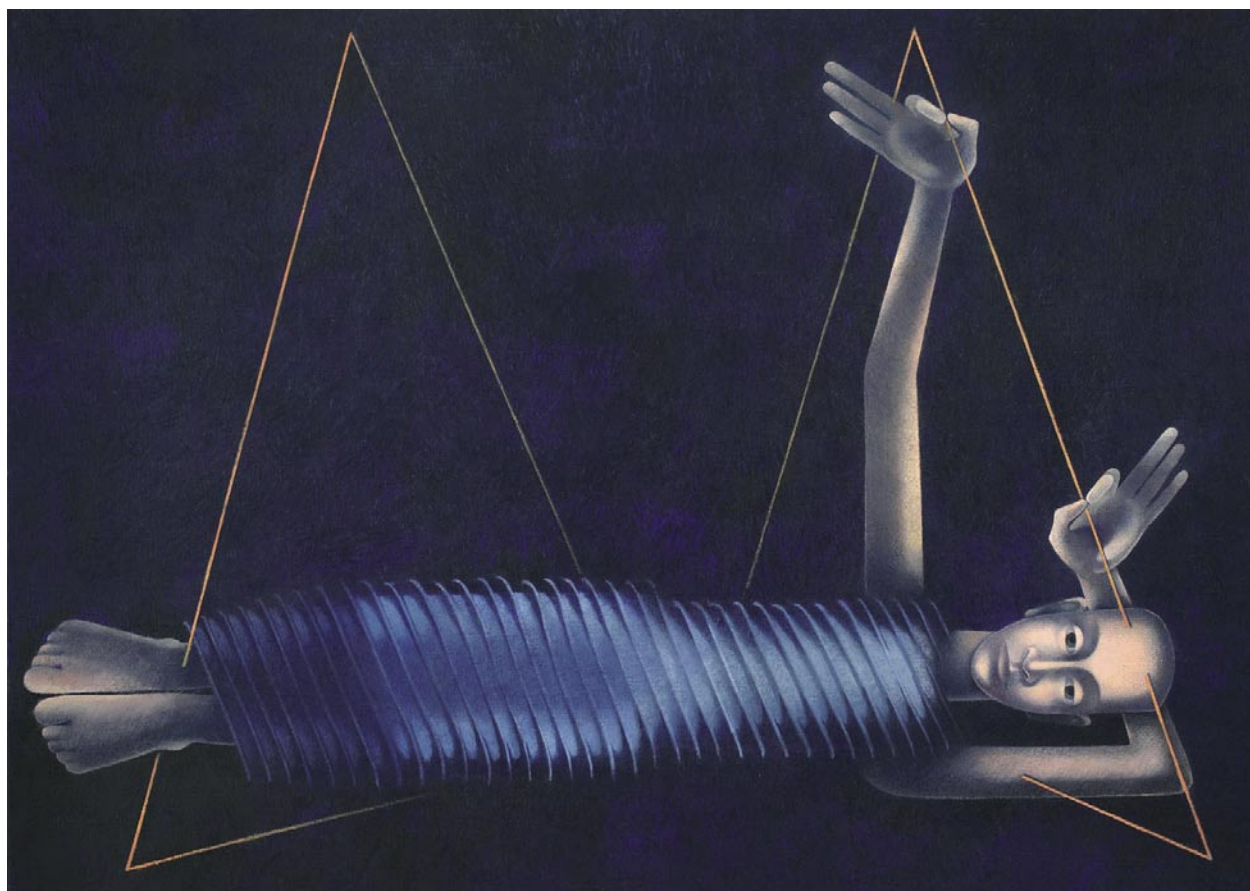
U obrazu ženy u okna s názvem *Večer* jsem použil konkrétní krajinu, kterou mám velice rád. Je to z okolí Vítochova, což je nedaleká vesnice s gotickým kostelem nad vsí.

Jiří Štourač. Foto: Karel Cudlín, 2013.

Ilustrace ke knize J. Rotha *Legenda o svatém pijanovi*, 2011, olej, plátno, 40x35 cm.

Trýzeň, 2011, olej, plátno, 96x135 cm.

Před zrcadlem,
2002–2003,
olej, plátno,
148x190 cm.

Jan, 1999–2000,
olej, plátno,
142x190 cm.

Mnich, 2012,
olej, plátno,
160x190 cm.

Večer, 2012,
olej, plátno,
160x190 cm.

Jakub, 2010, olej, plátno, 30x45 cm.

Puk, Tinke, Britt, 2011, olej, plátno, 140x160 cm.

Z dálky ta krajina připomíná obrazy Josefa Šímy.

Chtěl jsem namalovat skutečnou reálnou krajinu, která je pro mě důležitá a kterou znám. Vyšel jsem z konkrétní krajiny, ale samozřejmě jsem se jí při malování nedržel striktně, různě jsem ji rozvíjel. Například namalované rokliny tam ve skutečnosti žádné nejsou. No a u *Mnicha* mě motivy z mnišského prostředí zajímaly i z toho důvodu, že jsem v posledních letech hodně restauroval ve žďárském klášteře, což je původní cisterciácký klášter. Jde o prostory, které mě vždycky hodně oslovovaly. Velice se mi líbil film Philippa Gröninga *Velké ticho* z kartuziánského klášteře La Grande Chartreuse ve francouzských Alpách. Rád bych namaloval z klášterního prostředí ještě něco dalšího.

Došlo ve tvém uměleckém životě v posledním desetiletí ke zlomu, pro který bys vše dosavadní opustil a ubíral ses úplně jiným směrem?

Myslím si, že rozhodně ne. Figurální věci, které jsem namaloval už před deseti lety, odůvodněně a souvisle předcházejí tomu, co jsem dělal v následujících letech. Vše se vyvíjí podvědomě. Nemám nic koncepčně předem dané. Ke zjednodušování a zpřesňování, k hledání konečného výrazu dochází až při samotné práci. Jak v motivu, tak potom i ve věcech, jako je např. forma drapérie.

V čem si myslíš, že jsi dál než před deseti lety?

Rychleji nacházím formu pro to, co chci udělat. Zkušenost přece jen urychluje schopnost realizace. Namalování obrazu mi netrvá tak dlouho jako dřív.

Nejde jen o rutinu?

Nebezpečí, že by se všechno mohlo překloupat do rutiny, určitě existuje. Ale na druhou stranu si myslím, že nejde zrovna o ideální stav, když se člověk pořád trápí s formou a neví kudy kam. Ideální stav je, když má malíř prostředky zvládnuté do té míry, že je schopen svou myšlenku realizovat bez dlouhého hledání. Nebezpečí machy, která by vedla k pouhému mechanickému množení, tu je. Je už na každém, jak dokáže rozpoznat nebezpečí a nepodlehnout mu.

Od samých počátků tě provází portrétní tvorba. Není nebezpečí rutiny větší právě u portrétů?

V dětství jsem měl představu, že měřítkem malířského umění je právě to, že někdo umí namalovat portrét. Dnes si sice nemyslím, že tomu tak je, ale přesto portréty považuji za náročný malířský úkol. Občas se někdo ozve, že by chtěl namalovat svůj nebo něčí portrét, a já se podobným zakázkám nijak nezdráhám. Pokaždé jde o jiný úkol, protože každý člověk je jiný, ale vždy je s nimi hodně práce. Například dva velké portrétní obrazy do Dánska mi zabraly hodně času.

Které to jsou?

Je na nich rodina mého přítele sochaře Jiřího Plieštika, který v současnosti žije v Dánsku, kde se oženil. Byli jsme jej s Marií navštívit loni na podzim, nějaké studie jsem si udělal na místě.

Dílo se určitě bude muset odnášet přes střechu. A druhý obraz ze zakázky?

Mají ho už v Dánsku.

U starých mistrů byly obrazy na zakázku běžné.

To je známá věc, že umění dříve vznikalo na zakázku. Bylo motivováno zvenčí, nejen z nejvnitřnější potřeby výrazu umělce. To je vlastně až velice moderní věc, myslím umělcovo vyjadřování se výhradně za a ze sebe samého. Mně zakázky nevadí, já je rád udělám, protože v nich člověk svůj výraz stejně uplatní. Zakázka může naopak někdy být i motivující. Netýká se to jen portrétů, ale například také ilustrací. Ilustrace pro mne znamená seznámit se zblízka a podrobně s literaturou, která by jinak kolem mě jen prošla. To se týká samozřejmě také autora textu.

Co ještě jsi ilustroval po Erbenově Kytici?

Prózu *Šťastný Peer* od Hanse Christiana Andersena, *Legendu o svatém pijanovi* od Josepha Rotha.

Jak postupuješ při ilustrování knih?

Knihu si vždycky přečtu a nechám se volně vést asociacemi, které se mi v představě objevují. Těch se chytnu, upřesňuji je a dále rozvíjím.

Co tě nejvíc oslovilo právě u Josepha Rotha?

Pochopitelně celý příběh jeho novely, potměšlý a tíživý, jenž člověka vtáhne, a podobenství o dluhu, který člověk má vůči Bohu. Děj se odehrává v Paříži, v její konkrétní městské části. Ilustrace jsem dělal bez toho, že bych si všechna místa předem obešel. Ale když jsem se letos náhodou zkraje roku do Paříže dostal, tak jsem je navštívil a měl jsem pocit, že se mi jejich atmosféra do ilustrací přece jen dostala.

Všiml jsem si, že jsi už namaloval všechny své děti. A nejde jen o portréty – na velkém plátně sedí dcera Maruška na modré pohovce. Tvůj syn na portrétu je ti hodně podobný, ale nejen to, připomíná tvůj vlastní portrét, na kterém ses namaloval jako dítě u pootevřené skříně.

Portrét na výstavě v Jimramově patří synu Jakubovi. První tři naše děti si jsou podobné, ten čtvrtý, Petřík, je svojí podobou trochu jiný, blíž do rodiny mé ženy.

Tvé děti mají vždy ve tváři podobný údiv vyvolaný sledováním vnitřního myšlenkového pochodu ve chvíli, kdy se jich dotklo poznání něčeho podstatného, jako u zmíněného tvého portrétu.

Procitnutí, prohlédnutí ve všedním dni, kdy je dítě samo doma. To jsi mě na to upozornil až dneska ty, že Maruška na obraze souvisí s obrazem kluka u skříně.

Možná ale zmátla podoba?

Ale obraz kluka u skříně jsem namaloval ještě předtím, než se narodil syn Jeník. Marušku jsem si chtěl namalovat z vlastní vůle, ne proto, že by mě k tomu třeba postrčila žena. Ale souvislost mezi oběma obrazy je nakonec skutečně zřejmá.

Svou ženu Marii jsi na obraze zachytil v pokročilém těhotenství, a její stav je ještě zdůrazněný magickým světlem kolem jejího požehnaného života.

Je to obraz, který předcházal portrétům dětí, protože Marie je na něm v době prvního těhotenství. Často jsem ji viděl, jak stojí před zrcadlem a dívá se, jak jí břicho roste. Tenhle motiv se objevil zcela přirozeně. Tyto obrazy řadím spíš do linie rodinných obrazů – vedle takových jako *Mnich* nebo *Večer*.

Ale tvé rodinné obrazy nevznikají izolovaně. Dokázal bys něco malovat tak, že by si umělec dal pohov a pracoval jenom malíř?

Dříve jsem si myslel, že jde o úplně jiný pól a že rodinné obrazy vůbec nebudu přiřazovat k obrazům, které vystavuji.

Ale když bude na výstavě Mariin obraz vedle obrazu ženy u studny, tak někdo, kdo tě osobně nezná, vůbec nebude rodinné pozadí vzniku jednoho z děl vnímat. Postoj obou žen je hodně podobný. I Marie má vznešený výraz. V čase i mimo čas. V pravé míře, nejde o manýru. Obě postavy mají v sobě mystérium, vznešenost.

Asi i proto jsou pro mě důležité civilní portréty. Abych si uvědomil, že není třeba se pouštět do moc vysoce filosofujících témat, neboť tajemství se nakonec dostane do oné obyčejnosti. Dneska nemám problém vystavit ty věci vedle sebe.

Nejsi ve svém malování sám, ale z historického pozadí vystupují tvoji umělečtí předchůdci, předkové, dá-li se to tak říci. Při zahájení výstavy tvých obrazů před jedenácti lety v Křižovicích dokázal na onom pozadí přechít tvé dílo Jan M. Tomeš. Nezredukoval je na ně, ale všechno v něm naopak ještě vystoupilo, získalo reliéf. Jak se k tomu, co tehdy Jan Tomeš objevil, vztahuješ ty sám?

Člověk si z dějin umění vybírá to, co jej oslovuje, u čeho cítí, že je mu nejbližší. A tam poznává i svůj rodokmen. Nechci se ke svým mistrům přiřazovat, ale mám teď na mysli obdiv, který k nim opravdu chovám. Stále pro mě zůstávají tajemní a nemám pocit, že jsem je pochopil zcela. Vracím se k nim a dále se jimi zabývám. Ať se už jedná o ranou renesanci, ze které pro mne nejvýše ční Piero della Francesca. Kdykoli jedu do Itálie, tak se zastavím v Arezzu. Balthus byl pro mne pozdější, nečekaný objev a zajímavá pro mne byla právě skutečnost, že Balthus měl Piera velice rád a že ho v mládí také studoval.

Jan Zrzavý je osobnost, s níž se člověk vyrovnává velice dlouho. Měl jsem nedávno tady v Poličce, v Centru Bohuslava Martinů, kam chodím, přednášku o vztahu Jana Zrzavého a Bohuslava Martinů a o jejich díle. Oba se znali, byli přáteli. To mě donutilo se Zrzavým znovu zabývat. Nastudoval jsem si o něm různě

né souvislosti, které jsem si předtím ani moc neuvědomoval, a také chronologii života a díla. Když se ptáš na můj vývoj, na můj výtvarný „rodokmen“, ten se utváří nečekaným objevováním, tím, že věci k člověku nějak přijdou samy, že je někde uvidí, zdánlivě nahodile, a ony ho osloví právě jakoby víc než vše ostatní kolem. Víím, že objektivně nemusí jít o ty největší nebo nejlepší, ale v mém vidění jsou pro mě nejdůležitější. K těm velkým bych přiřadil ještě Georgese de La Tour a nepochybně ještě řadu dalších, ale tohle jsou malíři, které pořád potřebuji mít s sebou. Za zády a kolem sebe.

U Georgese de La Tour je obdivuhodná velice přesná práce se světlem.

Podobná tomu, jak světlo používal Caravaggio.

A čím ti konkrétně uhranul Piero della Francesca?

Piero je bohatá osobnost, která v sobě skloubila duchovní prostor a světlo, obecně řečeno, a zároveň se v něm raná renesance soustředila na krásu stvoření. Už to není byzantinizující Giotto. Piero je zajímavý právě tím bodem přelomu, je v něm silný duchovní náboj a v jeho figurách ušlechtilá, tajemná uměřenost, ale také už realistický pohled na člověka. Má zájem o konkrétního člověka. Je u něho vidět zájem o archi-

U studny, 2012, olej, plátno, 160x170 cm.

tekturu, zabýval se matematikou. Takže do hry s ním vstupuje i věda. Dochovala se jeho pojednání o matematice a geometrii.

U Piera je znát jeho potřeba obraz vystavět a vybudovat, dá se říci až architektonicky. Je tam vidět i zájem o plasticitu, vlastně o sochařství. V jeho věcech je velká vážnost a uměřenost.

A mezi svými současníky, nemyslím jenom u nás, máš podobně korespondující vztah k někomu? Máš zde nějakého spřízněného tvůrce?

Občas si večer na internetu prohlížím různé malíře. Několikrát se mi stalo, že jsem narazil na malíře, s nimiž bych se rád blíž seznámil. Například Alan Feltus. Figuralista, který pochází ze Spojených států, ale dnes žije se svou ženou, která je také malířka, v Itálii, nedaleko Assisi, a je ovlivněn ranou renesancí. U něho je cítit spíš vliv Giotta než Piera. Maluje krásné barevné figurální kompozice.

Edward Hopper tě neoslovil? Jeho krajiny, interiéry, tváře, akty?

Viděl jsem Hopperovy obrazy začátkem letošního ledna v Paříži, kde končila jeho rozsáhlá výstava v Grand Palais. Jeli jsme se na ni podívat s bratrem. Jeho obrazy jsou pro mne také důležité, ale to už není současník. Hopper jako mladý malíř byl v Paříži a seznámil se s francouzskou malbou, což je v jeho dílech výrazně vidět. Do jeho témat se ale v Americe dostala silná existencionální nota, osamělost člověka v moderní civilizaci. V tom je již obsahově moderní a přitom vytváří krásnou klasickou malbu. Vzniká tak zvláštní sugestivní napětí.

A se kterým ze současných českých malířů cítíš spřízněnost?

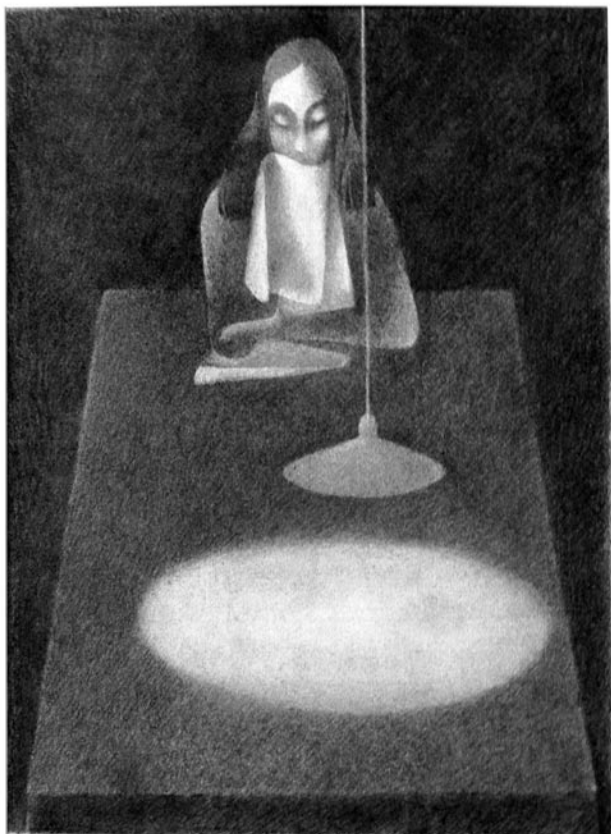
Již na Akademii vzniklo mé přátelství s Tomášem Smetanou. On se věnuje především soustředěné kresbě. V určitých obdobích jsme si byli blízcí ve výtvarných názorech více, někdy méně, ale udržujeme stále přátelství. Líbí se mi občas spíše figurální obrazy některých malířů, jako například obrazy Petra Malinovy, Ivany Lomové i jiných.

Podobné otázky se patrně klást nemají, nicméně se zeptám, jaké máš plány do budoucna?

Henry Moore říká, že člověk o tom, co chce dělat, mluvit nemá. Chtěl bych samozřejmě pokračovat v tom, o čem jsme mluvili, protože cítím svou nejvlastnější polohu ve figurální malbě. V tomhle smyslu a směru bych chtěl pokračovat. A plány, se kterými se mohu svěřit, jsou ilustrace, které nejsou nikým zadány, ale které bych chtěl udělat. Přemýšlím o nich už hodně dlouho. Rád bych například ilustroval *Mor* Alberta Camuse.

Co tě táhne právě k této Camusově knize?

Pro mě byla zajímavá a velice důležitá už kdysi na Akademii. Tehdy jsem intenzivně četl a vnímal celé jeho dílo. Camus byl Balthusovým přítelem a Balthus dělal

Ilustrace ke knize K. J. Erbeny *Kytice*, Dceřina kletba, 1998–2000, uhel, papír, 56x42 cm.

dekorace k divadelní podobě *Moru* v roce 1949. Dokonce snad, ale nevím, jestli je to pravda, ona tragická nehoda, po které Camus zahynul, se stala cestou za Balthusem. Alespoň některé verze Camusovy smrti to tak podávají. V období na začátku Akademie, ve druhém, třetím ročníku, jsem si jej četl a z jeho věcí mě nejvíc zaujal právě *Mor*.

Mor představuje ponor do toho nejděsivějšího, co je v člověku. A po Camusovi?

Rád bych se alespoň částečně vrátil zpátky k Erbenově *Kytici* a zkusil udělat ilustrace v barvě.

Předtím to byly kresby uhlím, a tedy světlo a stín.

Prošel jsem tehdy delším obdobím, kdy jsem pouze nebo převážně kreslil, a ilustracemi ke *Kytici* jsem jej uzavřel a začal jsem zase malovat. K uhlí se vracím jen občas. Teď bych se rád vrátil k Erbenovi v barvě.

Jaký to pro tebe znamená posun?

Jako se vždycky říkalo, že kresba je základ, tak v kresbě bych to měl, teď to chci obohatit o tu barvu. Pokud se k tomu nějak dostanu a bude na to čas. Ale hrozně rád bych se do toho pustil.

Nesouvisí to s tvou snahou nazřít věci a bytosti v jejich čistotě, v ryzosti jejich existence, neomleté rutinním fungováním?

Od doby ilustrací k Erbenovi je to už patnáct let a pořád se mi ty impulsy vyvolávané ve mně jeho básněmi vracely. Zůstala mi spousta skic k jednotlivým ilustracím, které jsem nakonec nepoužil. Tehdy se mi to jevilo jako slepé cesty, ale když jsem se po letech začal ke svým skicám vracet a díval jsem se na ně, tak jsem mnohé z nedokončených studií a skic vzal, pokračoval v nich dál a jednotlivá témata se zase někam dál rozvíjela. Takže mě Erben skutečně dále provází, a přitom vznikla zároveň potřeba obohatit své výtvarné pojednání o barvu.

Hovořili jsme o figurativní a nefigurativní tvorbě. Celým svým dílem jsi, zdá se, výlučně na jedné straně spektra. Pokusil ses někdy něco vyjádřit v souřadnicích nefigurativní tvorby?

Když se Jan Knap díval na jedno mé zátiší, říkal, že je to vlastně abstraktní obraz. Myslel to asi v tom smyslu, že když maluji zátiší z paměti, používám výtvarné formy tak jako abstraktní malíř, který je neváže na již známou, viděnou realitu. Znamená to, že kombinaci prostoru, barvy a tvaru odvozují jen volně z reality, a vytvářejí tak novou kompozici stejně jako abstraktní malíř. Takže v tomto smyslu malují i já abstraktní obrazy. Ale vyloženě v onom smyslu, v jakém se používá označení „abstraktní“, jsem maloval v době, kdy jsem s malováním začínal. Tehdy jsem zkoušel volně malovat všelijaké kompozice abstraktních vzorců.

Ono dělení je samozřejmě trochu školské a slouží spíš základní orientaci.

A především se zde rozdílují už stírají. Jestliže dnes nefigurální malíři tvrdí, že figurální malířství je vyčerpané, tak nepochybně totéž může platit a platí o malířství abstraktním. Takže situace je pro oba směry dost podobná. Pokud se umění ještě dá takhle dělit.

Kde je větší nebezpečí, že umění jako ten bájný Antheus ztratí spojení se zemí a vyústí v manýru, dekoraci, a bude se živit samo sebou? Umění přece pracuje se smyslovými daty, se skutečností, realitou.

Mě to pořád k realitě vrací a stále mám potřebu jí být blízko. Nemám potřebu být malířem, který by byl schopen vyjadřovat se abstraktně. Samozřejmě člověk tímto způsobem může někam dojít. Ale skutečnost a vztahování se k ní, a třeba i její znovu obnovované studium, jsou pro mě pořád důležité postupy.

Když maluješ portréty, tak je maluješ z paměti?

Ne, právě portréty z paměti nedělám, nejde o volné kompozice, ale o konkrétní figury, konkrétní postavy, které dělám s modelem.

Ale něco nevypočitatelného, tajemného je v těch portrétech podobně jako v kompozicích.

Jsem rád, když se tam něco takového dostane, ale to už je opravdu něco mimo mě. Ale je důležité, když se pak ty obrazy vystaví vedle sebe, že to nejsou nějaké dva světy, které by spolu neměly nic společného.

Bystré u Poličky, 8. července 2013.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

Nejde-li vlastní psaní, je lépe mlčet – nebo překládat

Rozhovor s Lenkou Daňhelovou

JOSEF MLEJNEK

S básničkou a překladatelkou LENKOU DAŇHELOVOU jsem se osobně setkal až v tomto roce. Letošní pražský veletrh Svět knihy se nesl ve znamení polské literatury a jeho součástí bylo autorské čtení současného polského básníka Ryszarda Krynického. Kromě ztišeného, ale zřetelného přednesu zaujal čerstvý sedmdesátník podobným výrazem tváře jako Jan Zrzavý, i čepičkou, jakou nosíval český malíř. Z českých překladů Krynického úsporných gnómických veršů, které na večeru souběžně zazněly, mne nejvíc zaujaly překlady Lenky Daňhelové – v jejím přetlumočení nedávno vyšla Krynického kniha *Magnetický bod*. Záhy nato jsme se s básničkou setkali v Krakově na třetím Světovém kongresu překladatelů z polštiny. To už jsem také stačil zjistit, že sama píše velice osobitou poezii. Do roku 2004 žila v Bruntále – máme v tamním širším kulturním okolí řadu společných přátel: Annu Zonovou v Moravském Berouně, Luboše Dostála v Horní Loděnici, Jindřicha Štreita na Sovinci a další. To jen usnadnilo naši komunikaci. V červenci jsem ji navštívil v „českém“ Berouně, kde žije se svým mužem, slovinským slavistou Petrem Kuharem. Pořádají tu od roku 2008 pravidelně básnický festival Stranou – evropští básníci naživo a právě jim vyšla obsáhlá antologie současné slovinské poezie *Padesáti hlasy hovořím / S petdesetimi glasovi govorim*. (jfm)

Jak ses vlastně přesadila z Bruntálu do Berouna?

V Bruntále bylo strašně těžké se uživit, nebylo možné získat zde práci. Pracovala jsem většinou doma, na pár dní v měsíci dojížděla do Ostravy. Jenže časem bylo stále obtížnější shánět peníze na ekologické projekty, přála jsem si dělat něco, co by mělo smysl. Bylo mi jasné, že se asi budu muset přesunout do Prahy, protože nikde jinde se nejspíš člověk nemůže uživit tak, aby nejen vyšel, ale také poplatil své dluhy. Chvilí ten přesun trval a byl dost bolestný a krkolomný, ale nakonec se ukázalo, že jiná možnost opravdu není. Takže jsem hledala, hledala a v duchu si přála, aby to nebyla Praha. A objevila jsem Beroun. Našla jsem tady levný podnám, dům se zahradou.

Je to právě tento dům?

Ano, přesně to, co tu vidíš. A pak jsem si našla v Praze práci.

Práci jakou?

Práci úplně mimo to, co mě baví.

A jak ses od práce kvůli výdělku osvobodila k tomu, co tě baví?

Pracovala jsem pro společnost, která prodává bazény a zastřešení do zahraničí. Pro francouzský, italský a polský trh. Měla jsem tam možnost udržovat si aktivní znalost jazyků, a to se také počítá. Nějaký čas jsem tam vydržela, ale pak jsem si začala pohrávat s myšlenkou, že bych se mohla pokusit se uživit překládáním.

To jsi dělala technické překlady?

A také vedla obchodní korespondenci. A k tomu jsem tlumočila.

Kdy přesně to bylo?

V letech 2005 až 2007. Z firmy jsem nakonec odešla a pokoušela jsem se uživit normálními, tedy literárními

mi překlady. S polskými přáteli jsme rozjížděli projekt časopisu a básnických setkání *Pobocza* a doufali jsme, že na něj získáme evropské peníze, což se nám bohužel nepodařilo.

A překládání?

Brzy jsem se přesvědčila o tom, jak to v překladatelském světě popravdě vypadá. Autoři dostávají honoráře s obrovským zpožděním, pokud vůbec nějaké dostanou. Navíc není vůbec jednoduché najít nakladatele. Pracovala jsem hodně usilovně, ale téměř s nulovým výsledkem. A když jsem zjistila, že to nepůjde, našla jsem si práci v SAPu. Šla jsem tam a vůbec netušila, co to obnáší a že vedle toho „mého“ světa může existovat ještě něco takového.

A co to obnáší?

Jde o servisní organizaci společností pro informační technologie SAP, které jsou rozesety po celém světě. Pracuji v ní už pět let.

Zabere ti hodně času pracovat pro obživu?

Moje výhoda spočívá v tom, že po skončení práce mohu všechno nechat na pomyslném pracovním stole. Neprolíná se s ničím dalším. Jen čas od času. Musím přiznat, že mě tahle práce naučila ohromné disciplíně. Víím, že musím osm a půl hodiny pracovat a teprve potom mám volný čas – když chci, aby se mi do něj vešlo i čtení, překládání a vlastní tvorba, musím si ho velmi dobře zorganizovat. Protože to nechci dělat na úkor osobního života.

Pracuješ přes počítač a můžeš být přítom doma?

Teď už jsem s prací povětšinou doma. Ale dříve jsem každý den odcházela na osmou hodinu pracovat. Jsem skřivan a těžko se mi pracuje v noci, proto jsem chodila ráno do práce co nejdřív, abych měla z toho dne co nejvíc na vlastní práci.

Jak ses dostala k překládání literatury?

Musím říct, že mě cizí jazyky odpočátku přímo provokovaly a cítila jsem velice silnou potřebu zprostředkovat ostatním, co jsem v nich přečetla. Docela záhy jsem zjistila, že jde asi o nějaký dar, kterého se nedostává úplně všem, že mi jazyky nějak zázračně jdou – a hlavně, že

mě baví. Měla jsem moc ráda ruštinu, ačkoli ji všichni kolem mě nenáviděli. Ráda jsem si v ní četla, ale to jsem byla ještě příliš mladá na to, abych z ní překládala.

A jak ses dostala k polštině?

Žila jsem ve městě na hranici s Polskem a myslela jsem si, že polsky umím a rozumím. Ale když jsem před nějakými deseti lety přijela na básnický festival do polské Ratiboře, zjistila jsem, že polsky sice rozumím, ale nejsem schopna se domluvit. To byl první impuls k tomu, abych se do polského jazyka ponořila. Tam jsem se poprvé setkala s poezií Ryszarda Krynického. Brzy jsem byla pozvána na další polský festival, do Więcorku u Bydhoště. A ředitel festivalu Paweł Szydeł přišel s nápadem, že by časopis, který vydávají, mohl vycházet ve více jazykových verzích. A že bychom mohli začít českou verzí. A nabídl mi, abych dělala redaktorku.

Nezalekla ses toho?

Namítla jsem, že neumím dobře polsky. Ale líbilo se mi to, samí výborní autoři, skvělý projekt, nové možnosti, které přináší internet. Tímto začalo mé velice intenzivní období studia polštiny. Začala jsem spolupracovat s tím časopisem, a postupně jsem se pustila také do překládání básní Franciszka Kameckého a později i Ryszarda Krynického.

To je podle všeho tvůj osudový autor. Kdy jste se sblížili?

Když jsem v roce 2007 byla v Krakově na stipendiu, překládala jsem právě jeho výbor *Magnetický bod*. Chodila jsem tehdy za ním konzultovat různá překladatelská řešení, zda všemu dobře rozumím a tak. Sedávali jsme u něj a vše spolu důkladně probírali. Často jsem zjistila, že to, na co jsem se ptala, zas tak velký problém nebyl, ovšem během těch debat se najednou objevil jiný oříšek tam, kde mi původně bylo všechno jasné. Krynicki zachází se slovy až s pedantskou umanutostí, zkoumá řeč až na samou hranici její sdělnosti. A to s sebou mimo jiné nese také četné aluze a odkazy, které vycházejí z jiného kulturního prostředí. Sám je také překladatelem, do polštiny přeložil třeba Paula Celana. Na jednom našem setkání mi dal knížku Stanisława Barańczaka *Ocalone w tłumaczeniu (Zachráněno v překladu)*. Je to skvělá kniha, ale obávám se, že nepřeložitelná. Může fungovat

pouze v polském prostředí. Ale některé části by určitě za překlad stály. Jsou tam dokonce i překladatelská cvičení. Dočista mě to vtáhlo. Ale překládání je opravdu specifický žánr: byla jsem na jednu stranu hluboce pohroužena do básní Krynického a přemítala, jak je co nejlépe převést do češtiny, a přitom jsem se často nedokázala jednoduše vymáčkout, když jsme o textech diskutovali. Ztratila jsem schopnost mluvit. Cítila jsem ty básně, jen o tom nebylo možné podat žádnou zprávu. Možná to bylo tím soustředěním na překlad do mého mateřského jazyka... , nevím. První dny si o mně Krynicki musel myslet, že jsem úplně blbá, nebyla jsem schopna ze sebe vysoukat kloudnou větu. Bylo to stejné, jako kdyby člověku fungovala jiná část mozku a určité spoje přestávaly spínat právě ve chvíli, když máš začít mluvit.

Zůstáváte stále v kontaktu?

V kontaktu jsme, ale moc často spolu nekomunikujeme. Přesněji, on nekomunikuje elektronicky, neposílá maily. Ale byl u nás několikrát na čtení, byl hostem na našem festivalu Stranou, takže jsme se během těch setkání snad i spřátelili. Mně je velice blízky, s jeho poezií jsem žila několik let. Ale já pro něj můžu být v podstatě cizí element, který se odkudsi vzal. O čem si spolu můžeme povídat? Měla jsem a mám jeho básně plnou hlavu, chodila jsem s nimi jíst i spát, zabývala jsem se jimi v podstatě nepřetržitě, ale on to neví. Asi tuší, jaké to je, sám je přece překladatel – ale pokud jde o jeho texty, nemůže poznat, jak hlubokou spřízněnost s ním jeho překladatel prožívá. Je to něco jako platonická láska.

Lenka Daňhelová s manželem Petřem Kuharem.

Ale myslím, že toto platí obecně – autor opravdu nemusí vůbec tušit, nakolik hluboce s jeho poezií souzní.

A právě překladatel nebude asi ten typ, který by byl schopen autorovi toto všechno vypovědět. Dvěma větami mu sdělit, jak je pro něj důležitý. A kdyby toho byl i schopen, tak nevím, jestli by autor tomu uvěřil. Má vůči překladateli určitý distanc, jako vůči každému člověku, který se objeví a začne do něj hučet, jak jeho poezie... blebleble. Ale jak se postupně více poznáváte, nějaký vztah mezi vámi začíná vznikat. Ale opravdu nevím, mohu-li říct, že z Krynického strany je to přátelství.

Vnímá tě také jako básnířku, nebo jenom jako „svou“ překladatelku?

Možná mě vnímá jako básnířku, nevím. Snad tomu napomohl i způsob čtení jeho básní, protože jsem je také představovala v rozhlase, přes Miloše Doležala na Vltavě. Ale nejsem si vůbec jistá, že mé básně zná. Nedávno jsem mu dala svou sbírku *Její bolest*, protože i pro člověka, který česky neumí, je tam grafika Adrieny Šimotové a celá knížka je krásně vypravená, ale nevím, nakolik rozuměl.

Jsou básníci natolik do sebe zahledění, vhloubení, že ty druhé nevnímají. Miłosz se přece přímo trápil svou jakousi chladností, odstupem.

Nemyslím, že by tohle byl zrovna Krynického případ. Je velice otevřený a vnímavý, k druhým autorům přistupuje s pokorou. Sám jsi ale v Krakově viděl, jak by nejrady nebyl na semináři, kde se pitvají jeho básně a její oslavné ódy na jeho tvorbu.

On asi neumí česky?

Když se mluví pomalu, česky rozumí. Představovala jsem ho před dvěma lety v Ostravě a vyprávěla, jak jsem si za úplně poslední peníze koupila v Ratiboři jeho knížku *Magnetický bod*. Předtím jsem slyšela básně, a byly pro mě natolik uhrančivé, že jsem si ji prostě musela pořídit. V té době se mi moc líbila haiku, sama jsem haiku psala; a on tam četl básně věnované Kobajašimu Issovi a další věci ze svého minimalistického méněmluvného období. Moc se mi to líbilo, a když jsem viděla, že tam mezi jinými nabízejí tuto jeho knihu k prodeji, poslední

výtiskl, vydala jsem poslední svoje peníze a koupila si ji. Zbylo mi strašně málo. Akorát na boršč.

Ale polský barszcz je něco trochu jiného než ruský boršč.

No právě, myslela jsem si, že bude plný masa, červené řepy a zelí, ale šlo jen o čirý vývar. Zbylo nám ještě na kávu, abych nepřeháněla. O ten boršč a kávu jsme se podělili s jedním kolegou, nachladila jsem se, protože byla pěkná kosa, ale trofej jsem si vezla domů. Ryszard Krynicki tomu, co jsem vyprávěla, rozuměl a řekl, že kdyby to býval věděl, tak by mi svou knihu daroval a já bych tam nemusela hladovět. Odpověděla jsem mu, že jsem vůbec netušila, že jeho knížku jednou přeložím. Tehdy jsem si strašně přála, abych byla schopna ji aspoň přeložit.

Co tě přimělo k tomu, že jsi začala sama psát?

Psát jsem začala velice brzy. Jako malá jsem četla různé kovbojky, milovala jsem knihy E. Štorcha a E. T. Setona, a už tehdy jsem si usmyslela, že budu spisovatelkou. Připadlo mi to jako danost, jako bych to věděla předem: až já budu velká, budu spisovatelka. Nedokázala jsem si představit, jak by vše fungovalo, jen jsem měla tuhle jistotu. Několikrát jsem také – ještě jako dítě – začala psát román, ale šlo pochopitelně jen o přepisování něčeho, co mě zaujalo. Někdy mi to vydrželo dost dlouho, ale když jsem si po letech po sobě své spisování znovu přečetla, bylo to dost příšerné. A s básněmi to dopadlo podobně. Kromě toho jsem ale také malovala, chuť věnovat se výtvarnému umění dlouhou dobu velmi převažovala. Poslední obraz jsem ostatně namalovala někdy před pěti šesti lety. Malovala bych dále, ale literární svět mě natolik pohltil, že malování posléze nějak usnulo na vedlejší koleji.

Kde by ses cítila být více doma?

To se dá těžko povědět. Spíš se u mě jedno s druhým doplňuje. Ale pokud jde o řemeslnou způsobilost, tak tím, že se psaní a překládání věnuji tak dlouho a tak intenzivně, cítím se samozřejmě být zdatnější v psaní. Ale neberu věci tak, že bych zcela přestala malovat, mám za to, že jde jen o přestávku. Dřív jsem na tom byla tak, že když jsem nemohla psát, tak jsem malovala. Když jsem nemohla malovat, tak jsem překládala, atd. Ale překládá-

ní nakonec masivně převážilo. Bylo ho najednou hrozně moc a já stále objevovala, co všechno bych ještě chtěla přeložit – a malování se mi už časově nikam nevešlo.

A jak ses konkrétně dostala k psaní poezie?

To se dá těžko zpětně určit, psala jsem pořád, ale nikdy jsem si nepředstavovala, že mé psaní má takovou cenu, abych se s ním někam hrnula. Až když se objevil doцент Libor Martinek z Opavy. Uvědomila jsem si smysl a cenu vlastního psaní, když mě pozval do Opavy na sérii literárních čtení, které vyvrcholilo tím zmíněným festivalem v Ratiboři.

Kdy to asi tak bylo?

Někdy kolem roku 2003, ale psala jsem samozřejmě už dřív, střídavě poezii i prózu. Myslím si, že nešlo o prózu románovou, jen o útržkovité psaní, o prostřihávané filmové obrazy, z nichž se poskládá děj. Když to posléze vyšlo, nebyl to nijak neobvyklý postup, nebylo to tak originální, jak jsem si myslela, když jsem to psala.

Kdy a kde ti vyšly první básně?

Něco mi vydali v Hostinci *Hosta*, krátkou povzbudivou recenzi o mých básních tehdy napsal Vít Slíva. Ale ještě hodně předtím, v roce 1992, jsem byla oslovena, abych obeslala nějakou okresní literární soutěž; tehdy tam básně hodnotil Vladimír Justl, a ani u něj jsem nedopadla špatně, označil mě za zřejmý básnický talent. To mě moc potěšilo, přestože jsem původně odeslala básně a na celou věc zapoměla. Básně mi pak vycházely v různých almanaších, z nich se zřejmě také Libor Martinek dozvěděl, že píšu. Dlouho ale to mé psaní vznikalo nějak mimoděk, mimochodem. Ale určité sebe-vědomí, odvaha, se ve mně postupně prohlubovalo. Souvisí to také s tím malováním, které mi tehdy vyplňovalo veškerý můj čas. Vzpomínám si, že Luboš Dostál jednou přišel na návštěvu a díval se na mé obrazy. V té době jsem trochu koketovala s naivním uměním. Už mě to pokušení opouštělo, ale ještě jsem v něm vězela. Luboš se tehdy vyjádřil tak, že se mu mé malování líbí proto, že je autentické. A tehdy jsem si řekla, že jde o hlavní měřítko tvorby: aby byla *autentická*. Vyjádřil se velice přesně, a pro mě to bylo v tu chvíli moc důležité. A začala jsem se sama sebe ptát, jaký význam pro mě má mé psaní.

Kdy to bylo?

Někdy v roce 1996 nebo 1997. Uvědomila jsem si, jak je důležité raději mlčet, když psaní nejde. A když jde, jak je neméně důležité nekazit psané tím, že si vymýšlíme a přikrašlujeme je.

Pišící lidé to dělají z obavy, neboť jim to, co mají skutečně k povězení, připadá moc obyčejné. A často tím všechno definitivně pohřbí. Přitom je to jednoduché i tady: nebát se a nelhat.

Lež je snadno odhalitelná. Tenhle přístup je mi v tvorbě obecně blízký. I z tohoto důvodu pro mě znamenal velký objev Ryszard Krynicki.

A kdo tě probudil z českých básníků?

Četla jsem a čtu moc, a nedokážu to takhle spatřit, ale na cestě k vlastnímu psaní byl pro mne důležitý Jaroslav Dostál. On je zetěm Josefa Čapka, kromě psaní také maluje. Poznala jsem ho zásluhou Jindřicha Štreita, uspořádal mu výstavu obrazů, a tím ho vůbec poprvé představil jako umělce. Nevzpomenu si už, kde to bylo, nejspíš přímo v Bruntále. Tam jsme se seznámili. Jiří Opelík připravil výbor jeho básní, protože chtěl dát svým dětem k narozeninám ucelenou sbírku. V jeho básních není ani slovo navíc. Jsou výsledkem jeho životní cesty a zrcadlí se v nich to, čeho v životě dosáhl, myslím teď na duchovní statky nebo na moudrost a zkušenost. A přitom jsou krásné. Vliv na mě měl Zdeněk Rotrekl, Jiří Kolář, ještě někteří další, ale je strašně těžké říct, co přesně to u nich bylo, v čem a proč setkání s nimi, s jejich dílem, bylo pro mě osudové.

Bylo by možné přehlédnout Violu Fischerovou?

U ní jsem měla pocit přímo pokrevní spřízněnosti. S její poezií jsme se setkala až v době, kdy jsem – těžko říci, že už našla svůj výraz, ale kdy jsem si už začala být jistá tím, kudy se má moje další tvorba ubírat, už jsem přestala být tak ukrutně bezradná. A pak jsem se setkala s její poezií, a to bylo úplně uhranutí. Uvědomovala jsem si, že cítíme stejně a že ona dokáže věci vyjadřovat neuvěřitelným způsobem. Že má mimořádný dar přenosu – myšlenek, obrazů – z toho jiného světa. Nebylo tam žádné místo pro závist, protože to bylo pro mě opravdu tak vysoko, dočista mi učarovala. Nebyly to

všechny její básně, ale něco jsem si z nich vybrala, a to ve mně rezonovalo tak, že jsem to přijala za své a nějak to se mnou šlo dál. Takových autorů v sobě člověk nosí víc. Poslední léta, co se zabývám polskou poezií, se setkávám s autory, kteří vyjádří v jedné básni něco, co se sama pokouším ze sebe vydobýt léta. Nějakým způsobem pojmut a pojmenovat.

Některé věci v sobě člověk nosí i deset dvacet let, než přijde ten pravý impuls. A kdo tě oslovil z polských básníků, pomíneme-li Krynického?

Moc pro mě znamenali Tadeusz Różewicz nebo Czesław Miłosz, ten byl pro mě podobně osudový jako Ryszard Krynicki. Ale ještě před Miłoszem to byl Zbigniew Herbert.

Koho jsi z polštiny přeložila kromě Krynického?

Knihu Franciszka Kameckého *Nářek kněze*, to je první přeložená sbírka, která mi vyšla. Na vydání čeká obrovský výbor z poezie Franciszka Nastulczyka. A potom prózu, ve stejném roce jako Krynicki vyšel také *Traktát o louskání fazolí* od Wiesława Myśliwského. Tam jsem taky s autorem „žila“ několik let – aniž by to tušil.

Čím tě zaujal Franciszek Kamecki?

Pro mě bylo velice zajímavé, jak je jako kněz nesmírně civilní a že si klade otázky jako normální člověk.

Asi jsi čekala nějaké blásání, moralizování?

To mohlo být, takových autorů je v Polsku spousta. Ale Kamecki je krásný člověk, skvělý básník. Jen je důležité z jeho básní vybírat, ale to snad platí u každého autora.

Kdy kniha vyšla?

V roce 2007 v nakladatelství H+H, byla u ní pečlivá redakce Jany Šipkové, takže jsem se jako překladatelka hodně naučila. Pak jsem přeložila Genowefu Jakubowskou-Fijałkowskou, výbor *Něžný muž*, vydalo ji předloni nakladatelství Protimluc v Ostravě.

Jaká je, autorka?

Ostrá, tvrdá ženská, v životě i v poezii. Přitom je zranitelná a křehká, stejně tak její poezie. Samý protimluc. Je málomluvná, velice přímočará a zraňující.

Překládáš i slovinskou poezii, koho teď?

Básnířku Stanku Hrasteljovou, ale v tomto případě jde o román, jmenuje se *Hraní*. Překlad mám hotový, dočišťuji ho.

Slovinština pro tebe asi bude srdeční záležitostí?

V roce 2007 mě pozvali hoši ze slovinského Velenje na festival Lirikon-fest, abychom tam představili projekt Pobocza, protože jsme chtěli blíž spolupracovat a posléze vydávat i slovinskou verzi. Když jsem se tam ocitla, nikomu jsem nerozuměla a říkala si, tak tohle je jazyk, kterému nemůžu nikdy rozumět.

I když máš talent, tak ti trvá nejmíň týden, než se rozkoukáš.

Ale já se neměla čeho chytit. Připadalo mi, že slovinština má v sobě něco z italštiny, že v ní přímo slyším italská slova, rytmus, ale zároveň byl cítit slovanský základ. A když už se zdálo, že něčemu rozumím, ukázalo se, že jde nakonec o něco jiného, takže to bylo těžké. A právě ve Velenje jsme se seznámili s Peterem Kuharem, mým mužem. Rok jsme si dopisovali, poznávali se a stali se z nás přátelé.

V jakém jste si dopisovali jazyce?

Česky, Peter studoval slavistiku v Lublani a byl nějakou dobu na letní škole v Bratislavě. Postupně jsme se sblížili a začali jsme spolu žít. Má rozsáhlou rodinu – začali jsme spolu jezdit do Slovinska, takže jsem poměrně rychle začala ten jazyk vnímat jinak a začala se ho učit. Jazyk je to krásný. Získala jsem vlastně znalost dvou jazyků najednou, protože Peter je ze Zamuří, slovinsky Prekmurje, to je oblast za řekou Mura, hovoří tam dialektem, který se od spisovné slovinštiny dost liší. Ale když si nevíme rady s nějakým slovíčkem, často nám pomůže právě nářečí.

Jaký je tvůj základní dojem ze slovinské poezie? Nejen z básní, ale i z lidí kolem?

Hlavně je to neuvěřitelná pestrost. Mnoho let se ve Slovinsku věnovala poezii spousta pozornosti, a je to znát. Je tady velké množství kvalitních literárních časopisů, festivalů, autorských čtení a dalších akcí, a přitom je to přirozená součást života tamních lidí. Poezie tu není

vnímána jako něco na okraji. A jde opravdu o nesmírně živou a mnohotvárnou moderní poezii. Básníci mají ohromný rozhled, jsou vzdělaní, mají přehled o tom, co se děje ve světě.

A patrně o sobě navzájem i vědí.

A ovlivňují se. To není, že by od sebe opisovali. Když budeš jezdit na různá zahraniční setkání, také tě to ovlivní; to samozřejmě neznamená, že budeš psát jako někdo, kdo tě tam oslnil.

U nás o sobě navzájem víme mnohem méně než básníci nejen ve srovnání s námi v malém Slovinsku, ale také v nepoměrně větším Polsku. A vůbec neuvažují o tom, jak se od sebe vzdálily České země a Slovensko – za těch dvacet let jako dvě kry na moři.

Co jsme zažili teď v červnu v Krakově, je něco, co se nám tady hned tak nepoštěstí. Myslím to zjištění, jak si země a její kulturní obec vůbec váží překladatelů. Cení si toho, že někdo šíří věhlas kultury země za jejími hranicemi. Ve Slovinsku je tomu podobně, ale u nás to vůbec nefunguje. Tady najdeš jméno překladatele někde v tiráži malým písmem, přitom je to člověk, který ti přináší důležitou zprávu z jiného světa. Ve Slovinsku je jeho jméno uvedeno na obálce. Pod názvem autora a jeho díla je uvedeno také jméno překladatele. Neříkám to z marnivosti nebo ublíženosti, nejde přece o slávu, je to taky překladatelova ohromná zodpovědnost, jde se svou kůží na trh. A přesto se v novinách a distributorských anotacích zhusta vůbec nedočteš, kdo knihu překládal.

Jak dlouho jste pracovali na antologii Padesáti hlasy hovořím? Jde o ucelený obraz?

Snažili jsme se s Petrem zachytit a zprostředkovat pestrost a různorodost současné slovinské básnické scény. Pracovali jsme na ní několik let, se skutečně jasným cílem tři roky. Poslední rok byl ovšem nejnáročnější, neustále jsme se probírali přeloženými básněmi, vybírali, vyřazovali, nahrazovali... Usnesli jsme se nakonec na padesáti autorech – ovšem básně dalších padesáti nám leží v šuplíku. Možná se dočkají druhého dílu antologie.

Beroun, 11. července 2013.

Rodinný strom

LENKA DAŇHELOVÁ

LENKA DAŇHELOVÁ (1973 v Krnově) je básnířka, překladatelka a výtvarnice. Vydala dosud tři básnické sbírky: *Neuvrščeno (Nezařazeno, Bělehrad 2009, překlad do srbštiny Biserka Rajčicová)*, *Pozdrav ze Sudet (Praha 2010)*, *Její bolest (Ostrava 2012)*, k vydání je připraven rukopis sbírky *Hořem (2013)*. V roce 2004 jí vyšel román *Cizinci (Praha 2004)*. Překládá především z polštiny a slovinštiny.

Kmeny

Co cítím z pokácených
stromů?
Smrtelnou úzkost,
ne vůni.

Jaké to bude
dříví do krbu.

I místo, kde teď
poražené kmeny
leží,
tu bolest uchová
v paměti.

Jaké to bude
z nich
teplo.

Lenka Daňhelová.

Tíha hoře

Ten zimní temný pramen
bolesti, ten sten, co nijak
nemůže se vydrat ven.

A drzá zeleň luk, modrá
čern smrků kolem nich,
výtrysk nezastavitelného
života,
tak v nesouladu s tíhou
mého hoře.

Břichaté, olovené mraky
nesou můj déšť.

Černý kout

V srdci mi navždy něco
zčernalo, nějaký
kout, který do té doby zářil
barvami, ztmavl, zešedl a navždy
umkl, jeho píseň už
tělem mi nezní.
Nehraje žádnou roli, jak je to
dlouho, čas tady neplatí.

První krok do prázdnoty
odřeže v nás kus života,
aby ji nakrmil, nenasytnou,
bezednou.

Její chlad
umrtví všechno živé,
a až mráz odejde, jen část
výhonků se znovu
zvedne k nebi.
S věčnou tmou
v paměti vepsanou.

Hořem

Hořem svým
prokousávám se jak myš
zdivem v tušení něčeho
lepšího než chlad a
hlad, jak strakapoud
proklovávající se k
tlustému červu pod
kůrou, jak čmelák
pokoušející se
proniknout k nektaru
ukrytém v
květu dymnivky.

Co čeká mě
na konci té strastné
cesty, odměna,
nebo past? Jiné teď,
nebo jen
navždy tenkrát?

K ničemu lepšímu
než k pochybnostem
jsi nás, Pane, nestvořil?

Pavučiny

Tehdy jsi přijela jen jedinkrát,
a hned si všimla pavučin,
které nás oplétaly. A začala je
ze všech koutů vymetat. Bylas
tu krátce, nestihla sis všimnout,
že pod koštětem vzápětí vyrůstají
další.

Měla jsi vůli, ořechy
a strach. Zнала jsi
bezmoc hmyzu,
hladovým pavoukem
do smrtícího
kokonu vpředěného.

Vůbec jsem nevěděla

Na Bílou sobotu les mě
k sobě nechtěl
pustit,
jen seď a pozoruj jemný
déšť, mlhu na kopcích,
slibuje letní hojnost, ale

copak to jde, když
venku život nový ze starého
raší, ztěžklé nohy, dech vždy
kus pozadu za tělem a pak

nahoře –
jen pro mě se nebe
otevře, jas ostrý mlhu rozzáří
a vše je rázem skutečně
bílé.

Vůbec jsem
nevěděla, jak často s
tebou mluvím, dokud jsi
neodešla navždy do
svého neslyším.

Vytráčení podoby

Vidím tě ve všech tvých
podobách a pohybech
zároveň, všechna
léta a pocity
zrcadlí se ti ve tváři
naráz.
To těkání zachytí
jen šmouha,
a v té je vše.

Vidím tě, jaká jsi
nikdy nebyla, neboť
obvykle dokážeme
vnímat jen teď a
tady; zbytek je jenom
zkreslování, touha vidět
své.

A přece,
skutečnější než nyní
jsi nikdy nebyla. Vidím
tě poprvé i se svou
láskou k tobě,
poprvé skrze ni
vidím tě jasně.

* * *

Jahody dozrávají, ty
lesní, které jsi
měla nejraději, a svět na
pasece poprvé bez tvé
věčné úzkosti.
A tady stále
zůstává vůně, chuť a
stesk.

Odchod

Loučila ses se všemi malými
dětmi, s tím, co bude, ses
loučila, na mě už jsi
nepohlédla, zdálo se mi tehdy,
že v tvé tváři vidím stud.
Odpust', už nenastoupím, řekla jsi,
když jsem tě přinutila
promluvit.
Scházelas dolů,
k betonovému dnu
ulice, nás odvážel autobus
odtud pryč.
Tak neokázale jsi
odešla. Kde se tedy
všechna ta bolest vzala?

Vzkaz do Krakova

Tvé hoře mě
rozechvělo
jak okenní tabuli
tlaková vlna
za vlakem,
co právě projel.
Nevěděla jsem,
že můj právě přijíždí,
že houká za ohybem...

Teď vím, jaké to je,
když zbývá už jen
beznadějně toužit
pohládit čelo –
nic než tohle:
ještě živé.

Rodinný strom

Nesu tvůj strach,
znám ho,
ze všech sil snažím se
přerušit řetěz
ve strašném
úděsu z toho,
že se přetrhne.
Znám tvoji úzkost.
Každý den
hledám způsob,
jak s ní žít.

Podruhé

Otevřít víko nesmíme.
Přešlapujeme,
přemýšlíme, jak se
postavit – bokem či zády.
Čelem nás bolest roztrhne.
Východ tu není.
Jen tvrdé naleštěné dřevo,
kolem tajemství.

* * *

Zmrzlá růže
kráší stůl.
Chladně
a dokonale
nevoní.
Otevírá se
v pomalém
příslibu krásy.
Kdo přísahal tu
na její život?

Obilí

Obilí před bouří sklidit
nestihnou. Aspoň si
sedne zvířený prach.
Děšť všechna ta semena
a plody požene před sebou
a nahrne nám podzim
k zápraží.
S každým novým ránem
nám kousek síly ukradne,
aby s ní noci nastavil.

Z rukopisu sbírky *Hořem*.

Nebylo tam vůbec nic ... nejkrásnější místo světa

Bohuslav Reynek ve Francii

LUCIE TUČKOVÁ

Počátek příběhu je dobře známý: rok po tom, co ve Francii vyšla básnická prvotina Suzanne Renaudové v regionálním nakladatelství Pigeonnier, se o autorizaci k převodu veršů až z Československa v červnu 1923 hlásí mladý překladatel a básník Bohuslav Reynek. Ten se také téhož roku vydává do Francie, v říjnu se cestou z pouti na La Salettu zastaví i v blízkém Grenoblu, aby se s básníčkou seznámil. Po dalších třech letech, 13. března 1926, budou v kostele svatého Josefa v Grenoblu oddáni, na líbánky odjedou na jih Francie na Zlaté ostrovy a do klimatických lázní Hyères s kasíny a promenádami, které lemují vzrostlé palmy. Zde je šťastná mladá paní, nikoli však Bohuslav – ten ovšem cestou z Grenoblu ke Středozemnímu moři a zpět do Suzannina kraje Dauphiné uvidí poprvé v životě Horní Provence. Vlastně ji spíš jen zahlédne z vlaku, nasaje její vůni při čekání na přestupy a jednom noclehu. Jako se do ženy zamiloval při prvním shledání – jeho planoucích očí si tehdy všimla Suzannina maminka – tak v něm nyní žhne i láska k místům, která tehdy ještě návštěvníky téměř nepřitahují.

Mezi Grenoblem a Petrkovem

Konec jara a léto po svatbě Bohuslav se ženou tráví v Petrkově. Suzanne prochází jedním z největších otřesů ve svém životě. Uvyklá městu, společenskému ruchu a hovorům s přáteli o poezii i její milované hudbě, se ocitla na vesnici. Nikdo, kromě jejího muže, neumí slovo francouzsky. Bohuslav navíc nevyhledává časté návštěvy. A přece Suzanne do vysočinské půdy postupně zapustí kořínky, zpočátku křehké, nesmělé, později již pevnější. Pomůže jí stará zahrada, kterou si brzy oblíbí a ve které se postupně seznámí s těmi, kdo ji budou v Československu věrně podporovat. Od počátku je smloueno, že chladnou část roku budou trávit v mírnějším grenobelském podnebí.

S podzimem 1926 začíná deset let života mezi Francií a Československem. Zdaleka však nebude jen ve znamení střídání radosti ze shledání a po půlroční lhůtě stesku při odjezdu z jedné nebo druhé země. Suzanne i Bohuslav se dostanou do inspirativního prostředí, které by jinak zblízka nikdy nepoznali, a to přinese nesmírné obohacení nejen pro jejich uměleckou

tvorbu. Naleznou pevné přátelské vazby a objeví místa, která se stanou bytostnou součástí jejich vnitřního světa. Smutek po domově se v nich nepřestane ozývat, nejednou každý zažije temné týdny i měsíce, tím spíš, že jsou oba tak pevně vsazení do své výchozí krajiny. Ale o to mocněji je dokáže protnout intenzivní souznění s címsi novým a nedoufaným, jako by se jim za věrné vzájemné doprovázení dostávaly v zemi, kde jsou hosty, nečekané odměny.

První týdny po přesunu do Grenoblu Bohuslav propadá stesku. Nezajímá se ani o četbu, Suzanne mu bez úspěchu přináší do pokoje nové a nové knihy a literární revue. Šok z přesazení – a zřejmě i z vize, že se do Petrkova dlouho nepodívá – ale pomalu nahradí hledání míst, ve kterých by se cítil dobře. Stačí přejít ulici Lesdiguières od čísla 9, ve kterém bydlí, maje za sousedy architekty a bankovní úředníky, a ocitá se na druhé straně, mezi obyčejnými krámkami. Pozoruje pokradmu starou květinářku. Pokaždé si přivstane, aby nepropásl rozvážení mléka. Objevuje i skromnou botanickou zahradu, kde nemusí nikoho zrána potkat, a smetiště Poizat. Suzanne mu také ukazuje Vaulnaveys

en Haut a Saint Martin d'Uriage, svá oblíbená zákoutí v horách, přitom na dosah tramvajového spojení z Grenoble. St. Martin je místem, kam se již tehdy jezdilo na zotavenou, přiléhají k němu i lázně, Bohuslav je viděl již při námluvách, tehdy ani nyní z něj není nadšen. Vaulnaveys ale působí úplně obyčejně. Prochodí zde široké okolí a začne intenzivně malovat.

V únoru 1927 se vydává se ženou na několik dní do Provence, do Camargue, bažinatého kraje, přiléhajícího jedním cípem k moři. Cestou si vymění zastávku v Arles, kam se ještě několikrát v budoucnu vrátí, okouzlen neopakovatelnou atmosférou: město s desítkou římských památek i středověkých domů s barevnou fasádou, mezi kterými běhají kočky a děti, po nábreží korzují cikánské páry ve strakatých šatech, cestou od kláštera svatého Trofima lákají levné hospůdky s výbornou kuchyní. Další zastávkou jsou Aigues Mortes a Saintes-Maries de la mer, kam ho, stejně jako do Arles, přitahují stopy Vincenta van Gogha (který sem jako do jediného přímořského města jižní Francie přijel na pět dní malovat v červnu 1888). Cestou se strhne bouře, která ještě umocní sílu dojmu ze Saintes-Maries. Místa, ve kterých van Gogh v Provence tvořil, bude i později Bohuslav s nadšením vyhledávat. Vrací se tím i trochu do dob raného mládí: na jaře 1912 se vypravil na první delší cestu do Francie po stezkách Paula Gauguina do Bretaně.

Zbylé dny v Grenoble překlenu Bohuslav díky práci – zvláště jej těší převod Valéryho *Palmy*¹: „*Překládám Valéryho velice rád, chvíle, kdy jsem jej překládal, byly z nejkrásnějších minulé zimy.*“² Co si na Valérym cení nejvíce, vysvítá z postřehu nad fotografií: „*Tvář jako by byla modelována bolestí a nadlidským úsilím ducha.*“³ Tvorba, která je na prvním místě v lidském životě. Umělec se jí musí odevzdat cele, bez zákrytu, bez pomýšlení na vydělení osobního a uměleckého života – vědomí, které Bohuslava od tvůrčích počátků provází.

Po Velikonocích 1927 se ale již nemůže dočkat Petrková, odjíždí domů napřed, Suzanne se se svým krajem rozloučí až po polovině května. Ještě ale může ubezpečit o úspěchu jeho výtvarných prací: „*Dobře jsi udělal, že jsi napsal Ducultitovi*⁴, *nepřímo jsem se dozvěděla, že o Tobě vyprávěl svým přátelům a jeden z nich, malíř, byl zcela unesen Tvým stylem.*“⁵ Bohuslav zatím

na Vysočině kreslí, překládá, kontroluje korektury. V létě, už se ženou, ukazuje pastely z Francie přátelům, kteří přijíždějí na návštěvy – ti budou udiveni, jak prudce se jeho výtvarné nadání přihlásilo o slovo.

Vaulnaveys – Arles – Montmajour

Podzim 1927, přesun do Grenoble. Nové pastely ve Vaulnaveys a – Provence! Avignon, kde se těsně u hradeb pasou stáda ovcí, Arles je odtud jen dvě zastávky vlakem, ze kterého uvidí tarasconský hrad z jedné strany, na druhé Beaucaire. V Arles jej ale nasměrují nikoli do středověkých opevnění, ale silnicí lemovanou platanami k opatství Montmajour. Obr vztyčený nad olivovým hájem Bohuslava uchvátí.

Potom už návrat do Dauphiné, zima ve městě, druhé Vánoce bez Vysočiny, smutek do hloubi duše. Jak prudce zaplavil stesk, přichází odjinud i útěcha. Bohuslav v prosinci 1927 poprvé v životě vystavuje své kresby, účastní se grenobelského salónu, na kterém budou z Československa zastoupeni ještě Kupka, Kars a Kubín. Jeho tvorba se dočkává nadšené odezvy a dopředu se domlouvá výstava další, tentokrát již samostatná.

Benediktinské opatství Montmajour založené v 10. století.

Bez okolků

V lednu 1928 do Grenoble přijede na přednášku Georges Bernanos (jehož román *Pod Sluncem Satanovým* Reynek přeložil). Po přednášce se dávají do řeči a Vlastimil Vokolek si o seznámení v dopisu z 12. ledna přečte prosté konstatování: „*Byli jsme přátelé ve chvíli.*“⁶

Podobně bez okolků naváže Bohuslav také listovní přátelství s básníkem Jeanem Lebrauem. Přizná se mu, že si netroufal žádat o autorizaci pro knihu *Cypřiš a chata*,⁷ a svazek již na jaře 1926 vyšel bez vědomí francouzského nakladatele i autora. Dostává se mu od Lebraua odpovědi, že kdyby se na něj tehdy obrátili, byl by nesmírně rád, že je o překlad jeho veršů ve vzdálené zemi zájem. Vl. Vokolkovi o Lebrauovi píše: „*Je stále v Moux, tam, kde se narodil, když kvetly šafrány*“.⁸ S ním se nikdy manželé Reynkovi nesetkají, pouto se přesto stane silným, přetrvá i za rok 1948.

Na to se těším!

Ve Francii Bohuslav stráví vyjma několika kratších výprav do Petrkova celé roky 1928 a 1929. Čekají totiž rodinu, v červnu se v La Tronche u Grenoblu narodí syn Daniel Václav a o rok později, v červenci 1929, Jiří Michael. S malými dětmi by se přesun nedal hned uskutečnit, navíc mladší syn bude první měsíce nezvykle slabý. Bohuslavovy sny se budou silně upínat k domovu, dva měsíce dopředu popisuje vizi shledání: „...*abychom si pohovořili v té zahradě zalité sluncem – byt to nebyla než zahrada v Petrkově – pro mne je zalita sluncem tolika vzpomínek, že mi na této zemi jako příprava k radostem ráje stačí*“.⁹

Když se domů konečně v srpnu 1928 na dva týdny dostane, zve na návštěvu i Vlastimila Vokolka. Kromě plánů na společně vydávané knihy pomalu domlouvají první Reynkovu výstavu v Československu do Pardu-

Poutní kaple v Provence.

bic.¹⁰ A pod starými stromy petrkovské zahrady Bohuslav sní. Nikoli jen o Vysočině: „*Letos se těším do Provence – La Fontaine mi tam pomůže, doufám*“.¹¹ V listopadu Vl. Vokolkovi upřesní směr plánovaných cest: „*Víte, že v Arles zřizují muzeum van Goghovo v domě, kde bydlíval? Na to se těším!*“¹²

Na podzim 1928 Bohuslav se ženou a synem pobývají ve Vaulnaveys. „*Budu zde hodně malovat a bloudit po lesích*“,¹³ plánuje. Pastely vinic a hor budou rychle přibývat a již v březnu 1929 má výstavu v galerii Saint Louis v Grenoblu. Většina jeho prací bude zamluvena hned první den výstavy, i výtvarná kritika promluví o jeho tvorbě pochvalně. Navazuje zde díky svým pastelům přátelství, milovníci jeho děl se mu sami ozývají. A většinou nacházejí společnou řeč, protože již porozuměli jeho umění. Vědí, že vše strojené a nepřírozené by mu bylo cizí. Bohuslavovi vyhovuje i styl výstavy – obrázky jsou v obyčejných vitrínách, u vernisáže se nekonají žádné proslovy, zkrátka jsou od jistého data díla přístupná publiku. Od nynějška bude v Saint Louis již pravidelně, nejméně jednou do roka, vystavovat. (Pozvánky, které si budou přátelé v Grenoblu schovávat pro jejich půvab, ale nebudou z místní produkce. Poštou je bude dodávat pardubická tiskárna Vl. Vokolka).

To, že z prodeje pastelů jde nečekaný přísun financí, je vítaným vedlejším efektem, nikoli však důvodem, proč Bohuslav tolik ve Francii maluje: „*Překládám teď velmi málo (i když mám kdy), výtvarná vášeň má nyní navrch nad literární – vždycky se to u mě střídá. Musím se Vám pochlubit, že jsem zde našel několik opravdu oddaných přátel a sběratelů pastelů a kreseb, takže mi to přece asi [bude] možné pobýt na jihu na několik dní, po kterém už léta toužím*“,¹⁴ vysvětluje po narození mladšího syna Vlastimilu Vokolkovi.

Inspiraci, kterou mu pobyt na jihu Francie přináší, nechce Bohuslav propást, hledá projekty, ve kterých by mohl svou vášeň pro malování a kreslení tamní krajiny uplatnit. J. V. Pojerovi navrhuje knihu *Šelma z Vaccarès*, napsanou v provenšálsčině: „*Záleží mi na té věci hlavně proto, že jsem Vám pro tu knihu chtěl nabídnout svou malířskou spolupráci. (...) Děj knihy jest umístěn do provenšálské Camargue, kraji, který mne okouznil a kam se jistě vrátím malovat a kreslit. Milerád bych tedy to dílo doprovodil několika celostránkovými kresbami, protože mne ob-*

zvlášť inspirovalo. ¹⁵ A s podobným nadšením pro malování jihu oslovil i Vlastimila Vokolka: „*Měl bych sto chutí dělat ilustrace (krajiny, černé kresby) k některé knize z Provence – bavilo by Vás, abychom to uspořádali spolu?*“ ¹⁶

Až je z toho úzko

Odpovědí na touhu překládat a obrazově doprovázet knihy z Provence je objev tvorby Jeana Giona. V roce 1929 v nakladatelství Grasset vyšel čtyřiatřicetiletému Gionovi první román *Colline (Pahorek)*, se kterým slaví velký úspěch u kritiků i čtenářů. Dokonce si za honorář pořízuje vlastní dům v Manosque – Parais. Vysoké kamenné stavení z osmnáctého století Bohuslav Reynek brzy navštíví.

V listopadu 1929 vyšel v prvním čísle sborníku Henriho Pourrata *Almanach polí* ¹⁷ Gionův text *Pre-ludium Panovo*, který se Bohuslav ihned rozhodne přeložit a doprovodit kresbou, domlouvá se na něm s Janem V. Pojerem, v češtině vyjde na podzim 1930. *Pahorek* s několika ilustracemi a autorovým portrétem domlouvá u Vlastimila Vokolka a žádá jej o pečlivou úpravu, neboť se rýsuje možnost, že by ilustroval napříště i francouzské vydání některé z Gionových knih – a zmiňuje, že se s Gionem osobně seznámili. (Nakonec i *Pahorek* ale vyjde v Brně u J. V. Pojera v září 1932.)

O Jeanu Gionovi a jeho domovském prostředí Bohuslav sděluje Josefu Florianovi: „*Žije v kraji ještě jinak, zapadlém než je Stará Říše, tak krásném a tak opuštěném, že prý se jich tam dost z toho zblázní, nemohou unést tíhu samoty, slunce a větru. Jsou tam jen lesy a pole osázená mandloní, jiný ovocný strom tam nevydrží pro vítr. Viděl jsem to zjara, když ty mandloně odkvétaly, bylo to podivuhodné.*“ ¹⁸ Josef Florian po přečtení další Gionovy knihy, kterou Bohuslav převede do češtiny, napíše: „*K Manosque nemám jiného slova než: překládat! (...) Giono jest úplně zhněten svým krajem. (...) píše o soužitím; jeho dílo je „čirý kon“ (což je pro metafyzika rouhání, u umělce však vrchol), až je z toho úzko.*“ ¹⁹

Adresa: Hôtel Pascal, Manosque

Bohuslav Reynek navštíví Jeana Giona v Manosque zřejmě nejméně třikrát, na jaře 1932 dokonce pobude

na místě čtrnáct dní s celou rodinou. Hodiny zde trávil nejen při malování, ale i dlouhými rozhovory s Gionem, se kterým nacházejí mnoho společných témat a v pravou chvíli se dokáží oba odmlčet a vstřebávat pohledy do krajiny. Bytostná blízkost. Spíš než poznávání, bylo by přesnější: Bohuslavovo rozpomínání. A zatímco s Georgesem Bernanosem si při druhém setkání od seznámení v Grenoblu, na schůzce na La Salettě, již nemají mnoho co říct, v Manosque se cítí být i se všemi svými přirozenou součástí zdejšího světa, jen co odjedou, dozvídají se, jak byli milými návštěvníky, a je znát, že to není společenská fráze. Tak i: „*Zprávy od Vás jsou stejně milé, jako Vy sám, když jste byl v Manosque.*“ ²⁰ A dále, k chystanému českému vydání *Manosque des plateaux* (Vysočin): „*Budu šťastný, když ilustrace uděláte Vy, přinese mi to dvojitý výhodu: výtvarníka, který rozumí mému kraji v souladu s mým srdcem, a milou radost z toho, že Vás na nějaký čas přinutím, abyste mi zůstal nablízku.*“

„Píšte až do svátků na adresu B. R. – Hôtel Pascal – Manosque“ (z dopisu J. V. Pojerovi z 16. března 1932).

V Petrkově se zachovala také jedna podepsaná fotografie Jeana Giona, věnovaná Danielu Reynkovi. Je za ní příběh pro domácnost v Manosque – Parais typický. Danielovi jsou necelé čtyři roky, popichuje ho mladší bratr a přitom na něj z druhé strany doráží pes, kterého se čím dál víc bojí a nechce to dát najevo. Žaludek si ale poručit nedá a on se před všemi nečekaně pozvrací. Bez jediného slova se zvedne Gionova maminka i paní – jedna zavře psa, druhá vytře a hned zase sedí u limonády a obě se usmívají.

Jean Giono
v pastýřském
plášti, snímek
z října 1931.

Protíná sny

Od roku 1933 bude finanční situace manželů Reynkových napjatější. Snaží se nečerpat příspěvky na cesty do Francie od Bohuslavových rodičů a z prodeje pastelů a za překlady sice překlenou cestovné i nejnütnější výdaje, nezbyvá však, až na výjimky, na vzdálenější výlety. Horní Provence prostupuje Bohuslavovy sny, vzpomíná na ni a touží alespoň po dvou dnech v tamním povětří. Nakrátko se tam ještě vrátí, definitivním přetnutím cesty zpět ale pro něj bude už rok 1936.

Na podzim umírá jeho otec, syn se musí ujmout starosti o statek. Na zimu 1936–1937 Reynkovi do Francie již neodjeli. Říká se, že se tehdy Bohuslavovi ulevilo, a svým způsobem to je pravda, vždyť mu Petrkov tolik scházal. Jenže nyní bude tesknit po Provence. Když je sucho, synové ho přistihnou, jak šoupe nohama cestou za vsí a nasává s blažeností prach v prudkém slunci.

Až Suzanne na podzim 1937 na několik týdnů odjede sama do Grenoblu, zatímco manžel musí zůstat se syny doma, dostává od něj úkol: navštívit Manosque a předat spolu s pozdravem Jeanu Gionovi nové překlady do češtiny.

Na sklonku podzimu 1938 bude Bohuslav i jeho paní hltavě číst francouzské vydání dopisů Vincenta

van Gogha. Bohuslava zasáhnou zvlášť listy z Provence – a potom úplně poslední řádky z Auvers sur Oise se slovy: „Při své práci dávám život v sázku.“²¹

Až se s válkou zavřou hranice a rodina bude na jeden rok vyhnána z Petrkova a útočiště nalezne ve Staré Říši, jednoho večera v zimě 1944 Bohuslav začne po tmě u kamen chvějícím se hlasem vyprávět: „Valensole, vesnice na východ od Manosque. Nebylo tam vůbec nic, jen stráž, vítr. Květy mandloně. Nejkrásnější místo světa.“

Poznámky:

¹ Jako sedmý svazek *Sešitů poezie* B. R. vyjde v říjnu 1927.

² Nedatovaný dopis B. R. VI. Vokolkovi z jara 1927.

³ B. R. v listu VI. Vokolkovi z 24. dubna 1928.

⁴ Gabriel Ducultit (1878–1955), malíř, brzy se s Bohuslavem spřátelí a bude i křesťním kmotrem obou synů manželů Reynkových.

⁵ S. R. v listu B. R. 16. května 1927.

⁶ B. R. VI. Vokolkovi.

⁷ Svazek vyšel v červnu 1926 u VI. Vokolka.

⁸ B. R. VI. Vokolkovi v listu z 16. ledna 1926.

⁹ B. R. v dopisu J. V. Pojerovi z 26. května 1928.

¹⁰ Výstava se uskuteční v květnu 1929, z vernisáže se předem omluví. Poměr kreseb – 10 pastelů z Vysočiny a 30 pastelů z Dauphiné. (Navíc je zde 9 jeho starších linorytů a kreseb.)

¹¹ B. R. v dopisu VI. Vokolkovi, odeslaném před 28. 8. 1928, pomoci má honorář za *Bajky*, které vyjdou v listopadu 1928 v pražském nakladatelství Aventinum tiskem VI. Vokolka.

¹² B. R. v dopisu VI. Vokolkovi 23. listopadu 1928.

¹³ B. R. v listu J. V. Pojerovi, 1. října 1928.

¹⁴ B. R. v listu VI. Vokolkovi z 15. července 1929.

¹⁵ Nedatovaný dopis B. R. J.V. Pojerovi z podzimu 1929. Již 9. srpna také: „Zajel jsem si tento týden do Provence malovat, ale zůstal jsem tam jen dva dny, bohužel – vyhnaly mne nastalé deště. (...) Vrátím se tam, až vyleze slunce, buď do těchže míst, nebo jinam, ani nevím. Mám tam značné možnosti soustředěné práce, tedy mne to tam táhne.“

¹⁶ B. R. VI. Vokolkovi 15. července 1929.

¹⁷ *Almanach des champs*, 1er novembre 1929 – 1er mai 1930.

¹⁸ B. R. v listu Josefu Florianovi 28. června 1932.

¹⁹ J. F. v dopisu B. R. z 11. srpna 1932.

²⁰ Jean Giono B. R., 20. června (1931) – rok uveden odlišně od *Korespondence* B. R., kniha *Manosque des plateaux* byla vytištěna až v prosinci 1930 (Upřesnění z Centra Jana Giona).

²¹ 27. července 1890, viz poslední list bratru Théovi, který měl van Gogh u sebe, když se postělel, na následky zranění o dva dny později zemřel.

Rozšířená kapitola z chystané monografie Suzanne Renaudové.

Lucie Tučková, 1981, romanistka.

Jitřní voda

BOHUSLAV REYNEK

Dosud nepublikovaný dopis
Bohuslava Reynka Jeanu Gionovi

ulice Lesdiguières 9,
Grenoble, 6. března 1931

Milý pane,
posílám Vám český překlad *Preludia Panova*, které vyšlo v prvním *Almanachu polí*. Při této příležitosti Vám děkuji za všechnu radost, kterou mi daly zakusit Vaše knihy! Radost někdy hořkou, krutou a tvrdou, ale o to pronikavější. Jen velký umělec, umělec, který obětoval své práci vše a nijak neodděluje život od umění, je schopen stvořit dílo tak silné, tak úchvatné ve svých vrcholcích. Způsob, jakým dokážete oživit Vaši drahou krajinu, ve které bydlíte a jejíž samota a velikost mi tak často vniká do snu, v sobě občas má děsivou krásu a je nutné vzpomenout na některé stránky ze Shakespeara, aby se našlo cosi podobného. Děkuji Vám tedy a s radostí říkám „brzy na shledanou“, kdyby ne s Vámi, alespoň s Vaší tvorbou. Doufám, že ještě budu smět přeložit nebo obrázky doprovodit některou z Vašich knih (jsem malíř „z povolání“).

S upřímným pozdravem

B. Reynek

Z básní Bohuslava Reynka
inspirovaných Francií

Památka z Concarneau

Pohaslo moře, ticho po kraji,
rybářky na děti volají;
na břehu tisíce sardinek v síti
třpytí se v soumraku indigovém.
Líbezný lov.

Lze ti, duše, sníti:
tisíce čistých modlitby slov,
vylovených z moře
radosti nevymluvné
(všecka jsou si podobna
a rozum jich nerovná)...

Zapadlo slunce,
Ohnivý jazyk
němého úpění,

zapadlo v moři
radosti nevymluvné.

Bože, vytryskne-li luna
svaté odpovědi tvojí?

Anebo v hloubku se vnořiv,
Ohnivý jazyk němého úpění
moře zda nezpění
v zoufalý jekot?

(*Smutek země*)

Okeán

Zelený obřě s rudým okem zapadajícího slunce
v čele, kterak na tebe vzpomínám! Podzim se tehdy
nad tebou nakláněl a šeptal ti zkazky a modlitby,
a tys buď utěšen si houkal do bílých vousů, nebo jsi
řval jako nesmírné zvíře. A poněvadž jsi všecek čist,
voněl tvůj dech hluboce a spájel se s vůní borovic,
které svíraly šedé město v siné kruhy. A přicházely
deště, poslové tajemných nocí povětrných, a tehdy
domy a skály a borovice a dívky v černém sametu
a v bílých náprsenkách a děti a rybáři a rackové a já
jsme byli zavřeni v průsvitném živlu a naše srdce
bušila až na tvém srdci a slyšeli jsme je s úžasem
a bylo veliké a svaté a bylo prvním srdcem, které
učinil Bůh, a oním, nad kterým se vznášel celé věky
v úchvatu tvůrčím.

(Rybí šupiny)

Pietà

Vlní se křehouneké osení v dubnu, dme se a hučí
zelený okeán a na skále Finisterru sedí tmavá Maria
na klíně s mrtvým Kristem, kamenně modrá na
klíně s Ukřížovaným, který je pln černě hlubokých
ran a trhlin mezi žebry a na zápěstí má přikován
veliký, plazivý řetěz. Maria má v čele krajky vlasů
jako vlnu vody na oblázku, a má teskný úsměv,
jej rackové marně napodobují rozpjatými křídly,
a Syn jest kamenný a siný, duší přitahován do pekel
mezi patriarchy a ještě potom hluboko v Gehennu
Satanovu, jest těžký, až by jí kolena rozdrtil, jí,
která neklesla, ani když nejdivěji lkal na kříži. Peklo
přitahuje Ježíše jako magické zrcadlo, žíhané ohnivou
mříží, aby ji prorazil a sestoupil k vodám našich muk
a shlédl v nich svoje, aby spatřil, že Otec mu neuložil
více než dost...

Ó Maria, Ježíš jest těžký, já to vím, ale ještě jej
chvilku pochovej na klíně, více toho potřebuje, než
umíme pochopiti, rány mu oblož fialkami svých
truchlivých pohledů, skloň nad ním svá prsa, hrad

a pramen pokoje, a připomeň mu, že ještě dnes
bude v ráji...

(Rybí šupiny)

Zima v městě

Na balkoně vrabec píská,
a já myslím na strniska
mlhou rudá, touhou zlatá...
Radost v tenata jest jata,
ale živá. V ulicích,
v síti jeků, sedím tich,
v síti kamenů a skla
radost má se zajikla.
Ukryt jsem a tich a sám,
jako v ústech jazyk: k tmám
choulím se, a světu klaním.
Lačným bílým Božím dlaním,
které smutkem prosvítají
(suché pavouky ran mají),
nejist, bázliv cos donesu:
dravou figurku svých děsů,
již jsem zaklel do linií
lásky... Přijmou-li ji?

Rue L...

Den není daleko.
Zamženou ulicí
jdou děti pro mléko.
Neznají denici.

Jsou ráji nablízku,
netouží po ráji.
Po zlatém penízku
si z oken loupají.

Ulice zhasíná
se světly v dlaních dětí.
Ztrácí se krajina
do zászvětí.

Nám ještě zbyly tu
dva v oknech oboly
v mlhavém úsvitu,
v ulice údolí.

Ty už si odnesem
do dálky zakleté
za vodou, za lesem;
v šepotu: lait, Lethé...

(Mráz v okně)

Vaulnaveys-le-Haut

Do zázvětrí pod skály
vinice se přisály,
pestré jako misály.

Bílá oblaka tam klečí,
zaklínají nebezpečí,
pergameny vinic hladí,
slzí: pod listy jsou hadi...

Žalmy vinic v desky jaty
ze skal jsou a strom je zlatý,
jabloň pokorná a sirá
vonnou sponou uzavírá
večer, od mlhy je chrání,
když se stáda po klekání
vracejí z hor, když sad strání
sovám luna odmyká,
když se stáda veliká
branou tmy a nadějí
pod hvězdami vracejí.

Camargue

Camargue bývala kdysi pralesem, luna tam lomila rukama a hladila lišky, jež skučely zanícením a hořely věrností. Nyní je to pláň a je v ní velmi málo stromů, v každém uvito hnízdo straky nebo neznámých ptáčat. Jsou tu ptáci v trávě, hadi v písku, larvy a ryby v močálech. Stromy rostou z bažin a kořeny všech jsou dojista plny hlaviček, křídel pazourků, jako pařez, jež ukazují v Arles. Dobyli jej takový už z hlíny, není možno, aby pouhá ruka lidská byla dokonala věc tak čistou, báseň ze žlutých kostí v podobě divého svícnu, vlášení a kořání nesmírné touhy zhuštěná do tváří skřetů, zvířat a lidí, do nezemských podob sání a šelestů... Ryli to červi, hryzli to krtové, hlodaly myši a slaný jíl leptal a leštil. Pastevec, vidoucí, plný samoty a očí duše, jen odhaloval našim zesláblým zrakům, co mu v plnosti bylo ukázáno.

Provincie Izmaelova, Camargue... Bastard moře, kousavý a nejtišší... Stáda černých býků a krav, a koně bělostní v stádech, a jezdci na bílých koních. A zase pastevci poustevničtí a opatští nad zástupy ovcí a koz, okolo ztracených vinic, jež ujídá močál. Camargue je pevnina snu, přístav Marií a kyselý sad velikého Trofima. Útočiště vyhnaných a kajícníků, Camargue plná zrcadel, spravedlivých a smutných, ale nikoli bez milosrdenství a poshovění. Miluje sychravá jitra a zelené úsvity letní, kdy v oblaku luna, podobna rosničce bělavým břichem na listě ulpělé, luna na průsvitném listě oblaku zpívá o krátké pohodě a dlouhém dešti.

Montmajour

Před branou se prochází hrdlička, růžová a zlatistá jako její matka Provence.

Za branou se ohřívají dva psi a kocour, a stařena vám ukazuje slávu vyloupených hrobů a dí: „Mojí psi se mladé hrdličky nedotknou, ani můj kocour...“
Ve zdech je nádvoří strážené arkádami, uprostřed v trávníku studně zarostlá věčným jarem a vůní.

Ale pravý div je teprve toto: Stařena otvírá bránu do refektáře mnichů, odtud se rozlévá teplý opar, a dvacet, třicet jehňátek a kozlat novorozených zdvihá bílé hlavičky, malátné a mlčenlivé, do světla zvenčí. Podivné kvítí polou živočišné v sivém přítmí, obracejí se k slunci, ještě plno snů země a tmy v lůnech a v krvi. Vlna bílá jako světlo měsíční a oči temné... Vegetace zčeřelá vánkem nenáhlého procitání, libá jako dětský polibek na tvář a jako šepot země po dešti. Jako naděje v srdci vzešlá a ještě nezakřiknutá. Stařena zavřela a ponurý Montmajour ukryl své nejsladší tajemství, zachmuřil se do svého snu o trestech časných i věčných, ponurý Montmajour v zahradě oliv, znavený poutník Montmajour, s nohami bílými prachem a zvetšelymi starobou, churavostí a zklamáním. Je smuten až k smrti, rád by se upamatoval na píseň svého svatého mládí, ale ve dne nemůže. Až v noci.

(Texty za života BR knižně nevydané)

Tvrde jest slunce jako peníz, vyražen jest na něm veliký obraz Zvěstování, jenž oslepuje.

Ptactvo roznáší mořské odlesky zeleně a šedi; ptactvo roznáší jitro; ptactvo se zobáčky růžovými.

Prudka jest tvář větru, jeho dech je sivě modrý a rty jeho kamenné a chvílemi tlumeně hučí: „Jehova...“

Maria nese jitřní vodu ze studně, vchází a nevidí, že v přítmí sínky jest ukryt Anděl.

Kterak jen dnes slunce oslepuje!

(Rybí šupiny)

Připravila Lucie Tučková.

DN
divadelní
noviny

Kulturní čtrnáctideník pro divadelníky a jejich diváky
22 čísel ročně atraktivního čtení o divadle, televizi, filmu, rozhlase a kultuře

- ★ **jediná komplexní reflexe současného divadla v ČR**
- ★ **původní rozhovory s herci, režiséry, dramatiky**
- ★ **kontroverzní kauzy, pohledy a reportáže z divadelního zákulisí**

Už dvacet dva let jsou Divadelní noviny
spolehlivým průvodcem českým a světovým divadlem.

Objednávka předplatného na internetu, telefonicky (224 809 115)
nebo na adrese: Společnost pro Divadelní noviny, Celetná 17, Praha 1, 110 00.

www.divadelni-noviny.cz

Kurtz: srdce v temnotě nitra

JIRÍ HANUŠ

Když zástupy viděly, co Pavel učinil, provolávaly lykaonsky: „To k nám sestoupili bohové v lidské podobě!“ Barnabášovi začali říkat Zeus, Pavlovi pak Hermes, poněvadž to byl především on, kdo mluvil. Dokonce kněz Diova chrámu před hradbami dal přivést k bráně ověncené býky a chtěl je s lidmi apoštolům obětovat.“ (Skutky 14,11–13)

Joseph Conrad, spisovatel britského jména i občanství, původem však z Polska, našel zalíbení v tématech, které se do našeho slovníku dostaly v podobě jména, jež nemá dobrý zvuk. Pod výrazem *kolonialismus* si našinec většinou představí moderní evropský omyl spočívající na pocitu kulturní nadřazenosti, na vykořisťování rozsáhlých neevropských území, na utlačování, pokud ne likvidaci, domorodého obyvatelstva. Pod povrchem těchto často naivních představ zřejmě spočívá idea ušlechtilého, rousseauovského divocha a odmítnutí všech civilizačních pozitiv (školy, správy, kultury), která Evropané do svých kolonií přinesli a rozvinuli. Je však pravda, že koloniální praktiky měly často svou odvrácenou tvář a někdy na přelomu 19. a 20. století se objevila díla, která tuto tvářnost dokázala vystihnout ještě s mnohem větší razancí a výstižností, než jak to byli schopni učinit ti, kterých se začaly zmocňovat pochybnosti o „břemenu bílého muže“, jak civilizační posláni Evropana vystihl v geniální zkratce Rudyard Kipling. Nemůže být sporu o tom, že jedním z těchto děl je *Srdce temnoty*, které vyšlo na samém počátku 20. století, v roce 1902. Čtenář si může po prvních stranách snad myslet, že půjde o dobrodružný román, ale chyba lávky. O dobrodružství se jedná, ale spíše o takové, které popisuje sestup do „malstroemu ducha“, do stavů lidského nitra, které je vystaveno zkouškám, jimž podlehne. Conrad je vypravěčem, jehož příběhy většinou pramení z osobní zkušenosti

kormidelníka a kapitána (plavil se do Indie, Malajsie, Mexika a právě do Afriky), jeho schopnost vyprávět je ale jiného druhu než například umění Daniela Defoa. Ten svého hrdinu nechá zvítězit nad temnotami ostrova, na něhož ho zavál osud a neklidná povaha. Jeho duch je nezlomný, temnotu nitra si nepřipouští, snad o ní dokonce ani neví. Pátek je sice lidojed, ale pod výchovným Robinsonovým působením se z něho stane vynikající sluha. Defoův nezdolný hrdina zvítězí nad divočinou, zkulturní ji! Jak jinak dopadne hlavní hrdina ze *Srdce temnoty*, Evropan Kurtz. Jeho postoje, které byly směsicí civilizačního úsilí a touhy po majetku v podobě slonoviny, vzaly všechny za své po letech strávených v nitru Afriky. Tento hrdina prohrál s divočinou svůj titánský boj, jeho mysl potemněla, jeho duch se zlomil.

Conradovu novelu ale nelze číst pouze jako kritiku evropského kolonialismu, jako každé brilantní umělecké dílo je i to Conradovo mnohovýznamové. Právě na sklonku 19. století se totiž otrásla víra v neměnnost lidského nitra, lidské Já bylo nahlédnuto – také na pověstné vídeňské lenošce – jako nestálé, proměnlivé, závislé na desítkách vlivů. Byl objeven „stín“ Já, a tudíž přiznány temnoty, které může obsahovat lidská duše. Ne že by si toho nebyly vědomy i předcházející generace: křesťanská antropologie obsahuje v základních rysech vše podstatné o člověku, jeho slávě i bídě. Moderna však přistoupila k lidskému Já odjinud, k čemuž jí dopomohly výsledky nových vědeckých oborů (psychologie a psychiatrie) a v neposlední řadě odborná zkoumání „přírodních národů“, jejich kultury a způsobů života.

Joseph Conrad je spisovatel jen na první pohled jednoduchý. Jeho příběhy jsou sofistikovane promyšleny a sestaveny. V případě *Srdce temnoty* zvolil zvláštní přístup: děj vypráví námořní kapitán Marlow (když

mám na mysli děj, je to „děj“ naplněný úchvatnými popisy, odbočkami a úvahami), ale hlavním hrdinou se posléze ukáže podivný obyvatel stanice v srdci Afriky a jeho dobyvatel, shromažďovatel slonoviny, nositel civilizačního poslání a dokonalý rétor, vládce i ničitel domorodých kmenů, jehož jméno zní německy – Kurtz. Vypravěč tak sice popisuje svou vlastní cestu, jeho hlavní poslání je ale sdělit svým posluchačům, s jakou podivnou bytostí se setkal v nitru Afriky a jakého úděsného konce této bytosti byl svědkem.

Od okamžiku, kdy Marlow začíná své vyprávění, totiž úmyslu najmout se obchodní společností pro obchodní plavbu na africký kontinent, je přítomno tajemství, jakási temná struktura či předivo skutečnosti, v níž Marlow uvízl. Je to zřejmé již v okamžiku, kdy vstoupil do kanceláře společnosti na evropské půdě. Již zde, při podepsání smlouvy, Marlow narazí na temnosti světa:

„Zmocnil se mě jakýsi tísnivý pocit. Víte, že na takové obřadné formality nejsem zvyklý, a v té atmosféře tam bylo cosi zlověstného. Působilo to přesně tak, jako by mě byli právě zasvětili do nějaké konspirace – nevím, jak bych to řekl – do něčeho, co není tak docela v pořádku, a byl jsem moc rád, že odcházím. Obě ženy v předpokojí pořád cosi horečně štrikovaly z té černé vlny. (...) Ta stará seděla v křesle. Ploché látkové pantoflíčky si opírala o ohřívadlo na nohy a na klíně jí ležela kočka. Na hlavě měla jakousi naškrobenou bílou kreaci, na jedné tváři bradavici, a brejle se stříbrnými obroučkami jí sklouzly až na špičku nosu. Přes ty brejle po mně hodila okem. Letmá a lhostejná mírnost toho pohledu mě znepokojila. Právě uváděli dovnitř dva bláhové a rozjařeně vypadající mladíky a žena po nich vrhla týž rychlý pohled, plný netečné moudrosti. Zdálo se, že o nich ví všechno, stejně jako o mně. Ovanul mě pocit jakéhosi tajemství. Vypadala tak zlověstně, tak fatálně. Později jsem v těch dalekých končinách často myslel na ty dvě ženy strážící bránu Temnoty a pletoucí z černé vlny cosi jako hřejivé palium na rakev – jednu, která bez přestání uváděla a představovala neznámou další a další adepty, a tu druhou, která pátravě hleděla na rozjařené a bláhové tváře netečnými starými očima. *Ave, stará pletářko černé vlny! Morituri te salutant.*“ (s. 16–17)

Parník v divočině. Kreslila Anička Balíková.

V tomto odstavci jsou na malém prostoru zkomprimována snad veškerá východiska Conradova díla. Je zde tísnivý pocit hlavního hrdiny, pocit země ovládané tajnými silami, snad dokonce mimolidskými. Svět kanceláří není obyčejný svět byrokratů a úředníků, je to mystické místo, v němž sídlí čarodějnice s kočkou. Člověk má z přečteného pocit, že ženy přilétají do kanceláře na koštěti – to je ještě umocněno větou, že obě pletou palium na rakev, samozřejmě pro případné žadatele o práci v zámoří. Mrtví, tedy budoucí mrtví, zdraví staré pletářky pozdravením smrti, neboť se vydávají na cestu, z níž se vrátí pouze málokterí. Jsou v tomto okamžiku bláhoví, neboť nevědí, že se odvažují vstoupit do temnot. Kancelář je jejich předpokojem, což adeпти nepochopí a neobrátí se na zběsilý úprk, pokud je ještě čas. Dalo by se citovat mnoho takových pasáží, obsahujících varování pro cestovatele do nitra cizích krajů.

Nezůstane ovšem při varováních. Na samotné cestě se pocity neznáma, tajemna, úzkosti a nebezpečí kvůli zvláštní povaze reality ještě umocňují a prohlubují. Cestující, chtějí se dostat do nitra kontinentu a získat cennou surovinu – slonovinu –, takřka na každém kroku potkává skutečnost, která jej nenechává v klidu, ať už je to na parníku, na cestě pěšky po břehu řeky, ve stanicích obchodní společnosti, v pralesi. To, co ho překvapuje, nezpůsobuje pouze nějaké „kulturní šoky“, jak bychom to nazvali dnes. Hrdiny se hluboce dotýká něco z podstaty cizího kontinentu a jeho oby-

vatel. Je na tom místě zcela a úplně cizincem, a místo aby se s přírodou a lidmi sblížoval, cizincem zůstává. Snaží se dívat, ale nemůže věřit svým očím. Snaží se pochopit, ale skutečnost je ponořená do tajemství natolik, že se vymyká rozumovému uchopení. Čas plyne jiným tempem, než na jaké je zvyklý z domova, a není v podstatě možné se mu přizpůsobit.

Srdce temnoty je jedním z mnoha děl světové literatury ztvárňujících cestu, cestu ze známého do neznáma, cestu, na které přijde člověk o život nebo alespoň o rozum. Je to cesta existenciální, cesta do nicoty, cesta, jejíž nástrahy měly být dopředu spočteny a eliminovány, obchodně vykalkulovány, v rámci pokroku evropské vědy přesně popsány. Nic však na této cestě není takové, jak si cizinec myslí – ani stromy, zvířata a lidé. Vzor všech bludných cest, Odysseův návrat do vlasti, je cestování namáhavé a plné strastí, ale přece jen do jasného, světlého cíle, v němž čeká věrná žena a odvážný syn, který v rozhodné chvíli podpoří otce. U cesty do afrického nitra není přítomno mnoho strastí tělesných, o to strašlivější jsou ale trýzně duchovní, nejistota a nemožnost pochopit okolní svět. Ty se zvýrazňují například ve chvílích, kdy je náš cestovatel konfrontován se světem divochů, domorodých obyvatel, a jejich zvláštního životního stylu a rituálů. Divoch není jen ten, kdo je jiný, ale kdo vzbuzuje otázky nad podstatou vlastního lidství.

„Země nevypadala jako země. Uvykli jsme pohledu na přemoženou obludu, zvykli jsme si vidět ji spoutanou, ale tam – tam člověk viděl něco, co bylo obludné a svobodné. Jako by to nebylo z téhle země a ti lidé tam... Ne, nebyli nelidští. Rozumíte, to na tom totiž nebylo to nejhorší – tohle podezření, že to vlastně nejsou lidské bytosti. Chvilí trvalo, než to člověku došlo. Vyli a skákali, točili se jak čamrdy a vraštili strašlivé grimasy; děsivá však byla právě ta myšlenka, že vlastně jsme s touhle divokou a vášnivou vřavou vzdáleně příbuzní. Ohavné. Ano, ohavné to bylo dost; pokud ale byl člověk dostatečně zmužilý, musel si přiznat, že v něm ten hrůzný upřímný jekot vyvolává jistou odezvu, byť sebeslabší, a mlhavé podezření, že takový jekot v sobě skrývá nějaký smysl, jemuž člověk – člověk už tak vzdálený nocí prvopočátečních staletí – může porozumět.“ (s. 58–58)

Člověk pozorující krajinu a tančící domorodce z projíždějícího parníku se však neodvážá přidat k tomuto jekotu, který v něm vyvolává strach, lítost, odvalu i zuřivost. Postačí mu údiv nad divochem přítomným přímo na lodi, který má opilované zuby, na lebce vyholené vlasy do zvláštních ornamentů a na každé tváři ozdobné jizvy – a pracuje na parníku jako otrok velmi tvrdě, protože je přesvědčen, že kotel, do něhož přikládá uhlí, je obýván zlým duchem, a že tudíž oheň nesmí vyhasnout.

Aby ale nevznikla mýlka: při vši stylové úspornosti není Conradova novela pouze úvahová. Obsahuje i jednoznačně akční scény, i když i ty mají existenciální podtext. Marlowův parník na jeho cestě přepadnou divoši (později se ukáže, že tento útok má též spojitost s Kurtzem a jeho osudem), kteří střílejí na bělošskou i černošskou osádku šípy a házejí oštěpy. Přitom je zasažen kormidelník, takže vypravěči přibude další zaměstnání, musí lodi velet i kormidlovat současně. V akční střelbě (z jedné strany šípy, z druhé winchestrovky) se ovšem objeví znovu tajemno. Nikdo vlastně nechápe, jaký důvod má útok divochů, proč je neodrazuje střelba z ručnic a naopak proč je zažene na zoufalý útek pískot lodní sirény. Krajina a chování jejích obyvatel je neproniknutelná až k uzoufání. Marlow sice jako praktický a životem ostřílený člověk má schopnost pokračovat v cestě, hlubší vhled a vysvětlení všech dějů mu také schází.

Cílem putování se pro našeho kapitána malého parníku ale stává nikoli konkrétní zastávka na řece nebo náklad slonoviny, ale podivný muž, o němž neustále slyší roztodivné a přitom kusé historky na různých zastávkách. Jiný běloch, již zmíněný Kurtz, je někdo, kdo poutá mysl mnohých, které osud zavál do nitra zvláštního kontinentu. Kurtz je ve vyprávěních prezentován jako obchodník, ale současně jako nositel světla, pokroku, osvěty, kdo se dokázal zorientovat, kdo umí mluvit, kdo ví, jak na to. Jeho postava je obestřena rovněž tajemstvím, ale takovým, které nejdříve přináší spíše projasnění neznámých skutečností. Kurtz je jakýmsi světélkem na konci tunelu a parník se pomalu plazí za ním, ohrožován nevysvětlitelnými příhodami. Kurtz má zřejmě objasnit vše, poskytnout rozuzlení afrických hádanek, podat výklad.

Když je konečně dosaženo cíle cesty, stanice „lovce“ slonoviny, Kurtz není přítomen, jeho chata je polorozbořená a k dispozici je pouze jeho poněkud podivínský přítel, který je ruského původu a vypadá – další podivnost v Africe – jako harlekýn. S Marlowem se seznámí a pokouší se mu vyprávět Kurtzův příběh a jeho temné vyústění. Ten si skládá mozaiku ze střípků všech předcházejících výpovědí spolu s tímto novým, aktuálním vyprávěním. Zdá se, že Kurtz byl nesmírně tvrdý, úspěšný shromažďovatel svého obchodního artiklu, slonoviny, že jí dobyl (a to skutečně, často se zbraní v ruce) obrovské množství. Jeho vůle a tvrdost byly úžasné, což bylo dáno i jeho výchovou (na ní se podílela „celá Evropa“) a jeho zarputilost v opuštěné divošských způsobů života. Nestačily ale překonat temnosti onoho místa, temnosti, které se posléze objevily i v jeho nitru a spoutaly ho. Projevilo se to například ve zprávě, již Kurtz připravoval pro Mezinárodní spolek pro potlačování divošských obyčejů a která se dostala Marlowovi po příjezdu do stanice do rukou. Byly v ní pozoruhodné a „výmluvné“ postřehy o životě divošských kmenů, o tom, co tvoří jejich představy – sedmnáct stran podnětných úvah ale bylo ukončeno větou, která již představuje úbytek Kurtzova zdravého rozumu. Je to strašlivý výkřik: „Vyhleďte všechny ty netvory!“ Marlow se dozvídá, že Kurtzovi se při dobývání území a slonoviny stalo, i díky jeho tvrdému zacházení a používání střelných zbraní, že ho začali divoši zbožňovat a dokonce zbožšťovat, že se stal zkrátka jejich Vyvoleným. Přihodilo se mu něco podobného, co popisují *Skutky apoštolské* ve čtrnácté kapitole, totiž pokus o zbožštění prvních křesťanů v Lystře. V případě evropského kolonizátora to však znamenalo jeho konec, úbytek rozumu, propadnutí temnotě mysli. Začal doslova ruinosvat celou oblast, vybíjet domorodé obyvatele, jejich hlavy napichovat na kůl kolem své chaty jakožto hlavy „vzbouřenců“.

„Divočina ho ale brzo prokoukla a za ten fantastický vpád na něm vykonala strašlivou pomstu. Podle mne mu pošeptala věci, které sám o sobě nevěděl, věci, o kterých neměl ponětí, dokud se neporadil s tou velkou samotou, a ten šepot ho neodolatelně fascinoval. Rozle-

hl se v něm hlasitou ozvěnou, poněvadž on byl vevnitř dutý...“ (s. 91)

Vyprávěč Marlow se nakonec s Kurtzem, který do sebe vstřebal cizokrajné zlo, setká. Je to totálně vyčerpaný, nemocný muž, kterého přinesou divoši z pralesa na nosítkách. I jejich příchod je fascinující, odhalení aktuální tváře Kurtze strašné:

„Pokrývka z něho spadla a tělo se pod ní vynořilo ubohé a děsivé, jako z rubáše. Spatřil jsem klec žeber, celou v pohybu; kosti jeho paže, jak mávají. Bylo to, jako by nějaká oživlá socha smrti, vyřezaná ze staré slonoviny, hrozila roztřesenou rukou nehybnému zástupu mužů odlitých z temného a lesklého bronzu. Viděl jsem, jak otevřel ústa dokořán – nabyl přitom jakéhosi hrůzného hltavého výrazu, jako když chce spolknout všechny vzduch, celou zem, všechny ty lidi před sebou.“ (s. 95)

I tento poničený, schvácený a nemocný člověk má stále vazby k divočině, která si ho k sobě připoutala. Divočina je zde reprezentována nikoli pouze pralesem a černými lučištníky, ale domorodou ženou, jejíž popis je jedním z nejpůsobivějších v moderní literatuře:

„Kráčela odměřenými kroky, zahalená do pruhované látky lemované trásněmi, pyšně našlapovala na zem a barbarské ozdoby se na ní slabě blyštěly a pocínkávaly. Hlavu nesla vysoko, vlasy měla upravené do tvaru přílby; mosazné kamaše až po kolena; rukavice z mosazného drátu po lokty; na hnědožluté tváři měla karmínovou skvrnu; na krku nespočetné náhrdelníky ze skleněných perel; všechny ty bizarní předměty, amulety, dary od kouzelníků, které na ní visely, se třpytily a trásly při každém kroku. To, co měla na sobě, muselo mít hodnotu mnoha sloních klů. Byla divošská, nádherná a velkolepá, měla oči dravce; v tom, s jakým rozmyslem kráčela vpřed, bylo cosi zlověstného a impozantního. A v zamlklosti, která se náhle snesla na celou tu žaluplnou zem, se najednou zazdalo, že nesmírná divočina, to obrovité tělo plodného a tajemného života, se na ni zadumaně dívá, jako když hledí na obraz své vlastní potemnělé a vášnivé duše.“ (s. 96)

K této ženě, divošce z džungle, najde Marlow jakýsi protějšek posléze doma, v Anglii, po návratu a po smrti Kurtze, který nalezne svůj hrob v zakalené africké řece. Při setkání s bývalou Kurtzovou snoubenkou dojde ke scéně, v níž anglická dáma začne dělat stejné pohyby rukama jako africká kráska. Děj je tak ukončen, divočinu lze nalézt i doma, v poklidném viktoriánském domě s krbem a květinami ve váze. Afrika tudíž pouze odhalila strukturu, která je vlastní celému světu, civilizovanému i necivilizovanému. (Při těchto osudových Kurtzových ženách, oněch femme fatale, není divu, že vedle kolonialistické, psychoanalytické a postkolonialistické interpretace se dostalo *Srdci temnoty* i výkladu feministického. Ostatně, rozporuplný obraz ženy je i v *Lordu Jimovi* – ve slavném filmovém zpracování s Peterem O'Toolem z roku 1965. Jimovou partnerkou je žena z domorodého kmene, která sice používá žehličku, ale přitom se dokáže usmívat při manželově osudové smrti.)

Zasvěcený vykladač Conrada, historik a filosof Zdeněk Vašíček, se ve svém doslovu k *Srdci temnoty* zabývá posledními slovy Kurtzovými, která znějí: „Ta hrůza, ta hrůza!“ Kurtz si podle českého interpreta nic neulehčil, k ničemu se při svém šíleném konci neodvolal, k ničemu se nevztáhnul. Jeho důstojnost údajně spočívala v tom, že se přesto vyslovil svou poslední větou, v níž je koncentrován nejen jeho prožitek v pralese, ale prožitek Evropana v divoké Africe. Vašíček se přitom nebál srovnat Kurtze s Faustem:

„Podívejme se na Fausta, hrdinu Západu. Studium. Napřed holka, potom ženská. Nějaká ta bitva, stavby, zavražovací projekt. Čert po něm už už sahá. Zkrátka nic zvláštního. A pak šup k Matkám – nic naplat, Fauste, ve srovnání s Kurtzem jsi směšná figurka.“ (s. 126 doslovu)

Ať už je to jakkoli (a kousek pravdy přiznejme každému poctivému výkladu), faktem zůstává, že *Srdce*

temnoty je napsáno tak, že k různosti interpretací přímo vybízí. Jako by si chtěl jeho autor trochu pohrát s těmi, kteří se o to budou pokoušet, a to až do dnešních dnů. Temnota a její tajemství ve světě a uvnitř nás je zkrátka něco, co stále provokuje, co si říká o to, abychom se pokoušeli o pochopení nebo alespoň k přibližnému odhadu skutečnosti. Conrad je ale dost zkušený a sofistický autor i na to, abychom si nebyli nikdy úplně jisti, „jak to vlastně bylo“ s jeho hrdiny, zejména s nešťastným Kurtzem. Conrad cosi podstatného naznačil o tajemství temnoty, ale záměrně nedorekl. Byl nakonec Kurtz hrdinou evropského poznávání jiných civilizací, nebo lotrem, který si své neštěstí přivodil sám? Jsou jeho temnoty, vášně a případně vznešenost a talent i naším údělem? Je možné poznat kulturu na jiném stupni vývoje a je možné je pochopit? Je civilizace pouhou slupkou, která se odloupne ve chvílích krizí? Je naše srdce schopné přijmout světlo, když tak osudově tíhne k temnotě? I tímto nedořečením a zachováním otázek si autor získal spisovatelskou slávu, neboť zcela a úplně odpovídá a dopovídá pouze umělecký kýč.

Literatura:

- Conrad, Joseph: *Srdce temnoty*. Dokořán, Praha 2010 (v překladu Jana Zábrany, s doslovem Zdenka Vašíčka a ilustracemi Blanky Dvořákové). Další nový překlad vyšel o čtyři léta dříve v Alpresss, Frýdek-Místek, 2006 (v překladu J. Munzara a J. Sirotky).
- Vašíček, Zdeněk: Conrad jako antropolog, Malinowski jako spisovatel. *Kritická příloha Revolver Revue*, 2004, č. 3, s. 8–23.
- Ferro, Marc: *Dějiny kolonizací*. NLN, Praha 2007.
- Illiffe, John: *Afrika a Afričané*. Vyšehrad, Praha 2001.
- Burrow, John W.: *Krise rozumu. Evropské myšlení v letech 1848–1914*. CDK, Brno 2003.
- Lord Jim*. Režie Richard Brooks, 1965, hlavní role Peter O'Toole.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Opomíjená psychoanalýza totalitarismu

Román Kallocaín Karin Boyeové

JOSEF MLEJNEK JR.

Žánru antiutopické literatury vévodí Orwellův román *1984*. Jak to tak bývá, po jeho vydání se objevily nejen zástupy zpravidla povrchních napodobitelů, ale i několik autorů, o nichž by se dalo říci, že skutečně „převzali štafetu“. Ale člověkem ve štafetě byl i samotný Orwell, někdy dokonce obviňovaný z příliš těsné inspirace u Aldouse Huxleyho či Jevgenije Zamjatina. Tak jako tak, „předorwellovské dystopie“ představují velmi zajímavý, ale bohužel v kulturním povědomí zároveň často „ztracený svět“. K nejvýraznějším postavám tohoto literárního území bezesporu patří švédská spisovatelka Karin Boyeová a její román *Kallocaín*,¹ vydaný v roce 1940, tedy osm let před Orwellem. Zcela neprávem upadl trochu v zapomnění, a čtenářské veřejnosti je skoro neznámý i u nás, byť v českém překladu Iva Železného poprvé vyšel roku 1982 v nakladatelství Svoboda v nákladu 27 000 výtisků jako zatím jediné autorčino dílo.

Druhé české vydání z Odeonu se – v dnes nepředstavitelném nákladu 90 000 kusů – objevilo v roce pádu komunismu a jeho obálka naznačuje odpověď na otázku, jak mohl román kritizující totalitarismus případně vyjít za komunistického režimu – pod rouškou sci-fi. Krom toho oficiálním vydáním *Kallocaínu* z osmdesátých let pravděpodobně napomohla taktická, byť ne zcela přesná interpretace, že je zaměřen proti fašismu. I to je sice pravda, leč zdaleka ne celá.

Až letos se objevilo vydání třetí, jako elektronická kniha, ovšem jde o „reprint“ původního překladu z osmdesátých let.

Člověk člověku spoluvojákem

„Je to něco, co – jak doufám – bude Státu ku prospěchu. Prostředek, který kohokoli přinutí, aby odhalil svá tajem-

ství, právě takové věci, které dřív úmyslně zamlčoval, protože se za ně styděl nebo protože se bál. Jste odsud z města, spoluvojáku pomocnice v domácnosti?“

Stávalo se tu a tam, že člověk narazil na lidi přivezené odjinud v dobách, kdy vznikl nedostatek pracovních sil, a ti přirozeně postrádali všeobecné vzdělání chemických měst s výjimkou toho, co se jim podařilo pochytit v dospělosti.

„Ne,“ odpověděla a začervenala se, „jsem zvenčí.“

Bližší vysvětlování, odkud kdo pochází, bylo přísně zakázáno, protože by se taková informace dala zneužít pro špionáž. Začervenala se přirozeně právě proto.“

Tímto způsobem se Leo Kall, obyvatel Chemického města č. 4, ležícího ve Světovém státě, chlubí své pomocnici v domácnosti, pardon, svému „spoluvojákovu pomocnici v domácnosti“, svým vynálezem, látkou nazvanou dle jeho příjmení kallocaín. Jde vlastně o formu drogy pravdy. Člověk, jemuž se kallocaín vpíchne do žil, pak na sebe i na ostatní prozradí i to, co jinak ukrývá uvnitř.

„V budoucnu žádný zločinec nebude moci zapírat. Ani naše nejintimnější myšlenky už nebudou patřit jen nám – jak jsme se dlouho a neprávem domnívali.“

„Neprávem?“

„Samozřejmě že neprávem. Z myšlenek a citů se rodí slova a činy. Jak by tedy myšlenky a city mohly být soukromou záležitostí? Nepatří snad spoluvoják Státu celý? Komupak by tedy měly patřit jeho myšlenky a city, když ne Státu? Prozatím se jenom nedaly kontrolovat – ale teď je konečně příslušný prostředek na světě,““ poučuje dále Leo Kall o svém epochálním vynálezu.

Zhruba půl roku po vydání románu, na jaře 1941, zvolila Karin Boyeová dobrovolný odchod ze života. K sebevraždě ji dohnala hluboká deprese, ke které přispěl i zdánlivě nezadržitelný vítězný postup nacistických

armád. Na jaře 1941 stále platil pakt Ribbentrop-Molotov, a obě totalitní mocnosti spolupracovaly. Historický triumf totalitních systémů se tak Boyeové zdál nevyhnutelný. Svůj román totiž napsala nejen na základě zkušeností s německým nacismem, ale inspirovala ji též její návštěva Sovětského svazu v roce 1928.

Narodili jsme se, abychom byli

Básnířka, prozaička a kritička Karin Boyeová se narodila 26. října 1900 v Göteborgu a patří k nejvýraznějším osobnostem švédské meziválečné literatury. Po studiích filozofie a literatury v Uppsale a Stockholmu se na jistou dobu zapojila do aktivit levicového hnutí Clarté, z jehož řad pocházel i Leif Björk, za nějž byla krátce provdána. Počátkem třicátých let společně s několika přáteli založila významný modernistický časopis *Spektrum*, který publikoval nejen poezii a literární statě, ale i články o psychoanalýze a moderní architektuře. Spolu s Erikem Mestertonem přeložila do švédštiny Eliotovu báseň *Pustina*.

Je autorkou pěti básnických sbírek, řady povídek a několika románů. V románové prvotině *Astarté* z roku 1931 satiricky zacílila na dehumanizovanou civilizaci, kde všechno, včetně citů, ovládají peníze. Román získal výroční švédskou literární cenu. Hlavní hrdinka silně autobiografické *Krize* z roku 1934, prvního švédského románu s tematikou homosexuality, prožívá krizi náboženské i sexuální identity, neboť si postupně uvědomuje svoji lesbickou orientaci, i když je to v díle pouze naznačeno.

„V románu *Kallocaín funguje droga pravdy – kallocaín – na principu psychoanalýzy, neboť uvolňuje zasuťté představy a touhy v podvědomí. Má vlastně očistnou funkci, která však byla v totalitním státě zneužita. V pasážích, kdy postavy promlouvají pod vlivem kallocaínu, se uplatňuje proud vědomí, volných asociací, lyrizovaný jazyk i archetypální symboly.*

Karin Boyeová se s metodou psychoanalýzy setkala zřejmě už za studií na Uppsalské univerzitě počátkem 20. let. Tehdy ji zaujaly studie hlubinné psychologie Havelocka Ellise, především Psychologie sexu, v níž autor, podobně jako Sigmund Freud, zdůrazňuje význam sexuálního pudu a nebezpečí neurozy vyvolané jeho potlačením.

Jako členka hnutí Clarté se Boyeová seznámila s teoriemi Sigmunda Freuda, v nichž levicové avantgardní kruhy spatřovaly metodu pro přípravu jedinců na radikální změnu společnosti. Tyto naivní představy 20. let se ale nenaplnily a ve 30. letech je s nástupem fašismu vystřídala hluboká skepse,“ píše Jana Holá ve studii „Krásný nový svět“ v románu *Kallocaín* Karin Boyeové“, která vyšla v roce 2004 v *Labyrint revue*.

Boyeová sama prodělala první psychoanalytickou terapii v roce 1927 ve Švédsku, uvádí dále Jana Holá. Skutečný průlom pro ni znamenal pobyt v Berlíně počátkem 30. let, ještě před nástupem Hitlera k moci, kde se cítila mezi tolerantními svobodomyšlnými německými umělci volněji než doma ve Švédsku. Podle Holé si v Berlíně poprvé zvolila za terapeutku ženu a její terapie prý konečně přinesla výsledky. V té době si také pravděpodobně plně přiznala svoji sexuální orientaci a už se ji nesnažila skrývat či léčit.

V Berlíně též Boyeová navázala osudový vztah s Margot Hanelovou, s níž později žila ve Švédsku až do své smrti, přičemž Margot si vzala život krátce po ní. Sama Boyeová nespáchala sebevraždu pouze kvůli depresi z politického vývoje, která se rapidně zhoršovala po její cestě do Řecka v létě roku 1938, kdy nedlouho před vypuknutím války navštívila rovněž Berlín, Prahu a Vídeň. Prožívala totiž velkou krizi i v osobním životě. Jak uvádí Jana Holá: „*Její vztah s o dvanáct let mladší německou Židovkou Margot Hanelovou, kterou její rodina nikdy nepřijala, ji začal svazovat, cítila ho už spíše jako povinnost, protože na ní Margot byla naprosto závislá a za dané situace se nemohla do Německa vrátit. Navíc její jediná, byť neopětovaná ‚životní láska‘ Anita Nathorstová umírala na rakovinu. Obrovský úspěch posledního románu, který se už počátkem roku 1941 dočkal druhého vydání, ji sice nesmírně potěšil, ale cítila se stále, k smrti znavená a chorá.*“

O sedm let starší Anita Nathorstová, pro Karin Boyeovou asi nejdůležitější lidská bytost, odkazuje též k duchovní či náboženské stránce jejího života, pro pochopení autorky naprosto klíčové. S teoložkou Anitou Nathorstovou se Karin Boyeová seznámila v mládí, na jednom z křesťanských letních táborů. V hovorech s ní se formovala hluboká, ale přesto (nebo spíše právě proto) též komplikovaná a vnitřně velmi drásavá zbožnost

Karin Boyeová. Po celý život sváděla zápas mezi ochotou či tíhnutím k naprosté sebeoběti, k úplnému popření vlastního já, a touhou po prosazení a realizaci osobní identity, mimo jiné právě i v literatuře. Vztah k Bohu pochopitelně komplikovala i sexuální orientace Boyeové. A aby těch rozporů nebylo málo, „zapletla se“ i s levicovou avantgardou a jejími tužbami po zásadní přeměně společnosti, byť si od nich zároveň dokázala udržet jistý odstup (například při společné návštěvě „země sovětů“ v roce 1928 ji Sovětský svaz, na rozdíl od většiny přátel z Clarté, spíše vyděsil, než nadchl).

Boyeové totiž vždy vadilo rozpuštění identity jedince v anonymní mase kolektivu nebo v mašinerii státní moci. *„Její přístup k Bohu odpovídal spíše způsobům mystika, jehož zajímá nikoliv velké a transcendentální, ale především to, co je osobní, intimní a malé,“* charakterizuje spisovatelčinu spiritualitu v životopisné studii David McDuff, překladatel její poezie do angličtiny. *„Narodili jsme se, abychom byli – we were born to be“* – překládá McDuff jeden z veršů Karin Boyeové, pro její vztah k životu velmi výstižný, byť je přitom nutné mít na paměti skutečnost, jež se v McDuffově studii opakovaně v různých podobách zdůrazňuje: že lidskou existenci Karin Boyeová zažívala a pojímala jako cosi neodmyslitelně spojeného s rozpolceností, bolestí a utrpením.

Nikdo nad čtyřicet nemá čisté svědomí

Byť je Karin Boyeová ceněna i pro svou poezii, proslulost si vydobyla právě románem *Kallocain*, dodnes považovaným za jednu z nejpůsobivějších vizí totalitní společnosti ve světové literatuře. Zotročující mechanismus totalitního státu líčí Boyeová zevnitř, z pohledu konformního občana, pomocí vyprávění vynálezce kallocainu Lea Kalla.

Svět je ve vzdálené budoucnosti, kdy se příběh odehrává, rozdělen mezi dvě totalitní mocnosti: Světový stát a Univerzální stát. Každý člověk je ovládán propagandou a detailním plánováním života jednotlivců. Pokud řekne něco nevhodného, je přinucen k veřejné omluvě – k jakési veřejné sebekritice. Každý krok střeží policejní mikrofony a kamery, které jsou umístěny do-

konce i v každé ložnici: *„Do stěny bylo zasazeno policejní ucho a vedle něj policejní oko, stejně účinné ve tmě jako za světla. Každý musí uznat, že jsou plně odůvodněné; jakými ohnisky vyzvědačství a spiknutí by se jinak rodičovské pokoje mohly stát, zvláště když se používají i jako pokoje návštěvní. Později, když jsem tak důvěrně nahlédl do rodinného života mnoha spoluvojáků, musel jsem dát policejní ucho a policejní oko do úzké souvislosti s neuspokojivou křivkou porodnosti ve Světovém státě,“* přemítá Leo Kall. Neuspokojivá křivka porodnosti však souvisela i s něčím jiným: *„Když jsem dorazil domů, čekalo mě na nočním stolku sdělení. Jednalo se o vojenskopolicejní službu: ze čtyř večerů v týdnu byla rozšířena na pět. Až na další se tedy úřady cítí nuceny omezit rodinné večery ze dvou na jeden, přičemž slavnostní a přednáškové večery zůstaly zachovány v nezkrácené míře.“*

Lidé (neboli „spoluvojáci“) jaksi samozřejmě předpokládají, že zájmy státu jsou postavené nad zájem jednotlivce. *„Od individualismu ke kolektivismu – od samoty k pospolitosti, taková byla cesta tohoto obrovitého a svatého organismu, v němž jednotlivec není ničím než buňkou s jediným významem: sloužit organismu jako celku. Tolik ví každý mladý spoluvoják, který má za sebou dětský tábor. Kallocain je nutný článek v celém tomto vývoji, protože rozšiřuje velkou pospolitost i do nitra, jež si člověk dřív ponechával pro sebe,“* píše vynálezce vyšetřovací drogy pravdy.

Jediným ostrůvkem soukromí člověka tedy dosud zůstávalo jeho nitro. A právě díky objevení drogy kallocainu by lidé měli přijít i o něj. Leo Kall předtím o principech Světového státu nepochyboval. Pochybnosti se dostaví až tehdy, když začne s pokusy. Nejprve jsou mu poskytnuti lidé z takzvané Dobrovolné sebeobětovací služby, jež samozřejmě vůbec není dobrovolná. Vyšší forma experimentu pak spočívá v tom, že se pokusné osoby mají doma falešně přiznat svému partnerovi ke špionáži, přičemž se předpokládá, že je jejich manželé a manželky půjdou udat. Experiment však, slovy Lea Kalla, vezme *„hrozivý obrat“* – jedna žena manželé neudá. Dostane tedy dávku kallocainu, aby se zjistilo proč.

Právě při těchto podivných výsledcích začíná mít Leo Kall pochybnosti o svém objevu i o principech Světového státu. Ovšem nejvíce se užírá kvůli své ženě

Lindě. Žárlivě ji podezírá, že měla poměr s jeho šéfem Rissenem a že Rissena stále miluje, nikoliv jeho. Nakonec neodolá pokušení, ženu doma spoutá, vrhne se na ni a vpíchne jí kallocaín. Dozví se sice, že Linda s Rissenem poměr neměla, avšak on už stejně předtím Rissena udal. A navíc se mu Linda svěří s tím, jak ji ubíjí život ve Světovém státě včetně jejich manželského soužití: „*Nikdy jsem s tebou nemohla mluvit. Bojíš se a já se bojím a všichni se bojí. Jsme osamělí, úplně osamělí.*“

Leovy pochyby prohloubí i členové jakéhosi zvláštního společenství, které má svou drogou v rámci pokusného provozu „vyšetřit“. Je sice trochu s podivem, že ve Světovém státě existuje, ale není příliš početné a policie je má víceméně pod kontrolou. Společenství postrádá klasickou organizaci, vlastní hierarchii i vůdce. Jeho příslušníci provozují zvláštní rituály, které mají vyjadřovat vzájemnou důvěru. Společně zpívají staré písně a věří v existenci tajemného Pouštního města, jehož trosky ukrývají zdroje pitné vody a kde lze žít svobodně a bez kontroly všemocného státu.

„*Organizační struktura?*“ opakovala. – „*My se o žádnou organizaci nesnažíme. Co je organické, nemusí se organizovat. Vy stavíte zvenčí, my se dáváme stavět zevnitř. Vy stavíte sami ze sebe jako z kamenů, a zvenčí se rozpadáte. My se dáváme stavět zevnitř jako strom, a mezi námi rostou mosty, které nejsou z mrtvé hmoty a mrtvého donucení. Z nás vychází živé. Do vás vchází mrtvé,*“ sděluje Kallovi a Rissenovi jedna vyšetřovaná žena z této zvláštní skupiny.

Kallocaín se pochopitelně setká s příznivou reakcí státních orgánů. Chystá se sériová aplikace vynálezu. Leo Kall, byť v něm pochybnosti začínají už opravdu hlodat, dokonce navrhuje „*zákon o protistátních myšlenkách a citech*“. Podle něj se má odhalit a usvědčit každý, kdo není naprosto loajální až do hloubi duše. „*Umožňuje dokázat zavržením hodnou rozpolcenost i v případech, kdy se tato rozpolcenost ještě nestala zločinem podle zákona,*“ říká Leo Kall.

Masové zavedení jeho drogy má za následek obrovskou vlnu čistek. Lidé se udávají, i kvůli tomu, že se bojí, že když včas neudají oni, udá je někdo jiný. Jsou vyšetřováni pomocí kallocaínu a odsuzováni, neboť, jak jednou rouhačsky prohodí Rissen, „*nikdo nad čtyřicet nemá čisté svědomí*“. Leo Rissena (primárně ze žár-

livosti) udá, ale když chce (pod vlivem hovoru s Lindou) vzít své udání zpět, Rissenovi to není nic platné, poněvadž ho stejně udal i někdo jiný. Sám Leo pak musí Rissenovi píchnout dávku kallocaínu.

Šílený vír udání a zatýkání ukončí invaze vojsk nepřátelského Univerzálního státu. Leo je zatčen, ale vykoupi si život tím, že nepřátelům prozradí svůj vynález. Ti Lea uvězní, a Leo pak sepisuje svůj příběh – román *Kallocaín* má formální podobu těchto Leových vězeňských zápisků. Leo nikdy zcela neprohlédne, pořád má hlavu plnou ideologických nesmyslů, pořád je vlastně mentálním otrokem Světového státu a na svůj šílený vynález je pořád trochu hrdý.

Vzdálené mihotání hvězd

„*Stává se mi, když sedím se zavřenýma očima na pryčně, že se mi podaří zahlédnout mihotání hvězd a uslyšet šum větru jako oné noci, a nedovedu, nedovedu zapudit z duše iluzi, že se ještě někdy, přese všecko, zúčastním tvoření nového světa,*“ píše Leo Kall v závěru. Onou nocí myslí chvíli krátce před invazí a svým zatčením, kdy se náhle rozhostí podivné ticho, a Leo najednou vnímá hvězdy i vítr velmi intenzivně, s dosud nepoznanou citlivostí, a to i díky předchozímu (vlastně prvnímu a zároveň posledního) opravdu důvěrnému hovoru s Lindou. Ale je to jen takový záblesk, záblesk naděje, bez velkých šancí na naplnění.

Smutný, byť žilkami jemné ironie propletený román Karin Boyeové vyznívá depresivně. Nadvláda totalitních režimů je, zdá se, nevyhnutelná a s ní je nevyhnutelné i zničení člověka jako svobodné a citlivé bytosti. Jako bytosti vedoucí bohatý vnitřní život, s duší podobnou košatému stromu, kterou však nyní, s triumfem totalitarismu, začíná totálně pohlcovat pustina neboli prázdnota.

„*Vnitřní konflikty, které se promítaly i do jejich mučivých milostných vztahů, osobnost Karin Boyeové rozpolitily a nakonec převážily nad umělkyní v ní. Vnitřně pochybující o Anitě a hluboce rozpolcenou ve vztahu k Margot Hanelové, jež na ní byla pořád naprosto citově závislá, Karin Boyeovou nakonec přemohlo zoufalství. Dne 23. dubna 1941 opustila dům ve městě Alingsås, kde tehdy žila, a odešla do lesa, přičemž si s sebou vzala lahvičku*

s prášky na spaní. Po několika dnech a po marném policejním pátrání našel její mrtvé tělo náhodný kolemjdoucí. Jako příčina smrti bylo stanoveno podchlazení. O měsíc později se Margot Hanelová otráвила plynem. Anita Nathorstová podlehla rakovině v srpnu,“ uzavírá svou biografickou studii David McDuff. Zkrátka řečeno, na Karin Boyeovou toho bylo už trochu moc.

Tím spíše by však neměla upadnout v zapomnění. Dehumanizace, vymývání mozků, mocenská manipulace, potlačení a strojová unifikace lidského já, tedy ústřední životní témata Karin Boyeové, jsou totiž i v naší době prvořadým problémem, byť je člověk

těmto tlakům vystaven od jiných původců, než jakými byly totalitní diktatury dvacátého století.

Poznámka:

¹ Karin Boyeová: *Kallocain*. Ze švédštiny přeložil Ivo Železný. Zatím poslední české vydání – E-book, nakladatelství Jonathan Livingston, 2013. Předtím vyšlo v roce 1982 v nakladatelství Svoboda a v roce 1989 v Odeonu. Citáty z díla pocházejí z vydání z roku 1989.

Josef Mlejnek jr. je politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**

Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřicet stran novového formátu, jednadvacet čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399
e-mail: tvar@ucl.cas.cz
Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

O takových věcech si pro sebe mlčím

PAVEL ŠVANDA

PAVEL ŠVANDA (1936) je básník, prozaik, esejista. V 60. letech spolupracoval s časopisy *Host do domu* a *Tvář*, v 70. a 80. letech publikoval v samizdatu pro přátele shromážděné kolem filosofa Josefa Šafaříka. Působí na Janáčkově akademii múzických umění v Brně, je stálým spolupracovníkem a autorem časopisu *Kontexty*. Vydal básnické sbírky *Na obou březích* (1996), *Noemův deník* (2000) a *Cestou z Kainova pohřbu* (2004), vše v nakladatelství Atlantis.

Nerad, a proto jen řídce píšu o poezii, vědom si rizik. Je zvykem blížit se k básnickým dílům po špičkách a mluvit v jejich blízkosti pološeptem, nejsme-li slameři. Díky této a dalším zvyklostem se snadno octneme v konvencích ložnice, v níž oddechuje těžce nemocný pacient. Klademe přízvuk velmi opatrně, abychom se nikoho nedotkli. Neboť se nám nějak přihodilo, že poezie – i ta velmi dobrá – existuje skoro vždycky jen na krůček od modloslužby.

A uražený básník umí být nepřitelem horším než hladový Polák. Ani po smrti nebývá zcela prost jedu. Vždy jsou tu ještě nemanželské syny a dcerky, jichž jsou někdy desítky. Zcela mimo ohrožení je jen přísný literární vědec, nejlépe poststrukturalistické konfese, který pojednává básně a jejich autory z bezpečného odstupu, v podstatě asi jako zamražené pachatele a oběti, uchovávané ke stále odkládané poslední pitvě.

Ale co si má počít svědek, který se sám občas zdržuje v poetickém bludišti nadějí a zahořklostí? A co s vědomím, že poezie je sice svým původem krásná, ale většinou vzniká v pokojové teplotě a pro četbu v pohodlí je také určena. Co se vymyká? To, co si vybereme pro vlastní potřebu a na osobní riziko. Ano, životopis každého literáta a zejména básníka spoluputují ostatní básníci, mrtví, živí, nezrození, nekonečné pokolení, známí i neznámí. Všichni však nejsou vždy v dohledu.

Po léta mě poutal básnický osud Františka Halase, v němž jsem viděl a spoluprožíval leccos obecně příznačného pro českou duchovní situaci ve 20. století. Po Halasově poetisticky okouzleném vstupu do poe-

zie následoval podle mě básníkův autentický prožitek existenciálních tísní, jež zdaleka přesahovaly reflexi dobového sociálního napětí. Myslím si, že Halasův chudý, kterého básník povolával, aby revolučně roztránil krustu údajně tíživého sociálního řádu, byl ve skutečnosti mobilizován, aby, byť patetickým gestem a snad i násilně, prolomil hranice, jež svíravě působily v Halasově nitru. Ovšem představa krveprolití, které by zbavilo člověka ohrožení Nicotou – Nikde, to je marná naděje. O tom se přesvědčila právě Halasova generace i ti, co přišli po ní.

František Halas si posléze, ale jen dočasně vyřešil svůj problém tím, že se uchýlil do dětství, ale také básnické stylizace typu „vlastenecké infantility“, kdy se až bigotně lísal k ikonám české kultury biedermeieru. Což jsem mu jako „tvářista“ těžko mohl prominout.

Kdyby tak v parku sedával jak sedal před lety
roztřesen celý do zad bych se mu vkrad
Mé modré oči pitomé Můj hlase hanbou bezhlasý
Pane Nerudo máte nás trochu rád

Ale také pro mě platí, že pokud se někomu dnes zachce okusit otisku českých nálad z let 1945–1946, té zvláštní směsi plakátového triumfalismu, mstivosti a autentického zoufalství z nedávno prožitého, ať se začte do Halasových básní z té doby:

V zavilé mstivosti klíčivosti ticha
lid koudel s dráty vecpal do Heydricha
a jal se ortelovat

Co zůstalo pod tlakem doby i básnickovy existenciální nerozhodnosti neřešeno, a tedy básnický neřešeno, ač to asi řečeno být mělo, vrátilo se silou tlakové vlny v *A co*, ovšem už beznadějí zakřiveno až k jisté skurilnosti. I ta ovšem vypovídá o době a příčinách vzniku této sbírky.

Žebroto rána
Ptaní večera
Ticho oněch nekonečných prostorů mne děsí
(Kurziva F. H.)

Zde už se nedalo nic doříct, nic dořešit, i když zřejmě došlo až k Halasovu prolomení do nového obzoru.

Vždycky jsem se s úctou vztahoval k dílu Vladimíra Holana, jenž podle mě vykročil – jako strážce poezie obsahující z principu tajemství – z běžné tuzemské konvence. Většinou považujeme za pravou poezii jen lyrický projev. I Máchův *Máj*, což je epika, příznačně čteme, recitujeme, zpracováváme jako sbírku lyrických básní. Možná ne neprávem. Ale někdy nám uniká, že kromě básnickovy osobní lyrické reflexe ještě existuje druhý kořen poezie, z něhož vyrůstá méně privátní básnický projev. Toto řekneme dantovské anebo až biblické zakořenění umožňuje některým básníkům i reflexi toho, co přesahuje obzor citového prožitku, tedy pochopení a formulování nosných principů kultury a samotné architektury dobové reality.

Tuto vůli jsem viděl v díle Vladimíra Holana. Přiznávám se však, že v pokročilém věku se dostavily i skeptické pocity: přece jen jsem občas na rozpácích z manýristické představy Hamleta rozdávajícího nalevo napravo rozumy jak v kavárně Slávii. Což mně dnes připadá trochu komické, když patos doby vzniku vyvanul. Nicméně i tu přistihujeme vůli vykročit z omezení lyrické výpovědi, jako principiálně pouhého spontánního „vydechnutí“; co počít s tímto dogmatem v zemi a jazyce tak často odsuzovaných k přerývanému lapání po dechu?

I mě ovšem kdysi čekala doba strávená v karanténě, abych se otřepal z infekce „holanovštinou“, která snad u nás postihuje zamlada všechny, kdož se pokusí

přeplavat, přebrodit vlastním tělem a duší ten strhující proud z Kamy.

Velký nárok na postižení vnitřní architektury dobové reality a místa člověka v ní jsem prožíval jako čtenář R. M. Rilka. Vnímám jeho básně samozřejmě a vděčně především v překladech. Ale klíčem mně byl německý výbor z Rilkovy korespondence (Insel-Verlag, Wiesbaden 1950), jenž se kdovíjakým zázrakem octl i u nás v prodeji. Musím říct jasně, že přes zdánlivě všednosti uzavřený (anebo právě proto?) prostor Rilka básnického díla mně byla jeho poezie velkou osobní oporou v těch letech, kdy na mě doléhal můj vlastní zkomplikovaný civilní, natož autorský osud. Nadosobní básnická výpověď při svém specificky složitém lomu významů čtenářsky fungovala jako breviář přinášející denní útěchu, navzdory tomu, že 70. léta minulého století v naší zemi, jakož i má tehdejší životní praxe měly na první i druhý pohled pramálo rilkovský ráz.

Právě Rilkerazil pečeť, kterou si i dnes občas zpřítomňuji: „Kdo mluví o vítězství, přestát znamená vše!“ Učil jsem se na jeho (místy jistě až paranoidně ctižádostivém) díle, co zmůže lidská existence (a nejen básnická), je-li obemknuta tou trpělivostí, jež pochází spíše z milosti Boží než jen z naší vůle, ale kterou nám zprostředkovává právě hluboce prožitá, nikoliv jen šikovně inscenovaná poezie.

Paradoxně od Rilka jaksi zpětným pohybem vedla má cesta k Bohuslavu Reynkovi, jenž si to své přestání, přežití, přetrvání všeho, co patřilo k jeho osudu, prožil u nás a v češtině. Můj první úžeh Reynkem byl však dost pozdní, spadl až do roku 1969, kdy vyšly v Hradci Králové v Kruhu jeho sbírky *Podzimní motýli*, *Sněh na zápraží* a *Mráz v okně* ve sličném svazečku s doslovem Jaroslava Meda.

Po T. S. Eliotovi byl Czesław Miłosz dalším básníkem, který mě vedl k zájmu o nadosobní poetický výraz, který se jistě v zásadě nevyklučuje s lyrickou výpovědí. Záleží asi na tom, do jakého horizontu básník svůj prožitek umístí, tedy zda je schopen za svým osudem vykročit i mimo pokojovou, redakční, hospodskou teplotu a souvislosti.

Zprvu byl Miłosz u mě řídkým, totiž samizdatovým hostem, přicházejícím hlavně z Olomouce od Ivetty Mikešové a Václava Buriana. Jeho nárokům na básně i na jejího čtenáře jsem zprvu sotva rozuměl. Ale postupně mně odhalil tajemství, jak se chápat poezie, aniž bychom se museli stylizovat do jakési věčně přecitlivělé jásavosti či autistické ublíženosti (tedy do nepřekonatelné puberty), což je pro staršího člověka nejen únavná, ale v podstatě už nedostupná konvence.

...

Dotýkám se zrnitého zdiva. Udiven tím,
Že vlastní zanikání přijímám tak snadno,
Ač bych nemusel. Co mně a tobě, země?
Co je mně po tvých lukách, na nichž se němé šelmy
Pásly před potopou, aniž by zvedly hlavu?
Co mně je po tvém neúprosném rození?
Odkud se tedy bere ta laskavá melancholie?
Je to snad proto, že k ničemu je tady hněv?

(Překlad Iveta Mikešová)

Samozřejmě jsem se setkával s velkým architektonickým úsilím i v české poezii. Prožil jsem si svého času nejen hluboce, ale i opakovaně dílo Otokara Březiny a dodnes se tam obracím, když cítím potřebu „rozrazit okno“ kvůli žádoucímu žhavému přívalu čerstvého vzduchu:

Dýcháním věčna rosíš mé květy, když nivy mé prahnou,
jím lípy mé před okny chví se a větvemi zvoní mi sklem;
z moří poslední noci mé noci jak oblaky táhnou
tížené třesením zarudlých hvězd a odvěkým snem.

Svého času bylo v módě Březinu číst jako teilhardovského proroka. Něco na tom myslím bylo. On temně tušil, k jakému velkolepému a zároveň riskantnímu zvratu lidské existence se celá Evropa sbírá na prahu počínajícího století. Právem jej někteří čtou i jako svého druhu kolektivistu. Ale co měl dělat?

S přibývajícímí léty jsem si uvědomil, co mě však odděluje od Otokara Březiny, jakož i od Jakuba Demla a Jana Zahradníčka, kteří poskytli nenahraditelný výraz své i mé křesťanské zkušenosti světa i pro-

žitkům katolické symboliky: oni byli skrz naskrz venkované. Náleželi tělem duší agrární kultuře minulosti v tom nejlepším smyslu. Když jsem k nim šel, tak na návštěvu do světa prarodičů. Doma jsem už byl spíš v prostoru Skupiny 42, pro niž mám taky dodnes – jako obyvatel městské civilizace – trvalou slabost.

Někdo říkal: Měls ho srazit hákem Lazara
Matka konejšila dítě: Kuš smrade nenažraná
v Národním hráli Hubičku. Drožka bloudila
jak slepec ulicí

koleje vedly na periferii a zpět
svítlna blikající špatným knotem

Hele Tonka vola ten se eště modlí růženec
Kdosi řval, jak by neměl opravdu co jíst:
Zhlédněte poslední záznak světový výstavy
A po železném mostě rachotil vlak Buffalo-Billa

(Jan Hanč)

Z básníků mé generace se k úsilí o nadosobní výraz napřel Jiří Kuběna. Za dlouholetého kamarádství jsem pozoroval jeho básnický vývoj dost zblízka, včetně rozličných experimentálních odboček. Zamlada jsem se těšil z jeho milostné lyriky, když on tak opěval ty své krásné blondáky, byť mé osobní touhy, zisky i zklamání mě vedly úplně opačným směrem.

Kuběna si jako málokterý český básník uvědomoval, že pouze v subjektivní reflexi zakotvená poezie neobsáhne celý lidský horizont, totiž ten velký existenciální obzor, který by měl být pro velkou národní kulturu povinný. Časem si vypracoval k tomu úkolu velmi složitý grafický aparát. Ten mě však posléze už vybízel spíš k nahlížení jeho básní z jistého odstupu než ke spontánní čtenářské spoluúčasti. Nicméně chodím nebo taky klopýtám i mezi pozdními Kuběnovými verši jako po zrytém bojišti velké bitvy.

Kromě mnoha dalších včetně Danta (dle O. F. Bablera i Vladimíra Mikeše) a konečně i Ezry Pounda (Anny Kareninové) a (Zábranova a nověji i Snížkova) Ferlinghettiho, a také mně osobně intimně milé rilkovské poezie Zena Kaprála musím vděčně zmínit Jiřího Koláře. Ten mně kdysi otevřel nový pohled na

moderní poezii a později mě svým etickým postojem po léta ubezpečoval, že básník, který to myslím vážně, a tedy i vážně žije, nemůže být pouhým modloslužebníkem Krávy. Nikdy tedy nestojí mimo dobro a zlo.

Svědék stále přítomný
a soudce stále přítomný
však je tu život
a je tu skutek
a je tu naslouchající
a je tu přísaha
aby na to na co přísaháno
nebylo znovu přísaháno
co odsouzeno
nebylo znovu souzeno
co žito
nebylo znovu žito

co již nepřítomné
nebylo opět zpřítomňováno
mrtvé neobživováno
narozené neusmrcováno
neboť vina naše
i bez toho těžká

Posléze se Jiří Kolář pustil do těch svých celkem pěkných vystříhovánek. Přál jsem mu je, zejména v té suché době. Ale přece jen jsem se cítil jeho únikem znejistěn. Tak končí český básník, který žil a psal mimo pokojovou teplotu? Rezignaci na slovo lze vcelku rozumět i nerozumět. I přibývajícím věkem pomáhá. Tady se stalo něco, o čem bych zamlada nahlasrazil: „To nechápu!“ Dnes si ovšem o takových věcech pro sebe mlčím.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.
www.galeriezlín.cz

3 / 2013

VÝTVARNÉ UMĚNÍ
Vít Jakubíček *Ulmský model ve Zlíně*
Marcela Chmelařová *Východočeská galerie v turbulencích času - Ohlédnutí za šesti desetiletími krajské galerie v Pardubicích*
Ivan Neumann *Václav Bláha - Průběžný stav*
Michal Konečný *Obrazárna zámku ve Valticích*
Alena Potůčková *Ivan Bednář, pedagog, malíř, znalec a milovník umění, zakladatel regionálních galerií*
Václav Mílek *Sám sobě neutěčeš - rozhovor s Ivm Sedláčkem*
Jiří Valoch *Jaroslav Rössler skutečně objevený*
Jakub Wolf *Vidět se s Orfeem - Básníci v prostoru Zlín*
Petra Šobáňová *Česká muzejní pedagogika - malý přehled aktuálních témat*
Jakub Král *Ostravská scéna 80. a 90. let*

PŘEDSTAVUJEME
Anežka Šimková *Adéla (Adda) Ducháčová - Květy a jiné světy*

JEDNO DÍLO
Michal Konečný *Martin van Meytens. Skupinový portrét knížat z Liechtensteinu*

ARCHITEKTURA
Plotr Gajewski *Hudba a architektura*
Z ARCHIVU
Vladislav Zadrobílek - *D. Ž. Bor / připravil Pavel Petr*

POESIE
Pavel Zajíček
Vratislav Brabenec *připravuje Pavel Petr*

DESIGN
Lucie Šmardová *Města jako místa pro život*

1415
BATŮV INSTITUT

**KRAJSKÁ GALERIE
VÝTVARNÉHO UMĚNÍ
VE ZLÍNĚ**

**PROSTOR
ZLÍN**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně
Budova 14, továrního areálu, Vavrečkova 7040, 760 01 Zlín

Odešel polský dramatik Sławomir Mrożek (29. 6. 1930 – 15. 8. 2013)

JOSEF MLEJNEK

Smál jsem se opravdu různými způsoby, nahlas i potichu, čistě biologicky i intelektuálně; přesto můj smích nikdy nezasáhl úplný střed. Patřím ke generaci, jejíž smích bývá vždy promíchán s ironií, s hořkostí nebo se zoufalstvím. Běžný smích, smích pro smích, srdečný, neproblematický smích se nám jeví jako cosi starosvětského a vyvolává v nás závist.

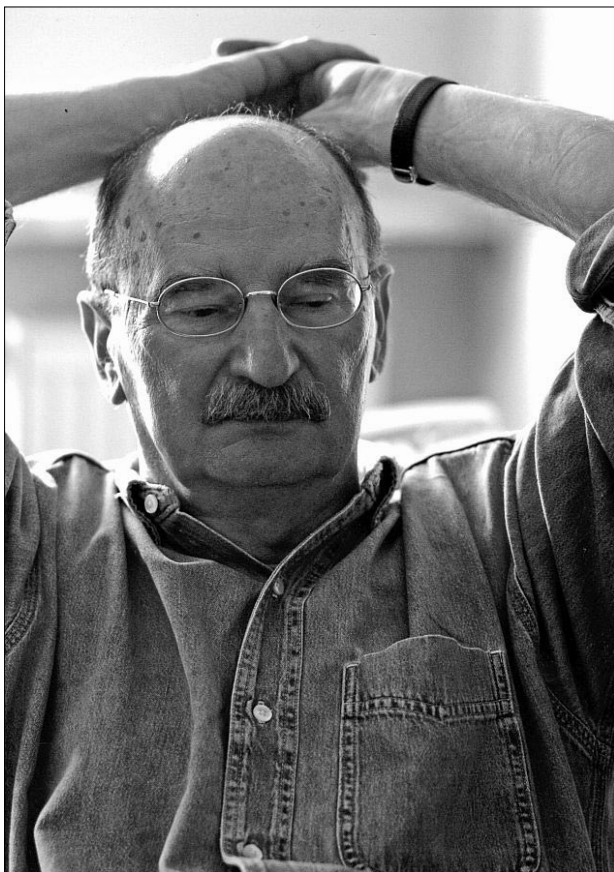
SŁAWOMIR MROZEK

Ve čtvrtek 15. srpna, ve svátek Nanebevzetí Panny Marie, zemřel polský dramatik, satirický spisovatel a také karikaturista Sławomir Mrożek, smrt jej zastihla ve francouzském letovisku Nice. Byl to vedle Stanisława Lema a Witolda Gombrowicze ve světě nejznámější polský spisovatel, a také nejčastěji vydávaný. Od roku 1963, kdy odešel na Západ, pobýval a tvořil mimo Polsko, které bylo tehdy součástí tzv. tábora socialismu. Žil postupně v Itálii, ve Francii a v Mexiku, odkud pochází jeho nynější žena. Narodil se 29. června 1930 v obci Borzęcin nedaleko Krakova, bylo mu osmdesát tři let. Za druhé světové války žili jeho rodiče v Krakově, zde také v roce 1949 ukončil střední školu. Jeho kreslířské a literární počátky spadají do padesátých let. Začínal jako karikaturista v časopise *Przekrój*, později pracoval v redakci krakovských novin *Dziennik Polski* a v týdeníku *Życie Literackie*. V roce 1953 podepsal jako člen místní pobočky Svazu polských spisovatelů tzv. Krakovskou výzvu (Apel Krakowski) žádající „nejpřísnější potrestání zrádců vlasti“ ve smyšleném procesu se skupinou katolických kněží označených za „americké špióny“. (Výzvu tehdy spolu s dalšími podepsala i pozdější nositelka Nobelovy ceny za literaturu Wisława Szymborska.) V roce 1959 se Mrożek, tehdy již ženatý, přestěhoval z Krakova do Varšavy. V té době už také spolupracoval s experimentálním studentským divadlem Bim-Bom v Gdaňsku.

V roce 1963 odjel spolu s manželkou na dovolenou do Itálie a rozhodli se, že se už nebudou vracet zpátky. Po pěti letech přesídlil s polským pasem do Francie. Požádal zde o politický azyl, francouzské občanství nakonec získal až o deset let později. Po dalších zhruba deseti letech se stěhoval do Mexika, rodné země jeho druhé ženy, kde také koupil rozsáhlé *rancho*. Do Polska se vrátil až v roce 1996, usadil se v Krakově. Nijak neskryval, že se v rodné zemi necítí dobře, proto se v květnu 2008 rozhodl znovu odejít, tentokrát údajně *navždy*. Usadil se se svou mexickou manželkou ve francouzském Nice. Své „navždy“ však vzápětí relativizoval tím, že se v současné Evropě naštěstí dá už bez obtíží jezdit „tam i zpátky“. Nakonec se, alespoň obrázně, do Polska vrátí definitivně: jeho ostatky budou pohřbeny 17. září 2013 v Národním panteonu v kostele sv. Petra a Pavla v Krakově, kde bude také obětována zádušní mše.

Věděl, jak se umírá

Před jedenácti lety postihla Sławomira Mrožka mozková mrtvice, jejímž následkem byla afázie, neboli částečná ztráta schopnosti používat řeč a písemně se vyjadřovat. „Zapomněl“ pochopitelně i cizí jazyky, jimiž běžně hovořil. Po návratu z nemocnice se musel znovu učit základním činnostem nezbytným pro

Sławomir Mrożek.

každodenní život. „Moje schopnost vnímat okolní svět, povědomí o protikladných pojmech jako nahore a dole, vpravo a vlevo nebo schopnost přesně určit časovou nebo prostorovou vzdálenost, se výrazně zredukovaly,“ svěřil se později. Jediné, co mu zůstalo, byla schopnost naslouchat hudbě. Tehdy na radu terapeutky začal sepisovat historii svého života. V průběhu čtyř let léčby a postupného vracení se k normálnímu životu vznikla autobiografie, která posléze vyšla pod názvem *Baltazar*. Autor v ní říká, že spisovatel Sławomir Mrożek přestal existovat a že žije už pouze člověk tohoto jména, neboť ho měl nahradit právě tajemný Baltazar. Je to jméno třetího z východních „králů“, toho černého vzadu, kteří se přišli poklonit narozenému Božím synu, ale především jméno, jehož se dostalo Danielovi, Božím soudci, na

dvoře babylonského krále Nabuchodonosora. Ačkoliv šlo o biblické jméno, které se Mrožkovi zjevilo ve snu za pobytu v Paříži, nespojoval s ním náboženské obrácení nebo dokonce mystický zážitek, pouze tehdy v rozhovoru konstatoval: *Vím, jak se umírá*. Autor *Tanga a Emigrantů*, které mu zajistily světovou proslulost, autor trilogie *Láska na Krymu* a mnoha dalších her se přiznal, že přišel o schopnost v záblesku mysli zachytit groteskní či absurdní myšlenky-obrazy a že jej opustila schopnost psaní v nejvlastnějším smyslu tvůrčího: „V tuto chvíli mi nečiní žádné potíže vylíčit pravdu, ale nedokážu vytvořit něco nového, vymyslet to od počátku. Nejsem schopen napsat hru nebo povídku.“ Ale jak se ukázalo, nebyl ani toto definitivní stav. Sławomir Mrożek se nakonec celým jménem vrátil také jako dramatický autor. Deset let po vynuceném odmlčení napsal novou hru *Karneval*, která se v současnosti hraje v Teatrze Polskim ve Varšavě. Odehrává se v Ráji: Do luxusního pensionu se sjíždějí hosté na maškarní bál, který organizuje a patrně také sponzoruje ďábel. Mezi hosty jsou kromě Adama a Evy také Prométheus, Biskup, starý Goethe s mladou Markétou... a také Adamova „bývalá“ žena Lilit. S postavou Biskupa si prý autor zaprorokoval: silně připomíná nového papeže, neboť chudobu nejen káže, ale též praktikuje. Ale když chce Prométheus vstoupit do církve, Mrožkův Biskup mu říká: „V této církvi nejsou hrdinové, její vyznavači jsou slabí, vyžadují péči a útěchu,“ a to k papeži Františkovi zase až tak příliš nesedí. Na otázku položenou v jednom z rozhovorů, jaké místo má v jeho hře Bůh, dramatik odpovídá: „To se přesně neví.“

* * *

S Mrožkovým literárním a dramatickým dílem jsem se spolu se svými generačními vrstevníky setkával od raných šedesátých let. Nejprve to byly jeho satirické prózy oplývající groteskní komikou shazující patos, emfázi, často parodické s vyhraněným smyslem pro groteskno a mystifikaci, divadelní hry přišly později. Vybavují se mi obrazy z jeho první knížky, která u nás vyšla: v zapadlé vesnici objevili Adolfa Hitlera skrývajícího se jako žák šesté třídy, chlapec pohlavkova-

ný do latě andělem strážným. Podobně jako se u nás běžně používá spojení „je to kafkárna“, v Polsku říká jí „je to jako z Mrožka“. Za normalizace byl polský spisovatel v ČSSR *persona non grata*, neboť protestoval proti srpnové okupaci tehdejšího Československa a byl to koneckonců emigrant. V osmdesátých letech, v době podivného a hanebného *détente*, kdy Evropa štedrými finančními půjčkami udržovala při životě skomírajícího komunistického molocha a jeho satelity, se mi dostal do ruky Mrožkův krásný *Dopis Kapitalismu Socialismusovi*. Nemám text po ruce, cituji podle paměti. Kapitalismus by chtěl nějak prospět a prohlašuje: „Vím, jsem odsouzen k zániku, ale rád bych, než zmizím ze světa, byl alespoň v něčem užitečný. Chceš peníze? Opuště, chápu, nechtěl jsem tě urazit, jsou hnusné, samozřejmě, ale...“

V polovině devadesátých let se mi dostalo té cti přeložit Mrožkovu scénickou trilogii o Rusku, *Láska na Krymu*. První část se odehrává v Rusku roku 1910, druhá v Sovětském svazu v roce 1928, třetí v současnosti, resp. na počátku devadesátých let. Všechny tři epochy spojuje „nestárnoucí“ postava trochu záhadného I. N. Zachedrinského. Jde o náročné představení především vzhledem právě k hlavní postavě, která se s jednotlivými epochami proměňuje, ale zůstává zároveň zvláštním způsobem stejná. *Láska na Krymu* se hrála i u nás, v Národním divadle moravskoslezském v Ostravě, v režii Janusze Klimszy. Měla pouze několik repríz, ne pro nezáměr diváků, ale proto, že představitel hlavní postavy Jan Filip zahynul při autonehodě a nebylo nikoho, kdo by jej nahradil.

Ačkoliv je Mrožkovo literární a dramatické dílo u nás známé a populární od raných šedesátých let, byl u nás pouze jednou, v roce 1999 zde pobýval jako host Festivalu spisovatelů. Příkládám ke svému ohlédnutí za dramatikem a jeho dílem rozhovor, který jsem s ním připravil. Setkání s ním bylo velice milé. V očích žánré Víte, kdo já jsem?, ale vlídná a vstřícná plachost. Neměl jsem vůbec pocit, že s ním *vedu rozhovor*, notýsek s připravenými otázkami jsem snad ani neotevřel. Jeho odpovědi doplňují a v mnohém i osvětlují řádky napsané výše.

EMIGRACE MI ZCELA VYHOVOVALA

Rozhovor se Stawomirem Mrožkem

Jeden z polských klasiků o sobě řekl, že se v literárních teoriích vyzná jako pták v ornitologii. Vyzvěrá vaše nechuť hovořit o vlastní tvorbě z podobného pocitu?

Jde o dvě odlišné věci. O nutnosti a užitečnosti literární vědy a kritiky nijak nepochybuji. Dokonce chápu, že někdo má potřebu diskutovat o tom, co dělá. Já bych si ale připadal jako fotbalista, který má střílet góly a měl by ještě dělat rozbor, jak ten či onen gól vstřelil. Případně k tomu citovat, co si o střelení gólů přečetl v zahraniční literatuře.

Jste označován za absurdního dramatika. Vy ale přece nevrzdíte, že absurdita je paní světa...

Označil a zařadil mne tak jeden anglický divadelní historik před více než třiceti lety. Nijak jsem neprotestoval, protože to nebylo tak zcela nepřesné. A přinášelo to mladému dramatikovi také určitou výhodu: mohl jsem tak lépe vejít ve všeobecnou známost.

Znamenal pro vás exilový odstup výhodu nejen při hodnocení situace ve vaší vlasti, ale i při vašich polských tématech? Z Polska jsem odešel ve třiatřiceti – a po třiatřiceti letech jsem se tam v roce 1996 vrátil. Může to znít jako špatný vtip nebo gesto, ale oproštěnost, jakou mi přinášela emigrace, mi zcela vyhovovala. Je to v mém případě patrně věc vnitřního ustrojení. Nemohl bych psát o Polsku v Polsku. V době, kdy jsem žil v Mexiku, bych nedokázal psát o Mexiku.

Proč jste se nevrátil domů hned po roce 1989?

Všechno mi tam připadalo přízemní, chámské. Před čtyřmi lety byla v Mexiku velice nejasná vnitropolitická situace a moje žena chtěla odejít. Zeptal jsem se jí, chce-li se se mnou vrátit do Paříže, nebo odjet do Polska. Rozhodla se pro Polsko.

Co vás vlastně z Polska vyhnalo?

Cenzura a – autocenzura. Živil jsem se svým uměním a nikdy jsem se neocitl v žádném námezdním poměru.

Ale tu autocenzuru si uvědomíte až tehdy, vystoupíte-li z určitého silového pole. Když si na mne činil režim nárok jako na svého poddaného, odmítl jsem. To bylo po roce 1968, kdy jsem protestoval proti okupaci Československa mimo jiných také polskou armádou. Požádal jsem tehdy o politický azyl ve Francii.

Ve své zatím poslední hře Láska na Krymu se vyrovnáváte s fenoménem Ruska spíše skrze vlastní polskou optiku, jež má s Ruskem specifické zkušenosti, anebo jako se „strašidlem komunismu“, s hrozbou všeobecnou?

Nechtěl jsem s ničím „účtovat“. Rusko jako téma ve mně zrálo dlouho předtím. A hlavním impulsem byl strach o ně. Strach o Rusko, které pro mne ztělesňuje Čechov. Nikdy nepostupuji tak, že bych si plánoval, že se k něčemu vyjádřím. Že bych si uvědomoval, že to a to žádá doba a psal na objednávku.

Kolem Lásky na Krymu vznikl menší skandál, protože jste si v desateru drastických požadavků vymíňoval, že se režie nesmí uchýlit nejen od textu, ale ani od vašeho popisu scény. Mrožek se zbláznil, tvrdilo se tehdy...

Měl jsem obavu, aby se v inscenacích příliš neideologizovalo. Také mi vadí, když se v rolích objevují osoby jiného věku než postavy nebo dokonce opačného pohlaví nebo když herci pobíhají v hledišti.

V nejbližších dnech má vyjít vaše nová hra Krásný výhled. Žijete nyní v Polsku, nebude o Mexiku?

Odehrává se na Balkáně. A silně koresponduje s tím, co se tam nyní děje. Ale stejně jako *Láska na Krymu* je o něčem jiném než o řešení aktuálních politických otázek.

Bude také s desaterem?

Nebude. S těmi požadavky jsem před pěti lety víceméně blfoval, protože se takové věci stejně neuhlídají. A byl tu už koneckonců precedens. Sám velký Samuel Beckett se s inscenátory jedné své hry soudil – a prohrál.

Rozhovor se Sławomirem Mrožkem vyšel v *MF DNES* 16. dubna 1999.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Zamyšlení nad knihou Nicholase Wapshotta „Keynes – Hayek“

VÁCLAV KLAUS

Každá velká ekonomická porucha vyvolá diskusi, při které se připomenou minulé spory na stejné téma. Cílem je maximálně se z nich poučit, i když – jak dokazuje i tato kniha – lidé poučitelní nejsou. Krize let 2008–2009 nemohla mít osudy jiné. Anglický žurnalista a historik (ale i mimořádně kvalitní ekonom) Nicholas Wapshott využil této chvíle k napsání čtivé, prameny velmi dobře podložené, v každém případě kvalitní knihy o sporu Keynesa a Hayeka, sporu, který – jak je uvedeno v podtitulu – „definoval moderní ekonomii“. Toto téma mu umožnilo velmi plasticky vylíčit ekonomickou historii posledních devadesáti let a roli, kterou v ní sehráli Keynes a Hayek, resp. jejich myšlenky. Čtenář jistě ví, že Keynes obhajoval roli státu, Hayek roli trhu.

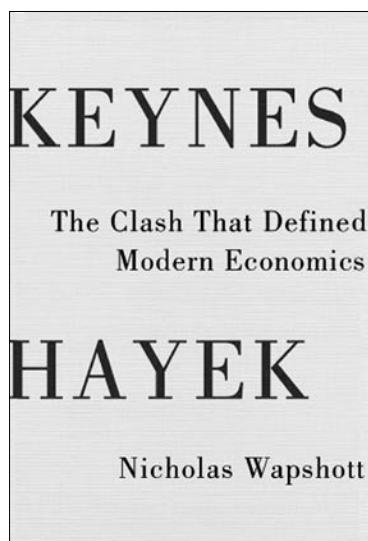
Knihy je napsána tak, že ji může číst „poučený laik“, ale s chutí si ji přečte nejen obecný ekonom, ale i ten, kdo se zabývá stejným tématem – úlohou trhu

či státu v zabezpečování ekonomické stability a růstu. Pro mne je právě toto celoživotním tématem, ale i já jsem si v ní našel věci, které jsem neznal, resp. kterým jsem nevěnoval dostatečnou pozornost. Kdo chce opravdu pochopit makroekonomii, nejen její učebnicové zúžení na několik grafů a matematických rovnic, ten se z knihy dozví mnoho užitečného. Dozvědí se z ní něco i zaslepení stoupenci Keynesa i Hayeka. Ti v ní najdou i leccos, co by o svých idolech raději snad ani nevěděli.

Knihy je psána nikoli tematicky, ale postupuje s časem. Každá z jejích 18 kapitol odráží určité, jasně definované historické období, jeho hlavní ekonomická témata a vliv Keynesa i Hayeka právě v té či oné chvíli. Hayek byl o 16 let mladší než Keynes (narodil se v roce 1899, Keynes v roce 1883) a přežil ho o 46 let (Keynes zemřel v roce 1946, Hayek v roce 1992). Hayeka jsem krátce viděl v roce 1968¹, Keynesa jsem nejenom vidět nemohl, ale ani neznám nikoho, kdo by se s ním setkal (možná Josef Goldman či Jaroslav Habr, moji starší kolegové v Ekonomickém ústavu ČSAV v 60. letech).

Třetím velikanem ekonomie 20. století byl nepochybně Milton Friedman. I o sporu Keynes–Friedman by se dala napsat neméně zajímavá kniha, což konečniců i N. Wapshott naznačuje tím, že v závěrečné kapitole cituje hlavně Friedmana, který Hayeka přežil o 14 let (zemřel v roce 2006)².

Keynes s Hayekem byli asi stejně mimořádní, stejně ambiciózní, ale i stejně nedůtkliví. Po většinu jejich životů byl úspěšným a slavným člověkem jen daleko barvitější Keynes, a ne šedivější a uzavřenější Hayek. Ten žil převážně mimo centrum společenského dění a mimo pozornost médií, což není žádnou náhodou. Hayek psal ekonomickou teorii pro ekonomické teoretiky a vždy se držel daleko od politiky, Keynes vytvářel

Nicholas Wapshott:
Keynes Hayek.
The Clash that Defined
Modern Economics.
W. W. Norton,
New York – London
2011, 382 s.

snadno čtivou a snadno aplikovatelnou teorii a v politice byl nepřetržitě. Už v roce 1918 byl v Paříži na Versailleské mírové konferenci a jeho velmi kritická kniha o výsledcích a potenciálních důsledcích této konference *Ekonomické důsledky míru* byla během dvou let přeložena do deseti jazyků. Hayek naopak strávil rok 1918 ještě jako důstojník rakousko-uherské armády na italské frontě. Hayek uměl anglicky (ač mu to dlouho dělalo potíže) a Keynese četl, Keynes neuměl německy a Hayekovy práce dlouho vůbec neznal, stejně jako – „po anglicku“ – neznal žádné další kontinentální autory, a už vůbec ne „rakouskou školu“. Oba velcí ekonomové se prvně setkali v roce 1928 v Londýně, ale nerozuměli si (i kvůli Hayekově špatné angličtině). Wapshott mluví o „rudimentary spoken English, albeit of a fractured nature“.

Své ekonomické názory začali oba budovat již ve 20. letech. Keynes nejdříve bojoval s Churchillem, když ten chtěl vrátit libru na její úroveň z roku 1914, a když tento souboj prohrál, napsal svůj největší bestseller *Ekonomické důsledky pana Churchilla* (1925), v němž ukázal deflační účinky tohoto kroku. Wapshott píše, že ve 20. letech byl „kurs libry centrálním bodem ekonomické diskuse“ (s. 31). Dnes tomu tak v Evropě už není. Dnešní euro, resp. evropská měnová zóna, není ničím jiným než pokusem zbavit se „na věčné časy“ měnových kursů, této snad nejvýznamnější ekonomické veličiny vůbec.

Hayek v té době zformuloval první verzi své teorie hospodářského cyklu s důrazem na odlišení „přirozené úrokové míry“ a „tržní úrokové míry“ (což Rakušané přejali od Wicksella) a chtěl, aby shoda velikosti obou těchto úrokových měr vedla k neutralitě peněz a k nevyvolávání hospodářského cyklu ze strany peněz.

Keynes stačil napsat *Tract on Monetary Reform* (1924) a *A Treatise on Money* (1930), kde začal odlišovat mechanismus utváření dvou klíčových ekonomických veličin – úspor a investic. Hayek rozvíjel svou teorii peněz a na Keynese ostře zaútočil, když v roce 1931 recenzoval jeho *Treatise*, jeho *Pojednání o penězích*. Šlo o osobní útok, v němž se to hemžilo výroky typu „je to tak nejasné, že si člověk nikdy nemůže být jist, že ví, co měl pan Keynes na mysli“. Keynes odpověděl stejně prudce: „Hayek nečetl mou knihu s do-

statečně dobrou vůlí, aby ji mohl pochopit.“ Tak to více méně zůstalo, až do Keynesovy *Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (1936), která obletěla svět a přehlušila všechno předcházející.

Všichni čekali na Hayekovu odpověď, ale ta nepřišla. Jedinou Hayekovou odpovědí – píše Wapshott – bylo „mlčení“ (s. 153). Přiznám se, že právě to pro mne bylo nejzajímavější částí knihy. To bylo něčím, co jsem nedoceňoval, co jsem si tak silně neuvědomoval. Hayek si byl svého mlčení vědom a až po desetiletích přiznal, že to byla jeho největší životní chyba. Nikdy ale neřekl, proč se to stalo. Z Wapshottovy knihy (zejména kap. 12) vyplývá, že Hayek k dispozici žádné silné argumenty neměl, zůstal-li by na půdě Keynesovy makroekonomie. Hayek proto udělal krok vedle. Argumentoval, že celá makroekonomie je omyl (což – spěchám dodat – je názor, který nesdílím, a v tom se v tomto trojlístku velikánů ekonomie přikláním nejvíce k Friedmanovi) a myslel si, že stačí, když odpoví nepřímou, když odpoví nějakým svým velkým průlomem v oboru mikroekonomie.

Pomalou a s přestávkami pracoval na rozsáhlém díle *The Pure Theory of Capital*, které však při svém vydání v roce 1941 žádnou velkou „díru do světa“ neudělalo. Milton Friedman o této Hayekově knize dokonce řekl, že „se nedá číst“. Klíčovým přínosem Hayeka se stalo něco jiného – jeho práce o nezastupitelné roli cen v ekonomice, zejména *Economics and Knowledge* (1936) a hlavně *The Use of Knowledge in Society* (1945), které – zejména pro nás – při naší snaze pochopit důsledky pokusů o eliminaci cen (a o jejich manipulování) za komunismu byly zcela zásadní. Hayek však ustoupil ještě dále „vedle“, tedy mimo ekonomii, svou knihou *The Road to Serfdom* (1944), která se – jako pamflet proti totalitární společnosti – velmi rychle stala světovým bestsellerem.

Z neznámého profesora se stal slavný autor, ale ekonomická akademická sféra ho díky tomu na zbytek života fakticky odmítla. Hayek sám přiznal, že ho – zejména v Americe – „tato kniha profesionálně zcela zdiskreditovala“. (Keynes knihu v osobním dopise Hayekovi pochválil, ale trval na tom, že v „jeho“ Anglii státní intervencionismus k otroctví vést nemusí.) Diskreditace Hayeka byla tak veliká, že ho slavná University of Chicago

neudělala profesorem na katedře ekonomie, ale pouze na katedře „společenských a morálních věd“.

Hayek mezitím – v zoufalství nad poválečným nástupem socialismu – založil Montpelerinskou společnost a začal psát obecnější společenskovední texty, ale celá následující desetiletí byla „érou Keynesa“ (kap. 15). Přesto nakonec, v roce 1974, dostal Hayek Nobelovu cenu za ekonomii.

Hayek se – spolu s Friedmanem a v politice s Goldwaterem, Reaganem a Thatcherovou – znovu dostal do centra diskusí až po roce 1970, v období stagflace, která vypadala jako definitivní popření Keynesa. Definitivním nebylo. Do hry se znovu vrátil po krizi let 2008–2009.

Wapshott nesmírně zajímavě popisuje spousty detailů, dalších osobností a témat, ale výrazně nikomu nefandí. Na s. 285 cituje Friedmana (z roku 1966), že „v jednom ohledu jsme už dnes všichni keynesiánci, v druhém už keynesiáncem není nikdo“ a na s. 287 ho cituje znovu (z roku 2000), že „není sporu, kdo vyhrál intelektuální argument... Spornější je, kdo vyhrál

argument praktický. Svět je dnes daleko socialističtější než byl v roce 1947.“ Čili první vyhrál Hayek, druhé Keynes. Wapshott přesto končí tím, že „dva roky po Obamově stimulačním balíčku [keynesiánského typu, VK] není sebemenší důkaz, že byl tento balíček úspěšný“ (s. 283).

Kniha za přečtení stojí, jejích 382 stran se dá přečíst jedním dechem. Přinesla mi spoustu podnětů k dnešním diskusím.

Poznámky:

¹ Viz můj letošní projev o Hayekovi na University of Richmond, „Hayek and My life“, Conference on Friedrich von Hayek, Richmond, Virginia, USA, 12. dubna 2013, <http://www.klaus.cz/clanky/3345>.

² Viz můj projev na smuteční mši na University of Chicago, „Remarks at Milton Friedman Memorial Service“, Rockefeller Chapel, Chicago, Illinois, USA, 29. ledna 2007, <http://www.klaus.cz/clanky/133>.

Václav Klaus, politik, bývalý ministr financí, předseda vlády a v letech 2003–2013 prezident České republiky.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

Hluboká, ale Problematická

JIRÍ HANUŠ

Nejprve snad chvála na podobu knihy. Všechna čest, Malvern odvedl velmi kvalitní práci (jak by ne, vzhledem k institucionální podpoře FHS UK!), fotografie Štěpána Bartoše jsou takřka mystické, texty jsou vysázeny velmi pěkným písmem a ozdobeny červeným tiskem názvů podkapitol. Je vidět, že hlubocké společenství, nebo co z něho zbylo, má vztah ke knižní estetice, což lze také chápat jako tradici katolických kontrakultur na Vysočině i jinde.

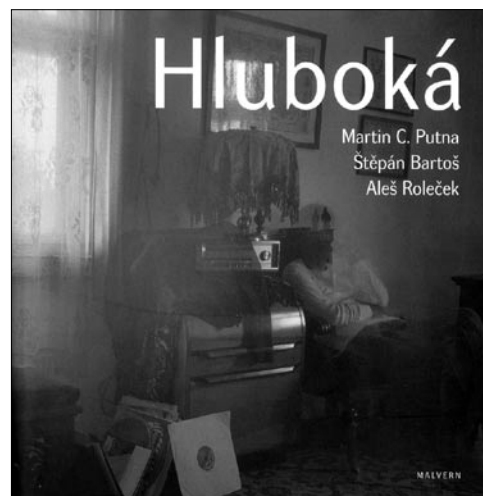
Posuzovat lze především text akademického vykladače hlubocké spirituality a práce Martina C. Putny, který postupoval následujícím způsobem. Za prvé včlenil Hlubokou, tj. společenství Aleše Rolečka z 90. let minulého století, do tradice staroříšské, tasovské, petrkovské, vydříšské, pardubické a bitovské (Josef Florian, Jakub Deml, Bohuslav Reynek, Ivan Martin Jirous, Vojmír Vokolek, Jiří Kuběna), i když z této tradice připomíná a vyzvedává v dalších částech své studie především Floriana a Reynka. Za druhé se pokusil vystihnout postavu zakladatele a gurua této příležitostné hlubocké komunity Aleše Rolečka, popřípadě některé další členy, asi nejvíce spisovatele Jana Jandourka. Za třetí určil několik základních rysů myšlenkového konceptu Hluboké, kterou nazývá mahájánovým katolicismem. Ty jsou zajímavé: patří k nim oslava jezuitství a baroka, mariánský kult a kult „dobré smrti“, kelto-mánie, vztah k Římu s jeho pohanskými i křesťanskými tradicemi (a případně tradicemi světskými, jako je pití dobrého espressa), pozitivní vztah k Orientu a orientálním náboženstvím, kritika protestantismu, sakralizace jídla a pokus vybudovat jakousi alternativní církev. Také je připomenut akcent protimoderní (odpor proti televizi a internetu), ironizace sexuality. A konečně za čtvrté líčí M. Putna postupný rozpad komunity včetně „zániku“ vlastního centra, chalupy v Hluboké.

Druhou polovinu knihy vytvářejí příležitostné texty Aleše Rolečka, kterých není příliš (Putna jej charakterizuje jako člověka spíše vyprávěcího stylu), a několik dalších souvisejících úryvků děl a dopisů (Putna, Krejčí, Jandourek).

Úvodní studie i texty jsou čtivě napsány, recenzent se u řady zejména básnických textů dobře bavil. Celkový dojem z publikace je však rozpačitý. Čím to je?

Někomu by možná vadilo, že Martin Putna píše především o sobě a o svých přátelích. To by tolik nebránilo čtenářskému požitku. Konečně i to je v dobré tradici katolické kontrakultury. O čem jiném psal takový Jakub Deml celý život, když ne o sobě a o tom, co právě s jeho domovem, láskami, radostmi a strastmi bezprostředně souviselo? Na první pohled však poněkud zarazí, že Putna zvolil spíše formu vědecké studie (s patřičným aparátem a podporou) – i to však nemusí být problém – konečně, ani po formální stránce, řečeno poněkud ironicky, nelze Putnovu akademickému stylu nic vytknout.

Martin
C. Putna,
Štěpán
Bartoš,
Aleš
Roleček:
Hluboká.
Malvern,
Praha 2012,
168 s.

Vadí však něco jiného a podstatnějšího. Při všech sympatiích k Hluboké, její spiritualitě a formách zbožnosti nelze ani vědeckým textem zastříť, že proti zmíněným tradicím jí cosi podstatného chybí. V první řadě zde chybí onen existenciální, celoživotní, jaksi nutný aspekt života a díla, tolik typický pro Floriana a jeho rod, pro Reynka a Jirouse. Zdá se, že v Hluboké šlo více o hru, o projevy nabyté svobody, o performanci, o postmoderní radost z objevování alternativ než o celoživotní „poznanou nutnost“, o nezbytnost zvoleného způsobu života, o to, že mnohdy ani nezbývalo katolickým autorům – a dnes autoritám – nic jiného než život na „Vystřkově“, jak lze také překřtít Vysočinu. V Hluboké schází onen existenciální a současně existenční aspekt, což dokládá i sympatický nadhled, jaký měli členové komunity ke svým vlastním myšlenkovým i literárním výtvorům. U Floriana, Reynka a Jirouse (Kuběnu a Vokolka tolik neznám, jsou ostatně zmiňováni okrajově) jde vlastně o celoživotní zápas na život a na smrt, a pokud si Deml někde hraje (jako že si rád hrál se svými texty), je to také hraní na ostří nože. Zlatá devadesátá zkrátka přejí svobodné, nezávazné hře na „kontrakulturu“, už se nejedná ani o opravdový zápas s moderním světem (Florian), ani o nutnost uzavřít se před komunistickým marasmem nebo mu případně po svém vzdorovat (Jirous). V tomto smyslu na mne Putnův text a jeho snaha začlenit „svou Hlubokou“ do jistých tradic přijde nedůvěryhodná.

A ještě je zde jeden kritický bod. Totiž dílo a jeho význam. Uvedených literárních textů není mnoho a jsou spíše příležitostné (proto možná Putna zařadil i některé již publikované ukázky ze své a Jandourkovy knihy), nic, co by vytvářelo nějaký zásadní umělecký přínos – i když, abych nebyl nespravedlivý, některé Rolečkovy texty jsou velmi zdařilé a milé. Nemohou však zakrýt skutečnost, že Hluboká nevytvořila nic analogického Florianovu, Reynkovu nebo Jirousovu dílu. Literární dílo a jeho garance jistému „životnímu stylu“ tudíž na Hluboké schází, neboť někdy i to, co uvádí Putna jako výsledek Hluboké, jsou v podstatě už výkony jednotlivců bez přímého vztahu ke komunitě. Zkrátka, hlubocké hříčky a poetické hrátky, jakkoli zdařilé, nemohou zakrýt fakt hry. Nelze si nakonec „hrát“ na velkou literaturu. Tím nechci samozřejmě popřít, že Hluboká byla a možná ještě je jedním ze zřidel inspirace pro mnohé. Je to ale inspirace společenským, jakých v devadesátých letech bylo poměrně velké množství, ať již v církvi, či mimo ni. Jen se jim nedostalo vykladače v podobě psavého profesora – kulturního antropologa, který začlenil vlastní společenství do myšlenkového světa alternativního katolictví.

Zdá se mi však, že to trošku s hledáním souvislostí přehnal. Ale možná v hlubocké tradici vytváření mýtů a her. Budiž mu přáno.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Reakce na Jiřího Weigla aneb Problém lidského zapomínání

LUBOMÍR KOPEČEK

Jiří Weigl v předchozím čísle *Kontextů* převážně negativně reagoval na mé hodnocení Václava Klause, které bylo součástí ankety věnované této významné postavě české politiky. Dovolím si citaci připomenout, co je mi vyčítáno: „Nechápu ale Kopečkovu hodnocení Klausova premiérství jako ambivalentní, či dokonce záporné. Vysvětlení vidím v tom, že autor ve výčtu zásadních kroků Václava Klause zcela opomněl prosazení a uskutečnění zásadní společenské a ekonomické transformace v naší zemi po roce 1989, transformace, která je s jeho premiérstvím neoddělitelně spojena. (...) (P)okládám zásluhu Václava Klause o naši transformaci za zdaleka nejvýznamnější moment jeho politického odkazu vůbec. Jako premiér uskutečnil zásadní systémovou změnu, a to úspěšně.“

Rád bych upozornil na jednu věc, na kterou jsem narazil při psaní Klausovy biografie či předtím knihy *Éra nevinnosti* věnované české polistopadové politice. Ve vzpomínkách řady lidí se stírají jemné hranice mezi různými obdobími a názory se zplošťují. Je to jev zřejmě přirozený a pochopitelný, zvláště pokud je založen na vyhraněné pozitivním či negativním postoji k dané osobě.

Při čtení kritiky Jiřího Weigla se nemůžu ubránit dojmu, že přesně to se v tomto případě stalo. Je dobré tady připomenout rozdíl mezi prvními transformačními lety, kdy byl Václav Klaus československým ministrem financí, a jeho působením v letech 1992–1997 jako českého premiéra. Hlavní scénář ekonomické reformy schválil parlament v září 1990. Klíčové ekonomické transformační kroky jsou pak spojeny s následujícími dvěma lety, ať už to byla liberalizace většiny regulovaných cen, rozběhnutí malé a velké privatizace, či třeba komplexní reforma daňového systému.

Nechci tady rozebírat přínos Václava Klause u zmíněných kroků, protože se u každého lišil a hlavně na to tady není prostor. Místo toho si dovolím citaci ze závěru své knihy, kde píšu, že Klause „skutečně lze považovat za jakéhosi hlavního otce ekonomické transformace, protože na ní měl nepopíratelný podíl, určitě významnější než kdokoliv jiný“ (s. 279). To, že některé z dobových transformačních kroků jako třeba restituce majetku zabaveného lidem komunistickým režimem proběhly přes Klausův nesouhlas, na tomto závěru nic zásadního nemění.

Doba Klausova *premiérství* samozřejmě také spadá do období transformace. V anketě jsem vyzdvihl Klausovu zásluhu na rychlé a hladké demontáži Československa v druhé polovině roku 1992. Podle mne jde o jeden z Klausových největších přínosů české politice vzhledem k neřešitelné krizi, do níž se Československo dostalo. Podobně pozitivně hodnotím jeho podíl na dotvoření institucí nového českého státu.

Premiéřskou roli Václava Klause hodnotím kriticky kvůli následujícím letům, kdy se transformační pohyb zabrzdil a v některých sférách zastavil. Je to doba, kdy se téměř nepohnula transformace Českých drah, které zůstaly v jakémsi polosocialistickém stavu. Stejně to je s deregulací cen nájmu, což premiér obhajoval tím, že jejich rychlé uvolnění by mohlo vyvolat sociální katastrofu. Podobně se neposunula privatizace velkých státních bank. Opoždění dohledu nad investičními privatizačními fondy pak nejenom řadu lidí připravilo o majetek, ale také poškodilo důvěru lidí v kupónovou privatizaci i ekonomickou transformaci. Ve výčtu dalších příkladů by se dalo dlouho pokračovat.

Platí pochopitelně, že za to odpovědnost nenesl jenom Václav Klaus, nicméně pominout ho nejde. Kladu přitom otázku: Jaké výrazné pozitivní trans-

formační kroky se dají v těchto letech najít? Nebyla první Klausova vláda spíše něčím, co se svou povahou s drobnou nadsázkou dá označit za „kabinet údržbářů“? Je pravda, že u Klausovy druhé vlády po volbách 1996, která byla svým charakterem menšinová, podobné hodnocení hodně vyplynulo už z její podstaty. Není to ale vysvětlením několika předchozích podle mne dost proplývaných let.

Jiří Weigl mi dále vyčítá, že nevnímám dimenze a podstatu problémů, o nichž hovořím. Možná má pravdu. To, co ale vnímám, je kontext. Být českým premiérem roku 1993 a roku 2013 jsou dvě velmi odlišné pozice. Prosadit něco v politice dnes a před dvaceti lety je velký rozdíl. Nejde jen o to, že Václav Klaus tehdy politickému prostoru dominoval, ale i o onu odlišnost kontextů. Dnes český premiér naráží na pestrou škálu nejrůznějších institucí a aktérů, které můžou jeho politiku blokovat, či dokonce zcela zdestruovat. Namátkou je možné zmínit horní komoru parlamentu, která začala fungovat až v roce 1996, Ústavní soud,

jenž až do závěru devadesátých let nefungoval jako politický hráč, či odbory tehdy prožívající hlubokou krizi. Na obsáhlou knihu by vydal popis médií a jejich ovlivňování politiky. Mediální krajina z první polistopadové dekády bez Facebooku, YouTube či zpravodajského televizního kanálu vypadá téměř prehistoricky. Navíc média tehdy ještě nepředstavovala aktivního aktéra nastolujícího politickou agendu, jako je tomu mnohdy dnes.

Většina premiérského období Václava Klause se odehrávala ve velmi příznivém kontextu – což nebylo dobře využito. Chápu apologetiku Václava Klause, ale mým záměrem nebylo psát takový typ textu, ale pokusit se o nepředpojatou analýzu. Jde nesporně o nejúspěšnějšího českého polistopadového politika, ovšem jeho působení zahrnuje nejenom plusy, ale také minusy.

Lubomír Kopeček, politolog, působí na Masarykově univerzitě.

PROMÍTEJ I TY!
filmy z Jednoho světa

JEDEN SVĚT
FESTIVAL DOKUMENTÁRNÍCH
FILMŮ O LIDSKÝCH PRÁVECH

Půjč si film zdarma a uspořádej projekci.
Filmy nově i on-line ke stažení.
www.promitejty.cz

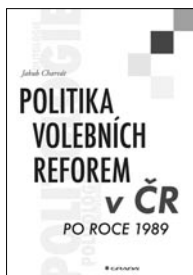
ČLOVĚK V TĚSNÍ
ČESKÁ REPUBLIKA

Z nových knih

JAKUB CHARVÁT

POLITIKA VOLEBNÍCH REFORM V ČR PO ROCE 1989

Grada, brož., 232 s., 369 Kč

Volby a volební systémy představují jednu ze základních a nejpodstatnějších institucí moderních demokratických politických systémů a jsou jedním ze základních pilířů

moderních demokracií jako takových. Studium volebních systémů a jejich mechanismů je proto předmětem poměrně velkého množství odborné politologické literatury, ba dokonce patří k nejvýznamnějším tématům soudobé politologické analýzy. Ústředním tématem a hlavním cílem této publikace je detailní diachronní srovnávací analýza politiky volebních reform v Československu a v České republice po roce 1989 a jejich proměn v průběhu času. Autor primárně sleduje reformní procesy vztahující se k volebním pravidlům pro Federální shromáždění a Českou národní radu v době existence ČSFR, respektive k nastavení základních parametrů volebního systému do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR od roku 1993.

JAN KŘEČEK

POLITICKÁ KOMUNIKACE.

Od res publica po public relations

Grada, brož., 176 s., 379 Kč

Bez komunikace není společnost, bez kvalitní politické komunikace není demokratické společnosti. O médiích se dobře sní jako o prostoru veřejné diskuse nebo alespoň jako o po-

skytovateli informačního servisu pro kvalifikovanou volbu poučeného občana. Ve skutečnosti jsou ale dnešní média obviňována z manipulací, neobjektivit, ohlupování, propagandistických kampaní a zábavy pro pasivní, dezorientované spotřebitele. Je obtížné najít někoho, kdo by byl s rolí médií v současných procesech politického rozhodování spokojen – a stejně tak obtížně se hledá řešení, co s tímto stavem dál...

Předkládaná monografie představuje první český úvod do oboru politická komunikace. Přehledně a srozumitelně představuje a vykládá jeho základní teorie a koncepty, ohlíží se za historií, vypočítává nejtypičtější projevy současného politického komunikování a předestírá výhledy do budoucna. Věříme, že se stane průvodcem studentům, teoretickým úvodem pro akademické pracovníky a praktickou příručku – nebo alespoň podnětem k zamyšlení – pro profesionály z oblasti politiky a médií.

OLDŘICH BUREŠ A KOL.

PRIVATIZACE BEZPEČNOSTI

České a zahraniční zkušenosti

Grada, brož., 320 s., 399 Kč

Ačkoliv je fenomén privatizace bezpečnosti v západních zemích předmětem vášnivých debat již minimálně dvě desetiletí, v České republice se dostal do centra pozornosti až

díky kauzám největší české soukromé bezpečnostní společnosti ABL (dnes M2.C). Autoři proto analyzují a vzájemně konfrontují zahraniční i české zkušenosti s privatizací bezpečnosti. Shrnují poznatky dosavadního výzkumu příčin privatizace bezpečnosti, představují doposud opomíjené aspekty privatizace bezpečnosti, včetně problematiky dobrovolnictví jednotlivých občanů a jejich spolků při zajišťování bezpečnosti, či využívání služeb soukromých vojenských a bezpečnostních společností ze strany nevládních organizací v (post)konfliktních oblastech. Věnují se působení soukromých bezpečnostních služeb v ČR.

Grada Publishing,
U Průhonu 22,
170 00 Praha 7
tel.: 234 264 401-2,
fax: 234 264 400
www.grada.cz

CARL SCHMITT
ŘÍMSKÝ KATOLICISMUS
A POLITICKÁ FORMA

Oikoymenh, brož.,
titul vyjde v říjnu 2013

Autor se zaměřuje na specifickou povahu racionality spojené s katolickou církví, kterou staví do kontrapozice vůči myšlení ekonomicko-technického věku. Vý-

značnost ratio stojícího v pozadí moci či lépe autority katolické církve nachází především ve schopnosti být jednotou protikladů (complexio oppositorum) a reprezentovat či zpřítomňovat duchovní ideu, resp. osobu. Schmitt v textu mimo jiné upozorňuje i na důležitou distinkci mezi reprezentací a pouhým zastoupením. Ekonomické myšlení není právě reprezentace schopno, neboť za ním nestojí žádná idea či entita k reprezentování, takže není schopno ani politiky v pregnantním smyslu. Jde proto ruku v ruce s depolitizací veřejného.

Oikoymenh, Černá 3, 110 00 Praha 1
tel./fax: 224 930 310/212

www.oikoymenh.cz,

distribuce@oikoymenh.cz

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek

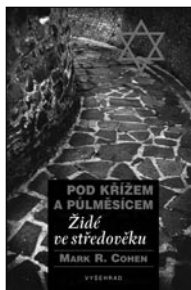
mezi 9:30 a 16:30; 15% sleva,

20% sleva pro studenty

MARK R. COHEN
POD KŘÍŽEM A PŮLMĚSÍCEM
Židé ve středověku

Vyšehrad, váz., 400 s., 398 Kč

Žili muslimové a Židé ve středověku mírumilovně bok po boku v jakési „mezináboženské utopii“? Nebo byli Židé pod muslimskou nadvládou proná-

sledování podobně jako v křesťanských zemích? Autor rozebírá postavení Židů v křesťanském a islámském světě z hlediska právního (srovnává římské, křesťanské a islám-

ské právo), hospodářského a sociologického, snaží se vyvracet zažitá stereotypy a mýty o „zlém křesťanství a hodném islámu“, zejména zjednodušující pojetí „temného“ židovského středověku v křesťanských zemích a idealizaci soužití s muslimy ve Španělsku. Systematické srovnání života Židů v islámských zemích a na křesťanském Západě neboli „pod křížem a půlměsícem“ nicméně ukazuje, že vztahy islámu a judaismu byly méně konfrontační a násilné než soužití křesťanů a Židů na Západě. Proč tomu tak bylo?

MICHAEL KRUPP
DĚJINY STÁTU IZRAEL
Od založení do dneška
(1948–2013)

Vyšehrad, váz., 208 s., 268 Kč

Monografie z pera předního znalce problematiky dějin Izraele z roku 2008, kterou její autor pro české vydání aktualizoval k současnému stavu roku

2013. Historické podání se organicky propojuje s úvahami nad problematickými tématy politickými i náboženskými, jež v případě Izraele tvoří nedílný celek. Kniha je určena všem těm, kdo díky lepšímu porozumění politickému vývoji Izraele chtějí hlouběji pro-

niknout do složité situace na Blízkém východě. Michael Krupp se po studiu teologie věnoval judaistice a islamistice. Od roku 1970 se v Jeruzalémě zabývá o mezináboženský dialog židovství, křesťanství a islámu.

Vyšehrad, s. r. o.,

Víta Nejedlého 15, 130 00 Praha 3

tel./fax: 224 221 703

info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

nákup: Štěrboholská 44/1307,

102 00 Praha 10; 20% sleva

JAROSLAVA HASMANOVÁ
MARHÁNKOVÁ,
MARTIN KREIDL (EDS.)

PROMĚNY PARTNERSTVÍ
Životní dráhy a partnerství
v české společnosti

SLON, brož., 265 s., 399 Kč

Kniha se zaměřuje na proměny partnerského života z perspektivy životních drah. Jejím cílem je prostřednictvím zkoumání dílčích partnerských situací, jejich načasování, společenských souvislostí, důsledků a způsobů, jakými je interpretují sami jednotlivci, přispět ke zmapování a pochopení případných proměn partnerského života spojovaných v České republice s procesem de-standardizace životních drah a společenskými změnami, kterými česká společnost v několika minulých dekadách prošla.

Kniha obsahuje devět studií kombinujících různé metodologické potupy a datové soubory. Jednotlivé kapitoly se zaměřují například na faktické načasování a výskyt jednotlivých životních přechodů, na dílčí výseky partnerských

situací či na analýzu potenciálního dopadu různých partnerských situací na budoucí život dětí, jež v dětství zažijí různá rodinná uspořádání. Zároveň přináší pohled na subjektivní významy, které jednotlivci svému životu a partnerství přiřazují v kontextu různých životních etap či situací.

BOHUSLAV LITERA

DRUHÁ REVOLUCE

Stalinská transformace

v Sovětském svazu 1928–1934

Dokořán, brož., 184 s., 198 Kč

Historický vývoj posledních století je svým způsobem bojem mezi demokracií a různými typy diktatur. Zvláštním případem je Rusko, které sice po revoluci 1904–1905 zahájilo

pomalý postup k oslabení samoděržaví, avšak ten byl na téměř celé jedno století zastaven první světovou válkou a Říjnem 1917. Nová bolševická moc radikálně změnila sociální a hospodářskou strukturu země a další drastické změny jí vtiskl stalinský totalitní režim, který nastoupil na přelomu 20. a 30. let

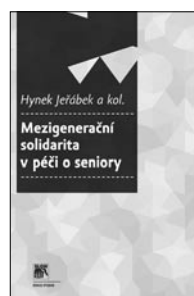
minulého století. Změny, které tento režim od konce 40. let posléze aplikoval také na země sovětského bloku, včetně Československa. Některé důsledky stalinské transformace jsou stále ještě zřetelné. Výzkum stalinismu je vysoce aktuální, a to nejen jako významný fenomén historie, ale i současnosti

Dokořán, Holečkova 9,
150 00 Praha 5 – Smíchov
tel.: 257 320 803,
tel./fax: 257 320 805
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

HYNEK JEŘÁBEK A KOL.

MEZIGENERAČNÍ SOLIDARITA V PÉČI O SENIORY

SLON, brož., 317 s., přiloženo CD
s výzkumnou dokumentací, 299 Kč

Knížka začíná podrobným rozbořením motivací a aktivit neformální péče o seniory v českých rodinách. Výsledky prvního z výzkumných projektů se zabývají způsoby, motivy a důsledky péče v životě rodin, které se starají o seniora v do-

mácích podmínkách. Druhým cílem knížky je seznámit čtenáře s modely mezigenerační solidarity, vyvíjenými v USA a v Evropě v letech 1976 až 2001. Snahou autorů bylo ověřit, nakolik tyto modely platí pro rodiny v České republice, a vyvinout lepší měřicí nástroje pro toto zjišťování. „Jak provádět měření mezigenerační solidarity a rodinné soudržnosti?“, bylo jednou z ústředních otázek druhého výzkumného projektu. Projekt využil široký rejstřík poznávacích postupů od standardizovaného dotazování a podrobného zjišťování potřeb seniorů a pečovatelských aktivit příslušníků rodin starajících se o seniory v domácích podmínkách přes skupinové rozhovory se skupinami laických i profesionálních pečovatelů až k hloubkovým rozhovorům s pečovatelkami a pečovateli o seniory přímo v rodinách. Dalším tématem bylo srovnání rodinné a institucionální péče o seniory. Závěrečné kapitoly knížky jsou příspěvkem k teorii mezigenerační solidarity její specifikací pro „pečovatelskou generaci“ rodin v České republice.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz,
slon@slon-knihy.cz

DINGIR

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Řídí doc. Zdeněk Vojtíšek spolu s redakční radou
(doc. Pavel Hošek, dr. Prokop Remeš, doc. Ivan O. Štampach a další).
Aktuální články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
témata, rozhovory, události, informační servis, práce studentů.

Zásadní články jsou odborně recenzovány.

Více na <http://www.dingir.cz>.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.

Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Některá témata posledních čísel:

Pedagogika a náboženství (s přílohou o waldorfském školství)

Buddhismus v české společnosti

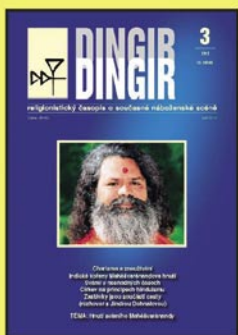
Alternativní medicína a náboženství

Náboženství a smrt

Hnutí svámího Mahéšvaránandy

Současná astrologie I. a II.

Angelologie

EVOL
VE
EVE

† FILIP TOPOL, † RUDOLF DZURKO / P. BLAŽÍČEK (1932–2002)
Wagnerová, Dohnal, Gebert – PRÓZY / POEZIE – Jágr, Hrdý / Žvácěk
INTERVIEW – Moucha / OBRAZY – Žáček, Koudela Hansen-Löve
Wagenbreth – PORTRÉT / ZE STOLU M. M. – „Peták“ Lampl
SADO-MASO – rozhovory, bibliografie ad. / DESIGN – Haloun, Babák
Česká uměnověda – PADESÁTÁ LÉTA / Trabura – ATELIÉRY
Kritický COULEUR – reflexe / + PŘÍLOHA – Jedna věta – PÁLENÍČEK

zdarma kniha
JEDNA VĚTA.
Jean-Gaspard Páleníček

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5,
Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

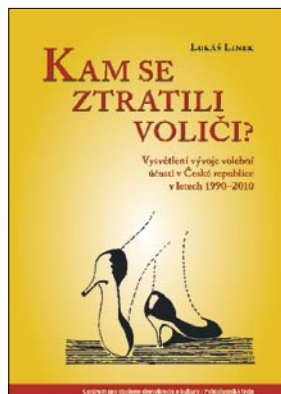
LUKÁŠ LINEK

Kam se ztratili voliči?

Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990–2010

Účast v parlamentních volbách v Česku postupně klesá již od počátku 90. let, a v letech 2002 až 2010 dokonce nepřesáhla hodnotu 65 procent. Protože účast ve volbách je jednou z nejvýznamnějších politických aktivit občanů v demokracii, zaměřuje se autor na vysvětlení jejího poklesu. Kniha shrnuje dosavadní způsoby vysvětlení volební účasti a důvodů jejího poklesu a představuje vlastní teorii volební účasti, která ji vysvětluje v obecné rovině mobilizací vnějšími aktéry a individuální motivací k účasti (instrumentální, expresivní a normativní motivací). Tento teoretický model je využit nejen pro vysvětlení volební účasti, ale i jejího poklesu. K němu přispělo menší zapojení občanů ve společenských sítích, nárůst kritického hodnocení politických stran a zvýšená nejistota o smyslu-plnosti hlasování ve volbách. Kniha tak představuje první systematické prozkoumání volební účasti a důvodů jejího poklesu v České republice.

Brož., 336 str., 379 Kč

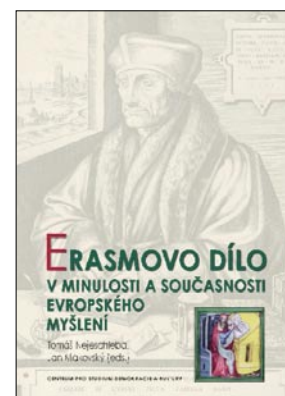

TOMÁŠ NEJESCHLEBA – JAN MAKOVSKÝ (EDS.)

Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení

Kniha vznikla u příležitosti výročí 500 let od prvního vydání Chvály bláznivosti Erasma Rotterdamského. V jednotlivých kapitolách se pokouší zachytit různé aspekty myšlení a tvorby tohoto významného humanisty: od klasičtější filologie, přes filosofii a teologii až k politice. Probírá se také vztah Erasma či jeho díla k jeho současníkům i následovníkům (François Rabelais, Johannes Reuchlin, Sebastian Franck, Agrippa z Nettesheimu, Marco Marulic, Hadrián IV.) a zvláštní pozornost je věnována i recepci Erasmova díla v českých zemích. Do publikace přispěli odborníci z Česka, Nizozemí, Belgie, Chorvatska a Francie. K jubileu Chvály bláznivosti připravil pro tuto knihu zvláštní příspěvek také nestor erasmovských bádání Jean-Claude Margolin.

Brož., 376 str., 369 Kč

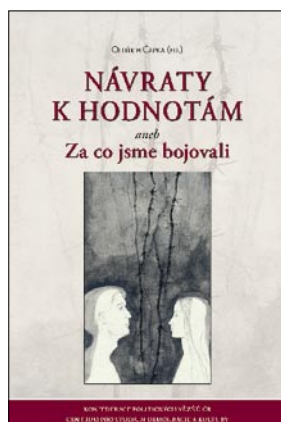

OLDŘICH ČAPKA (ED.)

Návraty k hodnotám aneb Za co jsme bojovali

Kniha „Návraty k hodnotám aneb Za co jsme bojovali“ vznikla s cílem připomenout hrůznost komunistického režimu, který na desítky let zásadním způsobem ovlivnil životy občanů naší země. Nejtragičtější zasáhl ty, kteří se jeho ideologii vzepřeli a rozhodli se bojovat za svobodu, demokracii a další hodnoty, které komunistický režim devastoval. Bojovníci za svobodu skončili v komunistických žalářích a pracovních táborech, mnozí z nich za svou vzpouru proti totalitě zaplatili životem. Hlavním smyslem knihy „Návraty k hodnotám aneb Za co jsme bojovali“ je připomenout osudy bojovníků proti totalitě, předat současné generaci odkaz bývalých politických vězňů komunistického režimu a napomoci tomu, aby se do naší země totalita znovu nevrátila. Neboť národ, který se nepoučí ze své minulosti, je odsouzen k tomu ji prožít znovu.

Brož., 144 str., 169 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

